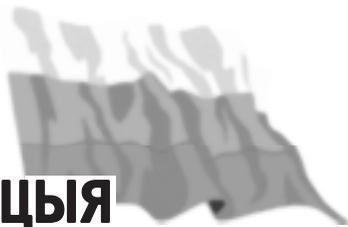

БЛІЗКАЕ СУМЕЖЖА РАСІЙСКАЯ ФЕДЭРАЦЫЯ

Сяргей Бальшакоў (Цюмень, Расія)

ЦЮМЕНСКАЯ «БЕЛАРУСЬ»: УЧОРА, СЁННЯ, ЗАЎТРА

Цюменская абласная грамадская арганізацыя (ГА) «Нацыянальна-культурнае таварыства Беларусь» створана ў чэрвені 1997 г. і зарэгістравана Упраўленнем юстыцыі Адміністрацыі Цюменскай вобласці 14 жніўня 1997 г.

Згодна са статутам таварыства «Беларусь», асноўнымі яго мэтамі і задачамі з’яўляюцца: задавальненне нацыянальных духоўных і культурных патрэб выхадцаў з Беларусі, якія пражываюць у Цюменскай вобл.; захаванне і развіццё беларускіх нацыянальных традыцый, культуры і мастацтва; распаўсюджванне праўдзівай інфармацыі аб сучасным становішчы ў Рэспубліцы Беларусь; замацаванне традыцыйных сяброўскіх сувязей паміж народамі, якія насяляюць Цюменскую вобл.

Наша таварыства яшчэ вельмі маладое. 14 жніўня 2000 г. яму споўніліся тры гады, але яно ўжо добра вядома ў Цюменскай вобл. дзякуючы ўдзелу ў культурна-масавых мерапрыемствах, выступленнях па тэлебачанні, радыё, артыкулах у мясцовых газетах.

Цяпер «Беларусь» аб’ядноўвае 100 чалавек. Характэрна, што мэты, ідэі і сама дзейнасць таварыства далучылі да яго і некалькі рускіх. Пры «Беларусі» створаны і актыўна дзейнічаюць секцыі вайскоўцаў, моладзі, ветэранаў. Узначальваюць іх члены ўправы, людзі энергічныя і захопленыя сваёй справай.

Першым са значных мерапрыемстваў, арганізаваных таварыствам, была яго афіцыйная прэзентацыя грамадскасці Цюменскай вобл. 2 красавіка 1998 г. З гэтай нагоды ў Доме нацыянальных культур Цюмені сабраліся прадстаўнікі Адміністрацыі, нацыянальна-культурных і грамадскіх арганізацый вобласці і горада. Ужо ў наступным месяцы самадзейныя артысты таварыства прынялі ўдзел у святкаванні Дзён славянскай культуры і пісьменства — разам

з творчай групай беларускіх артыстаў на чале з І. Лучанком, які з’яўляецца ганаровым сябрам «Беларусі». З ліпеня таго ж года таварыства арганізавала і з поспехам правяло «круглы стол» з нагоды Дня Незалежнасці Рэспублікі Беларусь, у рабоце якога прынялі ўдзел кіраўнікі Адміністрацыі вобласці і горада, старшыні нацыянальных дыяспар вобласці, прадстаўнікі сродкаў масавай інфармацыі. А ў канцы верасня 1998 г. у Завадаukoўску адбылося адкрыццё першага філіяла «Беларусі».

Неўзабаве быў створаны наш першы беларускі фальклорны ансамбль «Лянок» — цяпер сталы ўдзельнік практычна ўсіх культурна-масавых мерапрыемстваў рэгіёна. Мастацкі кіраўнік ансамбля — колішняя выпускніца Беларускай кансерваторыі, артыстка аркестра народных інструментаў імя Жыновіча Тамара Грыгор’ева. У ансамблі ёсць таксама і прафесійны баяніст, заслужаны работнік культуры Расіі Фёдар Валодзін. Хутка быў створаны адпаведны дзіцячы калектыў — ансамбль «Пралескі». Цяпер ужо можна гаварыць, што ў ансамбляў сфарміравалася ўласнае аблічча, пры гэтым павялічваецца колькасць удзельнікаў, удасканалваецца іх майстэрства, пашыраецца рэпертуар.

У студзені 1999 г. таварыства зрабіла значны крок наперад у замацаванні і развіцці беларускіх нацыянальных традыцый, культуры і мастацтва — распачала дзейнасць беларуская нядзельная школа, у якой дзеці і ўнукі беларусаў Цюменскай вобл. вывучаюць родную мову і літаратуру, знаёмяцца з багатай культурнай спадчынай гістарычнай радзімы, атрымоўваюць звесткі аб тым, што там адбываецца ў нашыя дні. Вядома, яшчэ шмат складанасцей, не хапае падручнікаў, хрэстаматый, наглядных дапаможнікаў і іншага, што неабходна для нармальнага навучальнага працэса. Большасць настаўнікаў школы — аматары без адпаведнай прафесійнай адукацыі — працуюць выключна па ўласнай ініцыятыве, на грамадскіх пачатках; пры гэтым усе падручнікі і кнігі набываюцца імі за ўласныя сродкі ў час наведванняў радзімы ў час адпачынку ці камандзіроўкі. Відавочна, што для далейшага паспяховага існавання нядзельнай школе патрэбна дапамога Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, — гэта мусіць быць апека ў метадычным плане, у тым ліку і арганізацыя хуткатэрміновага навучання выкладчыкаў пачатковай школы.

Дзейнасць таварыства не абмяжоўваецца аднымі толькі выступленнямі калектываў мастацкай самадзейнасці і інтэр’ю ў медыя-сродках. Так, управа аказала дапамогу ветэрану Вялікай Айчыннай вайны, удзельніцы беларускага партызанскага руху Е. Папковай, цяпер жыхарцы адной з вёсак Цюменскай вобл., ва ўстанавленні тэлефона.

У красавіку бягучага года таварыства брала ўдзел у з’ездзе беларусаў Расіі, на якім прадстаўнік управы «Беларусі» У. Шугля быў абраны ў кіраўніцтва створанай на з’ездзе Нацыянальнай аўтаноміі беларусаў Расіі.

У ліпені 1999 г. пры падтрымцы старшыні Саюза кампазітараў Беларусі І. Лучанка таварыствам была арганізавана экскурсія для групы цюменскіх

беларусаў і іх дзяцей па Мінску, у Хатынь і на Курган Славы. «Паездка на гістарычную радзіму стала сапраўднай падзеяй, асабліва для нашых дзяцей, многія з якіх прыехалі сюды ўпершыню. Бомы звонаў Хатыні не дадуць зачарсцвец нашым душам ніколі», — такія былі водгукі.

Варта згадаць таксама такую праведзеныя сумесна з аддзяленнем пасольства мерапрыемствы, як прыём з нагоды Дня Незалежнасці Рэспублікі Беларусь і 56-годдзя яе вызвалення ад фашысцкіх захопнікаў; адкрыццё выстаўкі тавараў беларускіх вытворцаў, якая адбылася ў маі 1999 г.; святкаванне Дня Расіі з выездам у раённы цэнтр Новую Таўду, дзе пражывае вялікая колькасць выхадцаў з Беларусі, дарэчы, адміністрацыю там узначальвае этнічны беларус.

У рабоце таварыства значную ролю адыгрываюць найбольш актыўныя яго сябры, якія заслугоўваюць таго, каб сказаць аб іх асобна.

Асноўным «лакаматывам» «Беларусі», галоўным завадатарам усіх пачынанняў і арганізатарам мерапрыемстваў, бяспрэчным лідэрам з'яўляецца старшыня ўправы таварыства, прэзідэнт холдынгавай кампаніі Гандлёвы дом «Мангазея» *Уладзімір Шугля*, бацькі якога з'яўляюцца выхадцамі з Барысава, — там дагэтуль жывуць яго сваякі. Менавіта дзякуючы яго фундацыям таварыства мае ўласны офіс, аргтэхніку і неабходныя фінансавыя сродкі.

Леанід Ксяндзоў — намеснік старшыні «Беларусі», палкоўнік, таксама ініцыятыўны і энергічны чалавек. Ён сабраў вакол сябе вялікую групу вайскоўцаў і ўзначаліў адпаведную секцыю, колькасць сяброў якой увесь час павялічваецца.

Людміла Татарынцава адказвае ў таварыстве за мастацкую самадзейнасць. Без спецыяльнай адукацыі, але надзеленая ад прыроды цудоўным пачуццём гумару, жыццёвай энергіяй і арганізатарскімі здольнасцямі, яна выконвае ролю рэжысёра і вядучай культурна-масавых мерапрыемстваў «Беларусі». Ва ўсіх пачынаннях ёй дапамагае 9-гадовы сын *Уладзіслаў*.

Значную работу вядзе таварыства сярод пенсіянераў: запрашае іх на вечарыны, спрыяе вырашэнню побытавых праблем, аказвае мажлівую матэрыяльную дапамогу. За гэты накірунак адказвае *Ларыса Шпартова*.

Секцыю моладзі ўзначальвае *Юрый Куліна*.

Сябрамі «Беларусі» з'яўляюцца розныя па ўзросту, сацыяльнаму стану і адукацыі людзі, сярод якіх ёсць такія, хто цяпер займае адказныя пасады ў кіраўніцтве вобласці і горада. Гэта мэр Цюмені *С. Кірычук*, дэпутат Дзяржаўнай Думы Расійскай Федэрацыі *Г. Райкоў*, старшыня лічыльнай палаты Цюменскай вобл. *С. Шэрагаў*, рэктар Цюменскага дзяржаўнага інстытута мастацтваў і культуры *М. Капека*. Нягледзячы на заняцасць ў сваёй асноўнай дзейнасці, гэтыя людзі заўсёды гатовыя аказаць (і аказваюць) «Беларусі» мажлівую дапамогу.

Сябры таварыства, якія сур'ёзна займаюцца камерцыйнай, спрыяюць пашырэню гандлёва-эканамічных сувязей паміж Беларуссю і Цюменскай

вобласцю. Шэраг такіх фірм, напрыклад, Гандлёвы дом «Мангазья», «Мілавіца – Цюмень», «Віцязь» ужо шмат гадоў займаюцца рэалізацыяй беларускіх тавараў на мясцовым рынку. Да гэтага супрацоўніцтва гатовыя актыўна далучыцца і іншыя цюменскія кампаніі, якімі кіруюць сябры ГА «Беларусь» — напрыклад, «Цюменьзнешэканамсэрвіс», «Парфум-Цюмень» і г. д.

2000 г. таксама прынёс суполцы новыя дасягненні. Створана футбольная каманда «Белая Русь», якая адразу ж заняла 2 месца на абласным чэмпіянаце па міні-футболу. Па сумеснай ініцыятыве таварыства «Беларусь», аддзялення пасольства і кіраўніцтва Цюменскага дзяржуніверсітэта на кафедры агульнага мовазнаўства гэтага ўніверсітэта была ўведзена спецыялізацыя «Беларуская мова і літаратура». Выкладанне вядзе лінгвіст *А. Жураўская*.

Адкрыты філіялы таварыства ў Ялутароўску, Табольску, Ніжняй Таўдзе.

На базе ГА «Беларусь» створана Цюменская гарадская нацыянальна-культурная аўтаномія, плануецца стварэнне абласной нацыянальна-культурнай аўтаноміі, куды ўвойдуць іншыя арганізацыі вобласці.

Варта адзначыць, што працы «Беларусі» значна паспрыяла б падтрымка з боку рэспублікі. Таварыства мае патрэбу ў беларускамоўнай літаратуры — мастацкай і спецыяльнай, краязнаўчых матэрыялах, сувенірнай беларускай прадукцыі і г. д. Іншыя дзяржавы аказваюць сваім цюменскім дыяспарам лепшую (у параўнанні з Рэспублікай Беларусь) дапамогу. Тым больш, удзячны члены таварыства кампазітару І. Лучанку, які акрамя згаданай ўжо экскурсіі па Мінску і Хатыні арганізаваў, з удзелам Мінгарвыканкама, Дні беларускай культуры ў Цюменскай вобласці (лістапад 1999 г. – студзень 2000 г.).

Якія ж планы «Беларусі» на будучыню? Іх шмат, і ў іх ліку:

- Збор матэрыялаў і напісанне кнігі «Беларусы ў Цюменскай вобласці»;
- Стварэнне музея гісторыі асваення беларусамі Цюменскай вобласці;
- Пашырэнне арганізацыі праз адкрыццё новых філіялаў у розных гарадах Цюменскай вобл., аб'яднанне ўсіх беларускіх нацыянальна-культурных арганізацый Урала і Заходняй Сібіры;
- Стварэнне пры адной з абласных газет рэгулярнай (штомесячнай ці што тыднёвай) «беларускай старонкі», вывучаецца магчымасць стварэння ўласнай, няхай і невялікай, тэлепраграмы. Усё гэта патрабуе сур'ёзных сродкаў, якіх «Беларусь» цяпер не мае, але ў будучым яны могуць з'явіцца, таму і распачата адпаведная дзейнасць.

Усё сказанае сведчыць, што нягледзячы на сваю маладосць ГА «Беларусь» ужо даволі сур'ёзна зарэкамендавала сябе. Няма сумненняў, што ўсе планы таварыства здзейсняцца, калі з боку Рэспублікі Беларусь ёй будзе аказвацца адпаведная дапамога.

Пераклад з рускай Вольгі Мазуравай

ЯКУЦКІЯ МАТЭРЫЯЛЫ АБ РЭПРЭСАВАНЫХ БЕЛАРУСАХ

Яшчэ з часоў царызму Якуція атрымала назву «турма без кратаў», бо туды высылаліся на пасяленне розныя «злачынцы», у тым ліку і ўраджэнцы Беларусі, пачынаючы з XVII ст. Не забыліся пра яе і бальшавікі, толькі высылку зрабілі больш масавай і арганізаванай, прымушаючы працаваць выгнанцаў на лесапавале, у шахтах і рудніках.

У Якуцку, сталіцы Рэспублікі Саха (Якуція), на вул. Дзяржынскага, знаходзяцца амаль побач два ведамасныя архівы — архіў МУС РС(Я) і архіў УФСБ па РС(Я). У першым з іх захаваліся невялічкія скрыначкі з карткамі (цяпер яны ўводзяцца у камп'ютэр) на сасланых ў 1930 г. у Алданскі р-н ЯАССР кулакоў. («Кулацкая» ссылка ў ЯАССР была ліквідавана ў 1947 г.). Усяго туды, па звестках даследчыкаў, было саслана 4724 чалавекі, сярод якіх з Беларускай ССР 287 сем'яў¹. Гэтыя карткі дапаўняюцца наступнымі спісамі: «Список спецпереселенцев Алданского Промышленного района Алданского Оперативного Сектора ГПУ ЯАССР на предмет восстановления директивы ГУЛАГа ППУ 1 октября 1932 г.», «Алданский оперсектор», «Спецпереселенцы 1933 г.», «Списки трудпоселенцев, призванных в Красную Армию и прямых членов их семей (жена, дети), снятых с учета в Комендатуре Трудовых Поселений Алданского Окр. Отд. НКВД ЯАССР на основании приказа НКВД СССР № 002303 от 22.X.1942 г. по состоянию на 1 марта 1943 года» (дарэчы, беларускія часткі гэтых спісаў дасылаліся ў г. Чкалаў, дзе ў час вайны знаходзілася УНКУС БССР), а таксама «Списки трудпоселенцев из бывших офицеров царской армии, полицейских, бывших белогвардейцев, участников банд, восстаний, лиц судимых за к-р преступления, содержащиеся в трудпосёлках Алданского района ЯАССР. 1943 г.».

На жаль, указаная картагэка па кулаках няпоўная і недакладная, бо яна складалася ў 1944 г. і пазней. Асабістыя ж справы кулакоў былі знішчаны «шляхам спалення», аб чым сведчаць «Отборочные списки на уничтоженные дела спецпереселенцев — финнов, немцев, б/кулаков согласно приказа МВД СССР 0026 – 1955 г. (Окончено 26 марта 1956 г.)». Таму немагчыма, напрыклад, цяпер прасачыць лёс сасланага «кулака» Язэпа Сушынскага з Пётрыкава, які, як пазначана ў картцы, «15 VIII – 32 г. здзейсніў уцёкі з с/п».

«Кулацкую» картагэку архіва МУС РС(Я) добра дапаўняюць як лісты саміх былых «кулакоў» ці іх сваякоў, калі яны звярталіся за рэабілітацыяй, так і матэрыялы Рэспубліканскага архіва ЗАГС РС(Я), які таксама на той жа вуліцы Дзяржынскага, у будынку Рэспубліканскага дзяржаўнага архіва РС(Я). Тут былі

¹ Земсков В. Н. Судьба «кулацкой ссылки» (1930–1954 гг.) // Отечественная история. 1994. № 1. С. 119.

мною прагледжаны ўліковыя дакументы аб шлюбе, нараджэнні і смерці па Алданскаму раёну ЯАССР за 1930–1947гг. Выявілася, што сасланія беларускія кулакі паміралі ў асноўным ад «пароку сэрца» і (пераважна дзеці) ад дызентэрыі летам, а зімой ад запалення лёгкіх. Бралі шлюбы ў асноўным з землякамі, указваючы нацыянальнасць рускую ці польскую (зрэдку беларускую). Гэта, пэўна, тлумачыцца веравызнаннем, бо, напрыклад, нацыянальнасць Растоўскага Фелікса Станіслававіча, высланага з в. Лупенькі Ушацкага р-на Полацкай акругі, у акце аб смерці, якая наступіла 3 снежня 1942г. ад «дэкампенсаванага пароку сэрца», запісана «католік», дарэчы, як і ў яго жонкі, Сцепаніды Ігнацьеўны, якая памерла 10 лютага 1944г. А вось нацыянальнасць Чарнецкага Вігольда Адамавіча, высланага з х. Бахмат Петрыкаўскага р-на, пазначана: «паляк з Беларусі». Але ў час вайны і пасля яе тыя ж людзі запісвалі сябе і сваіх дзяцей ужо беларусамі. Тут можна адзначыць і тое, што сваякі беларускага пісьменніка Міхася Тычыны, народжанага ў Алданскай высылцы (акрамя аднаго-двух выпадкаў) скрозь пісаліся беларусамі. У актах сустракаюцца беларускія формы імёнаў, такія, як Язэп, Хадора і г.д.

Архіў ЗАГС РС(Я) таксама дапамагае выявіць памылкі ў картатэцы МУС РС(Я). Нарыклад, на картцы з архіва МУС РС(Я) пазначана, што Стахоўская Вольга Васільеўна, 1908г.н., з в. Хочань Мазырскага р-на Палескай вобл., але ў акце аб яе шлюбе з Архіва ЗАГС РС(Я) паведамляецца, што працапасяленка Сідарава Вольга Васільеўна, 1908г.н., народжаная ў в. Ручай Валагодскай вобл., з дазволу камендатуры 10 жніўня 1935г. выйшла замуж за Стахоўскага Філарэта Рыгоравіча, 1893г.н., народжанага ў в. Хочань Мазырскага р-на Палескай вобл., які, як удакладняюць матэрыялы Архіва МУС РС(Я), быў у 1930г. высланы «як кулак-шпіён, што займаўся шпіёнскай дзейнасцю на карысць Польшчы».

У архіве МУС РС(Я) таксама знаходзяцца скрыначкі з карткамі на так званы «спецконтынгент», які згодна з указаннем пракурора ЯАССР ад 14 мая 1949г.², падзяляўся на спецперасяленцаў, адміністрацыйна-высяленцаў і сасланых, куды ўваходзілі розныя «ненадзейныя» народы, «указнікі», «уласаўцы», «аунаўцы» і г.д. Гэтая картатэка ўключае ў сябе і карткі на былых вязняў лагераў Дальбуда (справы на іх захоўваюцца ў тым жа архіве), што былі затым паселены ў Якуціі «навечна». Сярод іх ёсць і справа беларускага паэта Сяргея Новіка-Пеюна.

У архіве МУС РС(Я) таксама асобна захоўваецца картатэка вязняў Дальбуда, лагераў якога, да смерці Сталіна, у Якуціі налічалася каля сотні. Самі ж справы знаходзяцца ў Магадане — «сталіцы Калымскага краю». Туды ж з Якуціі адпраўлялася пасля смерці зняволенага дзеля ідэнтыфікацыі «скура з рук ці самі кісці»³.

² Сіўцава С. Дэпартацыя народаў у Якуцію // Весці Акадэміі нацыянальных меншасцей (Брэст). 1977. №3. С. 38.

³ Яковлев-Далан В. На острове ГУЛАГа // Полярная звезда (Якутск). 1997. №1. С. 6.

У архіве УФСБ па РС(Я) захоўваюцца справы беларусаў, прыцягнутыя да адказнасці ўжо на тэрыторыі ЯАССР⁴. І гэтыя былі ў асноўным усё тыя ж «кулакі» з Алданскага р-на, якія неабачліва выказваліся пра сваё становішча, тыя ж «нямецкія паліцаі», якіх на пачатку 50-х гг. пачалі прыцягваць да новага следства. Там жа захоўваюцца справы беларусаў і ўраджэнцаў Беларусі, што трапілі пад молат рэпрэсій 1937 г., калі знаходзіліся на той ці іншай рабоце ў ЯАССР. Напрыклад, Антон Лук'янавіч Зыза (1896 г. н., в. Уз'езд Лепельскага р-на), які на час арышту працаваў загадчыкам аддзела Якуцкага абкама УКП(б), ці Якаў Засімавіч Каўрас (1895 г. н., в. Чарэмшычы Віленскай губ.), які на час арышту працаваў начальнікам 3 аддзялення НКУС ЯАССР. Увогуле Архіў УФСБ па РС(Я) значна дапаўняе архіў МУС РС(Я).

Больш канкрэтна спынімся на трагічным лёсе адной з ахвяр рэпрэсій — Міканора Бялькевіча.

У лютым 1992 г. у камісію па рэабілітацыі УУС Мінаблвыканкама звярнулася Кузняцова Лідзія Мікалаеўна са Слуцка з просьбай аб рэабілітацыі яе бацькоў. У сваёй заяве яна паведамляе, што яе бацькі ў 1930 г. былі раскулачаны і высланы, а ўся маёмасць забрана ў калгас. «Мой бацька, Бялькевіч Міканор Іванавіч, 1882 г. н., жыў у в. Старадворцы Старобінскага р-на (цяпер Салігорскі р-н Мінскай вобл.). У канцы 1929 г., на пачатку калектывізацыі, ён быў арыштаваны і сасланы ў Сібір, у Якуцкую АССР без суда. Там ён працаваў спачатку на здабывчы золата, а потым яго перавялі ў брыгаду цесляроў, бо ён быў добры столляр [...] Сям'я наша на момант раскулачвання складалася з шасці чалавек:

- бацька Бялькевіч Міканор Іванавіч 1882 г. н.,
- маці Бялькевіч Вольга Парфір'еўна 1889 г. н.,
- брат Бялькевіч Антон Міканоравіч 1913 г. н.,
- сястра Бялькевіч Лідзія Міканораўна 1922 г. н.,
- дзядуля, бацька бацькі Бялькевіч Іван Ілліч (г. н. не ведаю).

У 1930 г. у нашай хаце была бальніца, а мы жылі ў кухні і былі задаволены, але нас выслалі. Мяне і маю сястру забрала цётка, сястра бацькі, дзядуля перайшоў да другога сына, г. зн. да брата бацькі, Бялькевіча Антона Іванавіча, які жыў ў гэтай жа вёсцы, а маці і брат былі высланы на Урал па адрасу: Уральская вобл. Іўдзельскі р-н., лесапункт Палкіна. Туды іх сагналі ў баракі, не даўшы ні працы, ні харчу, і яны ў хуткім часе памерлі ад голаду і тыфусу. Бацька, знаходзячыся ў Сібіры, пісаў шмат прашэнняў, каб яго сям'ю перавялі да яго ці яго да іх, але адказу не было, а калі яны памерлі, яму далі адказ, што сям'і яго ўжо няма [...] Хата бацькі яшчэ ў мінулым годзе стаяла ў в. Стара-Дворцы, яна была перанесена, а потым [стала] кухняй для школьнікаў няпоўнай сярэдняй школы».

⁴ Кинилэр аатгара тилиннэ // Чолбон (Якурсткай). 1990. № 10–12; Беларускія ахвяры ў Якуціі // Голас Радзімы. 1995. 23 сак., 6 крас.

У картцы Архіва МУС РС(Я) адзначана, што Бялькевіч Міканор Іванавіч быў 20 студзеня 1938 г. арыштаваны на шахце Незаметная органамі НКУС і зняволены ў турме.

Са справы (арх. № 457Р) Бялькевіча, што захоўваецца ў Архіве УФСБ па РС(Я), відаць, што: «Белькевич Никанор Иванович, 1882 года рожде-ния, уроженец деревни Старо-Дворцы Старобинского р-на БССР, по национальности белорус, грамотный, в прошлом чиновник царской армии [служыў у чыне фельдфебеля. — А. Б.], бывший почётный дворянин, в период белопольской оккупации Советских районов Белоруссии принимал активное участие против Советской власти. До 1930 г. проживал на территории БССР, среди крестьянского населения проводил контрреволюционную агитацию, направленную против проводимых мероприятий Партии и Советского правительства. В 1930 г. органами ОГПУ БССР выслан на Север как контрреволюционный элемент», а потым быў абвінавачаны «в том, что, проживая на прииске Незаметном и будучи враждебно настроен к Советской власти, среди населения систематически проводил контрреволюционную агитацию [...], опошляя политику Партии и Советского правительства и восхваляя бывший царский строй. Распространял к-р измышления о плохой жизни в колхозах и о вымирании крестьян на почве голода [...]. Распространял среди населения контрреволюционные измышления в отношении вождей Партии, Советского правительства и героев Советского Союза [...] и контрреволюционные поразительные измышления о гибели Советской власти в предстоящей войне с Японией и Германией [...]. В контрреволюционных целях восхвалял врагов народа Тухачевского, Уборевича, Гамарника [...], дискредитировал т. Ворошилова [...]. Допрошенный в качестве обвиняемого по настоящему делу Белькевич Никанор Иванович в предъявленном ему обвинении виновным себя не признал [...]». Абапіраючыся на сказанае вышэй, вызная крымінальна-судовая калегія ВС ЯССР у закрытым судовым пасяджэнні 24 красавіка 1938 г. на шахце Незаметная, «руководствуясь 319, 320 и 326 стст. УПК РСФСР, приговорила: Белькевича Никанора Ивановича на основании ст. 58 ч. 1 УК РСФСР подвергнуть к лишению свободы в исправительно-трудовых лагерях сроком на десять (10) лет, с поражением в избирательных правах сроком на пять (5) лет после отбытия наказания».

У картцы на імя Бялькевіча, што захоўваецца ў картатэцы Архіва МУС РС(Я), на адвароце прыпісана: «Напр. в Спецлаг. Север. дорожн. п. Верхне-Гончеровск». Дачка Бялькевіча Лідзія Міканораўна ў сваёй заяве сцвярджае, што пасля суда яго саслалі ў Карэлію, дзе ён адбываў свой тэрмін у вельмі цяжкіх умовах, у 1942 г. памёр ад голаду, а можа, яго і забілі, «у гады вайны ўсяго можна было чакаць». На запыт УУС Мінаблвыканкама з Карэліі прыйшоў адказ, што Міканор Бялькевіч па лініі МУС–НКУС там не праходзіць. Дакументы ж Архіва ЗАГС РС(Я) сведчаць, што Бялькевіч Міканор Іванавіч памёр 18 мая 1943 г. у турме г. Алдана ад «міякардыту».

І толькі «по протесту заместителя генерального Прокурора СССР» Презідыум ВС РСФСР 28 ліпеня 1989 г. знайшоў, што «беседы Белькевича со знакомымі выражалі яго личную, суб'ектыўную точку зрэння при оценке отдельных политических и экономических процессов в стране. Его высказывания о тяжёлом материальном положении колхозников клеветы на Советский государственный и общественный строй не содержали, а отражали фактическое положение дел в сельском хозяйстве в 30-х годах. Критические высказывания Белькевича в адрес отдельных членов правительства страны выражали его недовольство деятельностью определенного круга лиц, а не политикой партии и правительства в целом, как это указано в приговоре, и призывов к свержению, подрыву или ослаблению существующего строя не содержали. Что касается «восхваления» Белькевичем условий жизни в царской России, то подобного рода высказывания состава контрреволюционного преступления не образуют». Таму было вырашана: «Приговор Верховного суда Якутской АССР 24 апреля 1938 года и определение специальной коллегии Верховного суда РСФСР от 10 июля 1938 года по делу Белькевича Никанора Ивановича отменить, а дело производством прекратить за отсутствием в его действиях состава преступления».

13 жніўня 1993 г. Бялькевіч Міканор Іванавіч, Бялькевіч Вольга Парфір'еўна і Бялькевіч Антон Міканоравіч пастановай УУС Мінаблвыканкама былі рэабілітаваны.

Уладзімір Галуза (Новасібірск, Расія)

ЧАТЫРЫ СТАГОДДЗІ ЁДЗЕЛУ БЕЛАРУСКАЙ ДЫЯСПАРЫ Ў ФАРМІРАВАННІ СОЦЫУМА СІБІРЫ

Фарміраванне сучаснага сібірскага соцыума адбывалася на працягу больш за 400 гадоў¹. Сярод сібірскіх навукоўцаў запановаў погляд на далучэнне і асваенне Сібіры як на планетарны працэс распаўсюджвання еўрапейскай цывілізацыі, параўнальны з працэсам асваення Паўночнай Амерыкі. Асаблівасцю каланізацыі Сібіры з'явілася тое, што яна засялялася пераважна адной — славянскай этнічнай супольнасцю, уключаючы рускіх, украінцаў і беларусаў. Этнічнае адзінства не выключала спецыфічных для кожнага з гэтых народаў адрознення ў сферы культуры,

¹ Да 1917 г. у афіцыйных дакументах і навуковай літаратуры ўся тэрыторыя ад Урала да Ціхага акіяна называлася Сібір'ю.

гаспадарчых традыцый і г.д.². Раней намі быў адзначаны ўдзел беларусаў у асваенні Сібіры ў перыяд ад паходу Ермака да цяперашняга часу³.

Масавае перасяленне беларускага насельніцтва ў Сібір у канцы XVI і на працягу XVII ст. было пераважна прымусовым, як вынік працяглых войнаў паміж Маскоўскай дзяржавай і Рэччу Паспалітай (РП) на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага, у якім беларусы складалі большасць насельніцтва («літва»). Палітыка царскага ўрада, накіраваная на замацаванне беларускага насельніцтва ў Сібіры, мела поспех як з-за этнічнай і моўнай блізкасці народаў, а ў адносінах да беларускай шляхты з-за падобнай прававой культуры дзяржаў. У гэты час прадстаўнікі беларускага народа ўнеслі свой ўклад у культурнае і гаспадарчае асваенне Сібіры. Яны прымалі актыўны ўдзел у будаўніцтве гарадоў і астрогаў Сібіры, закладвалі вёскі, узворвалі сібірскую зямлю. «Літва»-шляхта папаўняла эшалон вышэйшай улады вайскавай адміністрацыі, якая рабіла палітыку ў Сібіры. Паказальны прыклад дынастыі «служылай літвы» Аршынскіх. Родапачынальнік гэтай дынастыі Павел быў родам з-пад Оршы, з літоўскіх «взняў», і сасланы ў Табольск на службу ў чыне «сына баярскага». Ён удзельнічаў у будаўніцтве Цюмені (1586), у бітве з войскамі хана Кучума (1598). Сын Паўла Багдан быў адным з буйнейшых і ўплывовых персон ваенна-адміністрацыйнага апарату Табольска (1654). Даніла Данілавіч быў ваяводой Нерчынскага астрога (1670) і начальнікам усёй Даурыі, меў выгадныя зносіны з Кітаем. Іван Данілавіч быў табольскім стралецкім галавой (1673), Сямён Іванавіч — галавой 1-га палка пешых казакоў (1707) у Табольску⁴.

«Літвіны» сыгралі пэўную ролю ў культурным развіцці Сібіры. Яны з'явіліся насаджальнікамі тут першых парасткаў еўрапейскага грамадства, еўрапейскіх уяўленняў і формаў жыцця. Служылая «літва» адрознівалася найбольш высокай пісьменнасцю, для яе характэрна была пісьмовая перадача інфармацыі.

Адзін з папличнікаў Ермака казак Чаркас Аляксандраў Корсак на рубяжы XVII ст. склаў т. зв. Пагодзінскі спіс Есіпаўскага летапісу. Менавіта з гэтага твора выйшлі ў сваёй большасці ўсе астатнія сібірскія летапісы, зарадзілася сібірская літаратура і гісторыя. Прозвішча казака Корсак паказвае на яго этнічнае паходжанне. Яно характэрна для полацкай шляхты.

Барысаўскі шляхціц Сцяпан Станкевіч быў сасланы ў Табольск у 1659 г. Ён з'явіўся аўтарам летапісу «Сібірская гісторыя», складзенага задоўга да летапісу С. Рэмізава, якога лічаць першым гісторыкам Сібіры.

² Ламин В. А., Сташкевич Н. С. Проблемы изучения истории белорусской диаспоры в Сибири // Белорусы в Сибири. Новосибирск, 2000. С. 3–9.

³ Галуза У. Беларусы Заходняй Сібіры: гісторыя і сучаснасць // Кантакты і дыялогі. 1998. № 10–11. С. 8–14; Ён жа: Беларусы Сібіры: гісторыя і сучаснасць // Культура беларускага замежжа. Мн., 1998. Кн. 3. С. 15–21.

⁴ Резун Д. Я., Соколовский И. Р. О «литве» в Сибири XVII в. // Белорусы в Сибири. С. 22–64.

Аршанскі шляхціц Адам Камінскі-Длужык, знаходзячыся ў Сібіры з 1659 г. каля 10 гадоў, напісаў свае ўспаміны аб доўгім падарожжы праз усю Сібір. Гэтыя ўспаміны з'яўляюцца самай першай крыніцай звестак па этнаграфіі народаў Сібіры.

У Сібіры ў 1701 г. служылых на казачай службе налічвалася 9236 чал., з іх казакоў «літоўскага спіса» было 2019 чал. (21,8%)⁵. У 1720 г. у складзе томскіх земляробаў, якіх было каля двух тысяч двароў, «літва» мела 5–6% усіх двароў. У 1724 г. царскі ўрад скасаваў дзяленне на шляхту-«літву», або «іншаземнага спіса»⁶. «Літва» цалкам злілася з рускім насельніцтвам, аднак яна дала мноства нашчадкаў, якія ў далейшым пераўтваралі Сібір. Так, нашчадкі літвіна з Беларусі Сцяпана Баркоўскага заснавалі ў Томску купецкую дынастыю ў канцы XVIII ст. Буйнейшую купецкую дынастыю Ліцвінцавых у Іркуцку заснавалі нашчадкі іркуцкага сына баярскага Сцяпана Ліцвіна⁷.

У XVIII ст. царскі ўрад працягваў выкарыстоўваць ваеннапалонных з РП для фарміравання ў Сібіры вайсковых падраздзяленняў. У 1744 г. у Табольску па рашэнню Сената былі сфарміраваны казацкія палкі са служылых людзей, у тым ліку і з палонных польскіх канфедэратаў. У 1747 г. з гэтых часцей сфарміравалі драгунскі полк і пяхотны батальён, якія ўрад адправіў на Сібірскую і Калыванскую лініі⁸. У 1763 г. для аховы паўднёвых межаў Сібіры было сфарміравана некалькі палкоў, у тым ліку і з пасадскіх людзей, выведзеных з РП⁹. У 1764 г. царскія войскі разарылі раён Веткі каля Гомеля і вывелі ў Сібір да дваццаці тысяч т. зв. «палякаў»-старавераў¹⁰. Пражыўшы сярод беларусаў каля ста гадоў, гэтыя стараверы засвоілі многія рысы іхняй духоўнай і матэрыяльнай культуры, сталі часткай беларускага народа. Яны і сёння зберагаюць элементы беларускай мовы, беларускага фальклору, абрадаў і звычайў¹¹.

Удзельнік паўстання ў Беларусі 1734 г. пінскі шляхціц Юзаф Копач быў асланы на Камчатку. Пасля вяртання на радзіму ён напісаў свае ўспаміны

⁵ История Сибири: Первоисточники. Вып. 7: Первое столетие сибирских городов. XVII век. Новосибирск, 1996. С. 280.

⁶ Емельянов Н. Ф. Томские служилые люди «литва» в XVII – первой четверти XVIII в. // Проблемы исторической демографии СССР. Томск, 1982. Вып. 2. С. 38, 42.

⁷ Барковские (Борковские) // Краткая энциклопедия по истории купечества и коммерции Сибири: В 4 т. Новосибирск, 1994. Т. 1. Кн. 1. С. 81; Литвинцовы (Литвинцевы) // Краткая энциклопедия... Новосибирск, 1996. Т. 3. Кн. 1. С. 35–37; Резун Д. Я., Соколовский И. Р. О «литве»... С. 37, 55.

⁸ Емельянов Н. Ф. Спорные вопросы истории феодальной Сибири. Курган, 1991. С. 50.

⁹ Сибирь периода феодализма. Новосибирск, 1962. Вып. 1. С. 149.

¹⁰ Беликов Д. Н. Первые русские крестьяне — насельники Томского края и разные особенности в условиях их жизни и быта. Томск, 1898. С. 39.

¹¹ Боловнев Ф. Ф. Белорусско-украинские элементы в духовной культуре семейских Забайкалья // Белорусы в Сибири. С. 139–146.

аб падарожжы па Сібіры, дзе ёсць этнаграфічныя звесткі аб некаторых народах Сібіры. Ён таксама склаў дзве рукапісныя карты, на якіх пазначана тэрыторыя ад Іркуцка да Аляскі¹².

У 1813 г. у Сібір саслалі больш за сотню польскіх палонных, якія ўдзельнічалі ў паходзе на Маскву. Вясной 1814 г. у Томску была раскрыта змова польскіх ваеннапалонных, якія знаходзіліся пад уплывам ідэй Французскай рэвалюцыі. У 1810–1812 гг. губернатарам Томскай губерні быў ураджэнец Магілёва В. Марчанка, а ў 1854 г. табольскім губернатарам быў прызначаны В. Арцымовіч, ураджэнец Беластока¹³.

Вядомы ўплыў ссыльных дзекабрыстаў на культурнае жыццё Усходняй Сібіры ў 1826–1828 гг. Сярод іх былі ўраджэнцы Беларусі: Ф. Вадкоўскі (аўтар песні «Славянскія дзевы»), А. Вайніловіч, І. Гарбачэўскі (адзін з заснавальнікаў народнага вучылішча, публічнай бібліятэкі), І. Іваноў, А. Карніловіч, П. Муханаў (вядомы як літаратар і гісторык), М. Рукевіч (займаўся гаспадарчай дзейнасцю).

У пачатку XIX ст. у Сібір ссылаліся ўдзельнікі вызваленчага руху ў Беларусі і Польшчы. Сярод іх былі ўраджэнцы Беларусі: А. Ажэшка (Арэшка), Ю. Бакшанскі (публіцыст), І. Высоцкі, М. Гаўрыленка, З. Далэнга-Хадакоўскі (славяназнавец, этнограф), А. Далёўскі, М. Лавіцкі (асветнік, публіцыст), Ю. Масальскі (пісьменнік), А. Петрашкевіч, Е. Фялінская (пісьменніца), А. Янушкевіч (пісьменнік, падарожнік), І. Ястржэўскі (эканаміст). З. Далэнга-Хадакоўскі сабраў і апублікаваў звесткі пра насельніцтва гэтага краю, яго побыт, вусную народную творчасць, абрады, звычай. Е. Фялінская апісала паўстанне хантаў і ненцаў супраць царызму, побыт паўночных жыхароў, іхні фальклор.

На катаргу і пасяленне было адпраўлена з Беларусі 12 483 удзельніка паўстання 1863–1864 гг.¹⁴. Сярод іх былі ўраджэнцы Беларусі: грамадскія дзеячы — І. Агрызка (журналіст), А. Аскерка, Т. Булгак (мемуарыст), С. Грынеўскі (бацька пісьменніка А. Грына), К. Кастравіцкі (бацька беларускага пісьменніка К. Каганца), З. Мінейка (пазней стаў ганаровым грамадзянінам

¹² Хачевская С. Две рукописные карты Сибири XVIII в. из коллекции Национальной библиотеки Варшавы // Русско-польские связи в области наук о Земле. М., 1975. С. 18–22.

¹³ Звесткі пра выхадцаў з Беларусі ўзяты з біяграфічных даведнікаў: Ведущие ученые агроинженерной науки: Справочник. М., 1999; Военная энциклопедия. М., 1997–1999. Т. 1–4; Кто есть кто в высшей школе: Справочник: В 5 т. М., 1992; Кто есть кто в металлургии России: Справочник. М., 1999; Кто есть кто в нефтяном комплексе России: Справочник. СПб., 1997; Кто есть кто в энергетике России: Биограф. справочник. СПб., 1999; Менуа А. И. Российская академия естественных наук. СПб., 1998; Профессора Томского университета: Биограф. слов. Томск, 1996. Т. 1; 1998. Т. 2; Художники народов СССР: Биобиблиогр. слов.: В 6 т. М., 1970; Энциклопедический словарь: Биографии: В 12 т. (Брокгауз и Ефрон). Репринт. М. 1991; Энциклопедия гісторыі Беларусі: У 6 т. Мн., 1993–1999; Энциклопедия літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. Мн., 1984–1987; Яновский Н. Н. Русские писатели Сибири XX века: Материалы к словарю. Новосибирск, 1997.

¹⁴ Паўстанне 1863–1864 // Энциклопедия гісторыі Беларусі. Мн., 1999. Т. 5. С. 450.

Грэцыі); вучоныя — М. Віткоўскі (палеантолаг, даследчык Сібіры), Б. Дыбоўскі (заолаг, урач, даследчык Сібіры), Ф. Зянкoviч (даследчык Сібіры), М. Маркс (мемуарыст, даследчык Сібіры), З. Урублеўскі (фізік, педагог), І. Чэрскі (геолаг, палеантолаг, географ, даследчык Сібіры); урачы — Ф. Ажэшка (Арэшка), С. Горскі, Ц. Цэхановіч; беларускія пісьменнікі — А. Абуховіч, Я. Вуль, А. Вярыга-Дарэўскі; мастакі — К. Альхімовіч, Ю. Беркман і інш.

На фарміраванне юнага сібірскага паэта Н. Амулеўскага (Фёдарова) моцны ўплыў зрабіла творчасць неўміручага А. Міцкевіча і У. Сыракомлі, з якой яго пазнаёмілі польскія паўстанцы¹⁵.

У сярэдзіне XIX ст. у Сібір перасяляліся прадстаўнікі беларускага народа і добраахвотна. Так, дваранін Віцебскай губерні А. Паклеўскі-Козел зазнаваў ў Сібіры буйнейшую дынастыю прадпрымальнікаў. У Омску ён пабудаваў мураваны двухпавярховы будынак для мяшчанскага дзявочага вучылішча і прытулка «Надзея», быў ганаровым апекуном шмат якіх гарадскіх вучылішчаў і розных таварыстваў, ахвяраваў значныя сумы на развіццё народнай адукацыі і аховы здароўя¹⁶. Д. Мамін-Сібірак у нарысе «Варнакі» даў яскравую характарыстыку Паклеўскаму: «Вось калі Паклеўскі быў — усе хлеб елі, аднагалосна сцвярджаюць усе старажылы. Разумовы быў чалавек... І сябе не крыўдзіў, і нам каля яго цёпла было». Таксама адзначаны актыўны выхад на ніву прадпрымальніцтва ў Сібіры габрэяў, якія перасяліліся з Беларусі пасля адмены т. зв. «мяжы аселасці». Сярод іх іркуцкія купцы Кальмееры, канскія Камінеры, нованікалаеўскія Каганы¹⁷.

На грамадскае, навуковае і культурнае жыццё Сібіры ў канцы XIX — пачатку XX ст. таксама аказвалі свой уплыў выхадцы з Беларусі. Сярод іх былі ссыльныя рэвалюцыянеры: М. Абрамовіч (у Верхаянску ў 1898 г. арганізаваў бібліятэку), Э. Абрамовіч (урач), С. Андрайковіч, А. Аўгусціновіч, М. Багушэвіч, А. Балоціна, А. Барэйша, А. Бонч-Асмалоўскі, У. Бычкоў, К. Брэшка-Брашкоўская (яе называлі «бабкай рускай рэвалюцыі»), Р. Васільеў (аўтар успамінаў «З рэвалюцыйнага мінулага»), М. Вігдорчык (урач, аўтар працы «Матэрыялы да характарыстыкі вясковай медыцыны Сібіры»), Я. Гальперын, А. Гарун (бел. паэт), У. Гінтаўт-Дзевалтоўскі, В. Гласка, І. Гласка, У. Горын-Галкін (удзельнік стварэння ў 1901 г. Сібірскага сацыял-дэмакратычнага саюза), І. Гурвіч (аўтар працы «Эканамічныя пытанні Сібіры»), «Перасяленне сялян у Сібір»), Г. Дабрускіна (педагог), А. Данілевіч, М. Даниловіч (урач), В. Зелязей, С. Кавалік (аўтар працы «Катарга і ссылка»), Дз. Лапо (бел. пісьменнік), П. Лепяшынскі (публіцыст, пісьменнік), Я. Лёсік (бел. пісьменнік), М. Манцэвіч, Я. Масалкоў, Ю. Тарыч (акцёр), Э. Пякарскі (лінгвіст, аўтар «Слоўніка якуцкай мовы»), даследчык Сібіры) і інш.

¹⁵ Дубровский К. Рожденные в стране изгнания. Пг., 1916. С. 131.

¹⁶ Поклевские-Козелл (Козелло) // Краткая энциклопедия... Новосибирск, 1997. Т. 3. Кн. 3. С. 22–24.

¹⁷ Купечество сибирское // Краткая энциклопедия... Новосибирск, 1995. Т. 2. Кн. 2. С. 144.

У Сібіры працавалі выхадцы, якія добраахвотна прыехалі з Беларусі: Т. Аўгусціновіч (урач, даследчык Сібіры), К. Багдановіч (геолаг, аўтар прац «Геалагічныя даследаванні ўздоўж Сібірскай чыгункі», «Матэрыялы па геалогіі і карысных выкапнях Іркуцкай губерні»), А. Бялыніцкі-Біруля (заолаг, даследчык Байкала, узбярэжжа Ледавітага акіяна), А. Вількіцкі (гідрограф-геадэзіст, аўтар працы «Паўночны марскі шлях»), А. Дунін-Горкавіч (географ, аўтар 3-х томнай працы «Табольская поўнач»), У. Дыбоўскі (палеантолаг, заолаг, батанік), В. Кавалеўскі (манголазнавец), Ф. Каро (батанік, даследчык флоры Усходняй Сібіры), Н. Кірпічоў (інжынер, удзельнічаў у будаўніцтве гідратэхнічных збудаванняў на Амуре), М. Краўчанка (прафесар Томскага універсітэта), П. Лячыцкі (камандуючы войскамі Прыамурскай ваен. акругі ў 1910 г.), М. Марцьянаў (заснавальнік навуковага музея ў Мінусінску), К. Меер (батанік, аўтар працы «Матэрыялы па флоры водарасцеў Байкала і Забайкалля»), І. Міхайлоўскі (праф. Томск. ун-та), М. Рэйнер (праф. Томск. ун-та), В. Сямёўскі (эканаміст, аўтар працы «Рабочыя на сібірскіх залатых промыслах»), К. Яльніцкі (асветнік, выкладчык Сібірскай ваеннай гімназіі), О. Шміт (географ, геофізік, даследчык Арктыкі) і інш.

У канцы XIX ст. Беларусь уключылася ў вялікае аграрнае перасяленне насельніцтва Расіі ў Сібір. З Беларусі ў Сібір з 1896 па 1912 г. добраахвотна мігрыравала 716 600 чал. Беларуска перасяленцы ў Сібіры засноўвалі новыя вёскі, пасёлкі, пашыралі рамёствы і ўкаранялі новыя сельскагаспадарчыя традыцыі свайго народа. У вёсцы рабіла поспехі хутарская гаспадарка. У гарадах яны займаліся каўбасным, масларобным, мылаварным, кравецкім, вінакурным і піваварным вытворчасцямі, працавалі на будаўніцтве чыгунак, на водным транспарце. Традыцыйная беларуская культура ўлілася ў традыцыйную ўсходнеславянскую культуру Сібіры, а ў склад лексікі гаворак Сібіры арганічна ўлілася нямала слоў, запазычаных з беларускай мовы¹⁸. Значна ўзрасло беларускае насельніцтва Сібіры ў 1915–1917 гг. за кошт бежанцаў з прыфрантавых раёнаў. Шмат хто з іх пазней вярнуўся на радзіму. У другой палове 20-х гг. беларусы ў Сібіры атрымалі магчымасць для развіцця сеткі нацыянальных школ, утварэння нацыянальных вясковых саветаў. Па дадзеных перапісу 1926 г. у Сібіры налічвалася 371 840 беларусаў. Асноўная колькасць іх была засяроджана ў Сібіры (323 170 чал.) і Далёкім Усходзе (41 124 чал.). З 1929 г. у Сібір з Беларусі пайшоў патак раскулачаных сялян. На неабжытых мясцінах сібірскай зямлі пачалі зноў узнікаць беларускія вёскі. У 30-х гг. на беразе Чулыма, недалёка ад яго ўпадзення ў Об, узнікла вёска Калаберга. Сваю назву вёска атрымала ад беларускіх слоў «каля берага». На гэтую дзікую, неабжытую мясціну нежг увосень баржа

¹⁸ Мельников М. Н. Традиционная культура восточных славян Сибири и современные культурные процессы // Аборигены Сибири. Новосибирск, 1995. Т. 2. С. 173–180; Мусорын А. Лексічныя беларусізмы ў рускіх гаворках Новасібірскай вобласці // Беларусь паміж Усходам і Захадам. Мн., 1997. Ч. 2. С. 325–328.

высадзіла і пакінула некалькі соцень чалавек з дзецьмі, выселеных з двух вёсак Беларусі за нейкія антыпралетарскія грахі¹⁹.

Сталінскія рэпрэсіі ў 30-х гг. у Беларусі асабліва ўдарылі па нацыянальнай інтэлігенцыі. У сібірскіх лагерах апынуліся беларускія пісьменнікі З. Астапенка, М. Багун, С. Баранавых, С. Грахоўскі, С. Дарожны, У. Дубоўка, У. Дудзіцкі, С. Знаёмы, У. Клішэвіч, М. Кавыль, Т. Лебядка, М. Лужанін, Б. Мікуліч, С. Новік-Пяюн, П. Пруднікаў, А. Смоліч, Я. Скрыган, М. Сяднёў, У. Хадзька і інш.

З сярэдзіны 30-х гг. і да 1941 г. характар міграцыі насельніцтва з Беларусі ў Сібір змяняўся з аграрнага на індустрыяльны ў сувязі з прамысловым і культурным развіццём гарадоў Сібіры. У даваенны час адзначым некаторых выхадцаў з Беларусі, якія ўнеслі ўклад у далейшае развіццё Сібіры: грамадскія дзеячы — І. Біч (член Краснаярскага губэрэўкама), І. Клопаў (працаваў на адміністрацыйна-гаспадарчай рабоце ў Томску), І. Луцкевіч (член Сібрэўкама), М. Мандрыкаў (старшыня Анадырскага рэўкама, Чукотка); ваенныя — І. Васілевіч (камандзір стралковага корпуса на Далёкім Усходзе), Б. Гарбачоў (камандуючы войскамі Забайкальскай ваеннай акругі), М. Грыгаровіч (начальнік Омскага пяхотнага вучылішча), С. Грыцавец (камандзір знішчальнага авіяпалка), А. Лапацін (інжынер кавалерыі Забайкальскай ваеннай акругі), С. Любарскі (генерал, удзельнік баёў на р. Халхін-Гол); вучоныя — Б. Вярэга (праф. Томскага ун-та), М. Яфімаў (праф. Томскага ун-та), А. Іваноў (заолаг, працаваў ва Уладзівастоку), А. Пальмбах (філолаг, адзін са стваральнікаў тувінскай пісьменнасці), К. Пушкарэвіч (філолаг, выкладчык Томскага ун-та), І. Строд (гісторык грамадзянскай вайны ў Сібіры), Б. Фукс (праф. Томскага ун-та); сібірскія пісьменнікі — К. Львова, Е. Цярэшэнкаў, М. Усціновіч, Е. Фёдараў, Г. Эцінгоф; дзеячы культуры — А. Аркадзьеў (акцёр і рэжысёр, Омск), А. Быхоўскі (мастак, Іркуцк), У. Гулецкі (мастак, Іркуцк), Ф. Дарашэвіч (мастак, Омск), С. Талкачоў (артыст, Іркуцк), Р. Пукст (кампазітар, Омск).

У гады Вялікай Айчыннай вайны Сібір прыняла з Беларусі эвакуіраваных. Толькі ў Новасібірску на 1 снежня 1943 г. налічвалася 141 тыс. эвакуіраваных людзей з Беларусі. У г. Курган было эвакуіравана абсталяванне Гомсельмаша. Сцэну Томскага тэатра заняў Першы беларускі тэатр. У Новасібірск з Мінска быў эвакуіраваны габрэйскі тэатр. Харавая капэла Р. Шырмы ў Новасібірску дала канцэрт. Выхадцы з Беларусі ўносілі свой уклад у перамогу над фашызмам: грамадскія дзеячы — П. Лявіцкі (сакратар Алтайскага крайкама УКП(б)), В. Хайноўскі (старшыня гарвыканкама Новасібірска); ваенныя — М. Вавілаў (нач. штаба арміі Далёкаўсходняга фронту), А. Гасціловіч (камандуючы арміяй Забайкальскага фронту), У. Дубовік (генерал, удзельнік вайны з Японіяй), Я. Леашэня (нач. штаба інжынерных войск Забайкальскага фронту), І. Мазарук (нач. паветранай трасы Аляска–Краснаярска, па якой пераганялі самалёты з ЗША); вучоныя — П. Каган (прафесар

¹⁹ Берязев В. Могота // Советская Сибирь. 1998. 28 июня.

Томскага ун-та), А. Клібанаў (гісторык, Краснаярскі пед. ін-т), П. Купалаў (праф. Томскага ун-та), Ф. Хейфец (праф. Томскага ун-та). Героямі Савецкага Саюза сталі беларусы-сібіракі П. Аўрамкаў, А. Кубліцкі, А. Парцянка, Г. Пісараў, П. Юрчанка і інш.

У пасляваенныя гады, а таксама ў 50–60 гг. працягваўся адток насельніцтва з Беларусі ў Сібір у працэсе дэпартацыі, асваення цалінных зямель, арганізаваных набораў рабочых у прамысловыя раёны, размеркавання выпускнікоў ВНУ, тэхнікумаў, школ сістэмы працоўных рэзерваў, у выніку наступстваў Чарнобыльскай катастрофы, службы ў Савецкай Арміі і г. д. Да 1990 г. у Сібіры жыло і працавала больш за 200 тыс. беларусаў. Яны бралі актыўны ўдзел у стварэнні Ангара-Енісейскага энэргапрамысловага комплексу, здабычы нафты і газу ў Цюменскай вобл., будаўніцтве і гаспадарчым асваенні Байкала-Амурскай магістралі. На карце Сібіры з’явіліся ўзведзеныя беларускімі будаўнікамі г. Лангепас (Цюменская вобл.), пасёлкі на БАМе Залацінка, Тындзінскі, Таёжны, Зорны, Магістральны, Муяжан, Таксіма²⁰. У гэты перыяд выхадцы з Беларусі садзейнічалі далейшаму развіццю Сібіры: у металургіі — Л. Волкаў (Усходненікель), С. Падвышэнскі (руднік «Запалярны»); у нафтавым комплексе — А. Шамаль (Іркуцкгеафізіка), В. Дзёмкін (Падводсіббуд), А. Мядзвежанка (Пурнафтагаз), А. Сяніла (Пурнафтагаз); у энергетыцы — М. Абызаў (Новасібірскэнерга), А. Брытвін (Краснаярскэнерга), У. Пяшкун (Прамдзяржэнерганагляд), А. Радзюк (Іркуцкэнерга), М. Хільковіч (Электразахсібмантаж); у галіне навукі — А. Гудкін (праф. Благавешчанскага сельскагаспадарчага ін-та), Ю. Камінскі (праф. Уладзівастоцкага медыцынскага ін-та), Е. Каваленка (праф. Томскага ін-та аўтаматызаваных сістэм кіраўніцтва і радыёэлектронікі), А. Капеліовіч (філолаг, Камсамольск-на-Амуры, пед. ін-т), В. Капцюг (акадэмік РАН, Новасібірск), Е. Красік (праф. Томскага медыцынскага ін-та), Ф. Куляшоў (філолаг, выкладчык Сахалінскага пед. ін-та), В. Лазоўскі (праф. Сібірскага ін-та механізацыі сел. гаспадаркі), Д. Маціеўскі (праф. Алтайскага політэх. ін-та), В. Мац (праф. Іркуцкага політэх. ін-та), В. Пармон (акадэмік РАН, Новасібірск), В. Петухоў (праф. Новасібірскага аграрнага ун-та), Ж. Семінскі (праф. Іркуцкага політэх. ін-та), А. Цілічэнка (праф. Хабарыўскага ін-та інжынераў чыгунач. тр-та), А. Трафімук (акадэмік РАН, Новасібірск), М. Шуранаў (праф. Кемераўскага ун-та); у галіне культуры — С. Бройда (мастак, Іркуцк), Д. Брук (мастак, Ачынск), В. Галаўчынер (рэжысёр, Іркуцк), С. Галуза (акцёр, Новасібірск), Б. Гаравы (мастак, Новасібірск), А. Гутэрзон (мастак, Іркуцк), А. Дашкевіч (мастак, Хабарыўск), С. Дрэчын (балетмайстар, Улан-Удэ), М. Капека (рэктар Цюменскага ін-та мастацтва), Б. Лагода (рэжысёр, Новасібірск), А. Мігас (мастак, Краснаярск), В. Мароз (актрыса, Новасібірск), Н. Равінская (актрыса, Хабарыўск), П. Філіпаў (акцёр,

²⁰ Марчанка І. Я., Мельяноў Г. С. Удзел Беларускай ССР у эканамічным развіцці Сібіры ў 60–80-я гады // Весці АН БССР. Сер. грам. навук. 1991. № 5. С. 36–46.

Кемерава), Г. Шляга (мастак, Новасібірск), М. Шубскі (музейны работнік, Краснаярск); сібірскія пісьменнікі — Е. Беленькі (Омск), С. Бытавы (Далёкі Усход), Я. Васілёнак (Далёкі Усход), В. Варна (Петрапаўлаўск-Камчацкі), В. Казько (Кемерава), В. Конанаў (Хабараўск), І. Ласкоў (Якуцк), А. Пальчэўскі (Краснаярск), Г. Рапапорт (Новасібірск), Л. Хрыллёў (Іркуцк), Г. Шпак (Новасібірск) і інш.

Сёння беларуская дыяспара Сібіры ў адпаведнасці з заканадаўствам Расіі стварае грамадскія нацыянальна-культурныя аб'яднанні, якія садзейнічаюць павышэнню нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Найбольш актыўна яны дзейнічаюць у Цюмені, Кемераве, Новасібірску, Краснаярску, Іркуцку. У Новасібірску створана дзяржаўная ўстанова «Новасібірскі абласны цэнтр беларускай культуры», будоўца праваслаўная царква св. Ефрасінні Полацкай, пачата сумесная работа сібірскіх і беларускіх вучоных па навукова-даследчых праектах «Беларусы ў Сібіры XVII–XX стст.» і «Беларускі фальклор Сібіры і Далёкага Усходу», якія ажыццяўляюцца ў рамках пагаднення аб навуковым супрацоўніцтве Сібірскага аддзялення РАН і Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

У Маскве ў 1999 г. створана Федэральная нацыянальна-культурная аўтаномія «Беларусы Расіі», якая прызначана для каардынацыі дзейнасці рэгіянальных нацыянальна-культурных аўтаномій беларусаў. ФНКА «Беларусы Расіі» можа стаць прыкметным суб'ектам сацыяльна-палітычнага, эканамічнага і культурнага жыцця беларускай дыяспары Расіі. Ад яе эфектыўнай дзейнасці будзе залежаць поспех пераадолення крызісу этнічнай ідэнтычнасці, уласцівай беларускай дыяспары Сібіры. Мінімізаваць гэты крызіс можа і палітычны фактар, звязаны са спрыяльным развіццём міждзяржаўных расійска-беларускіх адносін, а таксама рэалізацыя ў Рэспубліцы Беларусь дзяржаўнай праграмы «Беларусы ў свеце» (1993).

Валентин Грицневич (Санкт-Петербург, Россия)

ПРОБЛЕМЫ БЕЛОРУССКИХ ДИАСПОРАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ В РОССИИ

Среди первоочередных задач национальной политики государства следует назвать создание условий для свободного и демократического развития всех населяющих Россию этносов. Выполнение этой задачи возможно только при последовательно адекватном понимании общественностью страны системы ценностей и ориентаций, формирующихся в той или иной этнонациональной среде.

Насколько же понимает общественность России систему ценностей и ориентаций белорусов, которые занимают второе по численности место после украинцев среди дисперсных этнических групп страны? Я исхожу в своей оценке этого понимания из собственного опыта регулярного знакомства с выступлениями представителей властных структур и общественности в средствах массовой информации, а также на обсуждениях взаимоотношений Беларуси и России в последние два года.

Позволю себе утверждать, что указанные выступления свидетельствуют о полной неосведомленности не только широких масс, но и образованных жителей России о коренном населении Беларуси, его самобытной культуре и языке. Можно объяснить подобное только одним — сознательным использованием российскими властями на протяжении двух столетий системы образования и средств пропаганды для внедрения в массовое сознание идеи отсутствия самостоятельного существования белорусского этноса, его языка и культуры. Правда, время от времени в русской публицистике раздавались здравомыслящие голоса в защиту этого этноса, по крайней мере, в защиту признания его наличия в природе¹, но приходится отметить, что в последнее время они раздаются всё реже и реже.

Простодушная, а иногда даже слепая вера наших сограждан в слово (особенно печатное или авторитетно передаваемое средствами массовой информации) делает его особенно предрасположенным ко всевозможным идеологическим инсинуациям — в нашем случае к отрицанию самобытного языка, культуры, государственности десяти, а с диаспорой тринадцатимиллионного белорусского народа. Любопытно, что не в последнюю очередь подобное отношение к белорусам, их языку и культуре приходилось неоднократно наблюдать со стороны активистов неславянских, особенно кавказских, национальных общин Санкт-Петербурга. Могу объяснить это парадоксальное явление лишь одним фактором — естественным взглядом на все три восточнославянские народы как на представителей имперского режима, подчинившего их родные земли иной власти (по древнеэтноцентрической оппозиции «мы—они»).

Сказанное выше объясняет необходимость ознакомления заинтересованных жителей России с определенными элементарными сведениями о белорусских диаспоральных объединениях в России, работа которых заключается именно в содействии возрождению культуры, языка, национального сознания и традиций белорусского народа; о тесной связи их деятельности

¹ Еще в 1916г. В.И. Ленин писал: «Для украинцев и белорусов, например, только человек, в мечтах живущий на Марсе, мог бы отрицать, что здесь нет еще завершения национального движения, что пробуждение масс к обладанию родным языком и литературой — (а это необходимое условие и спутник полного развития капитализма, полного проникновения обмена до последней крестьянской семьи) — здесь еще совершается» (Ленин В. И. Полн. собр. соч. 5 изд. Т. 23. С. 27).

с культурной и языковой политикой на их исторической родине и с перспективами этой политики.

Как правило, белорусские диаспоральные объединения (к примеру, такое, как Белорусское общественно-культурное товарищество в Санкт-Петербурге) объединяют белорусов вне зависимости от их политических взглядов, партийной принадлежности, социального положения и вероисповедания (напомню, что среди белорусов по самой приблизительной оценке насчитывается не менее 10% римо-католиков).

Поскольку обобщающие исследования состояния белорусской диаспоры и диаспоральных обществ в России почти не предпринимались, автор настоящего сообщения опирался в первую очередь на изучение такого фиксирующего текущие события и отражающего тенденции общественных процессов источника, как периодическая пресса. Привлекались и исследования специалистов различных стран (в первую очередь Беларуси) в области белорусоведения — научной дисциплины, которая изучает отличительные и общие черты белорусов, их национального движения, взаимоотношения с соседями и роль в системе международного сообщества народов².

В составлении данного текста автору помог его многолетний личный опыт изучения вопросов белорусской эмиграции в Россию.

Массовые переселения белорусов в Московское государство прослеживаются уже по источникам XV–XVI вв. Мощным был приток военнопленных белорусов в Россию в ходе Ливонской войны, он усилился в Смутное время начала XVII в., годы войны с Речью Посполитой середины XVII в. и Северной войны, когда в Россию из Беларуси были выселены сотни тысяч человек. Переселение усилилось после присоединения Беларуси к России в итоге трех разделов Речи Посполитой и, как следствие, подавления нескольких вооруженных выступлений против царизма в Беларуси, как результат миграций в период капитализма³.

Наиболее массовые выселения белорусов на территорию России произошли в советский период: в ходе репрессий, коллективизации, индустриализации, освоения целинных земель, вербовки на лесоразработки Севера и на новостройки. В результате этого в России сегодня насчитывается более 1 млн.

² Характеристика этой науки дана по ст.: Шыбека З. В. Беларусазнаўства // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1993. Т. 1. С. 346. С 1991 г. существует объединяющая белорусоведов мира Международная ассоциация белорусистов, филиал которой в Санкт-Петербурге, благодаря инициативности заместителя его председателя доктора филологических наук Н. Николаева, уже провел семь ежегодных белорусоведческих конференций и издал первый выпуск «Белорусского сборника» с материалами этих конференций.

³ Более подробно об этом см.: Грицкевич В. П. Участие выходцев из Белоруссии в общественной и культурной жизни Русского государства в XVII–XVIII вв. // Славяне: адзінства і многа-стайнасць. Мн., 1990. 4 секцыя. Мн., 1990. С. 14–16; Грыцкевіч В. Беларуска-рускія перасяленні ў XIV–XVIII ст. // Спадчына. № 3. С. 31–38, № 4. С. 37–46; № 5. С. 44–53; Грицкевич В. П. От Немана к берегам Тихого океана. Минск, 1986.

100 тысяч белорусов без учета тех из них, кто ассимилировался в русской среде (из числа 3,5 млн. белорусов, проживающих за пределами Беларуси).

В Петербурге белорусы проживают с самого его основания. Детиemi выходцев из Беларуси были первый генерал-губернатор города А. Меншиков и первая российская императрица Екатерина I⁴. Здесь в XIX – начале XX в. работало и служило немало выходцев из Беларуси, в их числе — министр финансов Ф. Вронченко, военные министры О. Сухозанет и П. Ванновский, ряд военачальников, деятелей науки и культуры, но больше всего рабочих и служащих⁵.

Ввиду того, что за 150 лет своего господства в Беларуси царизм не открыл ни одной школы на белорусском языке (даже начальной) и закрыл создававшиеся там высшие учебные заведения, молодежь для получения высшего образования ехала отсюда в университетские центры других земель, в том числе в Санкт-Петербург. Именно здесь сформировались первые белорусские студенческие кружки, а из более поздних из них — первые белорусские национальные политические организации, после революции 1905 г. возникло здесь и первое белорусское книжное издательство. В годы советской власти в Ленинграде вплоть до 1937 г. существовало белорусское национальное общество.

Действующее сейчас в городе Белорусское общественно-культурное товарищество возникло в 1988 г. на волне перестройки⁶. Тогда собралась группа петербургских ученых гуманитарного профиля и деятелей искусства, знакомых друг с другом. Они создали общество с целью охраны, изучения и популяризации белорусской культуры среди жителей города и Ленинградской области. Оно официально зарегистрировано властями Петербурга. Заседания товарищества происходят регулярно по первым и третьим воскресеньям каждого месяца (за исключением лета) вот уже десять лет. Максимально используется творческий потенциал актива общества: регулярно читаются лекции, посвященные историческим событиям и выдающимся деятелям культуры Беларуси, устраиваются концерты и художественные выставки на различных площадках города, встречи с представителями культуры и общественности Беларуси и белорусской диаспоры.

⁴ Подробнее об этом см.: Грыцкевіч В. Выхадцы з Беларусі ў пачатку XVIII стагоддзя // Полымя. 1989. № 7. С. 157–170; № 8. С. 171–184.

⁵ О переселении рабочих и служащих из Беларуси в Петербург см. подробнее: Юхнёва Н. В. Этнический состав и этносоциальная структура населения Петербурга. Вторая половина XIX – начало XX в.: Статистический анализ. Л., 1984. С. 129–134.

⁶ О Белорусском общественно-культурном товариществе в Санкт-Петербурге подробнее см.: Файзуллин Е. Белорусы в Петербурге // Пчела. 1997. № 11. С. 70–72; Грыцкевіч В. П. Пяць гадоў дзейнасці Беларускага грамадска-культурнага таварыства ў Пецяярбургу // Беларусіка = Albaruthenica. Мн., 1995. Кн. 5. С. 159–161; Грыцкевіч В. Беларускае грамадска-культурнае таварыства у Пецяярбургу // Беларусы Балтыі. Вільня, 1998. С. 74–76; Негосударственные организации культуры Санкт-Петербурга: Справочник. СПб., 1998. № 38. С. 52.

Ранее выходила местная белорусская газета «Родзічы» (ред. А. Кирвель), теперь издаются газеты «Крыніца» и «Наша новая газета». Финансовой поддержки товарищество не имеет. Благодаря доброжелательному отношению к обществу со стороны директора Дома народного творчества (Новый пер., 2) И. Свенцицкого оно имеет возможность собираться в его помещении (до этого пришлось поменять три помещения для сборов из-за отсутствия финансов).

Товарищество принимало участие в создании Объединения белорусов мира «Бацькаўшчына», его двух съездах и продолжает принимать участие в его мероприятиях, активно поддерживая основную идею сохранения белорусского присутствия в мире. Оно поддерживает постоянные связи и нередко проводит совместные мероприятия с другими национальными объединениями города — литовским, польским и другими. Нами был водружен крест в память жертвам коммунистического террора на месте массовых расстрелов в 30-е гг. — Левашове, где собираются члены товарищества два раза в год отмечать память погибших.

Член совета товарищества А. Разумов составляет и издает известное далеко за пределами Петербурга издание «Мартиролог Ленинграда» с биографиями каждой лично установленной им жертвы красного террора 1937-го и других годов.

Ведется определенная работа в области удовлетворения религиозных потребностей белорусов Петербурга. Инициатива товарищества по созданию белорусского православного прихода в городе первоначально была поддержана духовными властями, однако впоследствии приход был объявлен русским. В Кафедральном католическом соборе дважды в месяц проводятся богослужения на белорусском языке, на нем же ведутся передачи на католическом радио города «Мария».

Из числа других белорусских товариществ России нужно в первую очередь назвать Товарищество белорусской культуры имени Ф. Скорины в Москве, которое работает уже десять лет. Его культурная, научная и издательская работа достаточно хорошо известна. Там выходит в свет журнал «Шляхам Скарыны», изданы три тома литературно-научного альманаха «Скарыніч» (составитель доктор филологических наук А. Кавка), книга доктора географических наук Е. Ширяева «Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах» (1991).

Совсем не случайно именно два указанных общества выступили с инициативой проведения в Москве съезда с целью создания Союза белорусов России на условиях национально-культурного неполитического объединения как национально-культурной автономии белорусов в России⁷ и Общероссийского национально-культурного центра в Москве.

⁷ Грыцкевіч В., Лех Г. Зварот да суполак беларускай дыяспары ў Расіі // Наша слова. 1998. 25 лістап.

Кроме названных двух белорусских организаций в России работают также Белорусское общество имени Я. Черского в Иркутске (оно издает газету «Маланка»), местная национально-культурная автономия белорусов в Новосибирске (зарегистрирована в 1994 г.)⁸ и другие.

Трудности в сохранении белорусского присутствия за пределами Беларуси возникают из-за индифферентности значительного количества зарубежных белорусов, большой их ассимиляции. Белорусы за рубежом Беларуси разьединены по отношению к независимости своей исторической родины. На постсоветском пространстве расширению национально-культурной деятельности мешает тяжелое экономическое состояние соотечественников. Слабая материальная база национальной, общественной, культурно-просветительской деятельности объясняется весьма скромной, чтобы не сказать больше, поддержкой местных властей, недостаточным вниманием к этому делу со стороны властей Беларуси. Достаточно сказать, что в России крайне мало национальных изданий, нет белорусских школ, библиотек, культурных учреждений. Изучение белорусского языка доступно только в семье.

Наметившиеся политические сдвиги в национальной политике Российской Федерации слабо сказываются на положении белорусской этнической общины в её пределах. Созданы только предпосылки для удовлетворения насущных потребностей развития национальных меньшинств, в том числе белорусского. Остается в силе вывод группы московских экспертов, сделанный еще в 1993 г.: «Действиям властных структур все еще присущи элементы однодневного расчёта, старых догматических позиций и иллюзий, двойных стандартов и скрытых замыслов, политических импровизаций и популизма, торга, оправдываемые подчас аргументами исключительности и чрезвычайности ситуации. Мировой политический опыт и данные научных исследований используются крайне недостаточно»⁹. Свидетельством тому служит такой пример: в высших учебных заведениях России до сих пор почти нет курсов (не то что кафедр) по изучению белорусоведения и украиноведения, в то время как знания о кхмерах, суахили или индейцах Америки и их языки преподаются в некоторых вузах достаточно давно и эффективно. Создается впечатление, что будущим поколениям граждан России объективные сведения о жизни двух наиболее близких им по языку и культуре этносов с точки зрения органов образования совершенно не нужны.

Отношение руководящих органов Беларуси к своим зарубежным соотечественникам довольно прохладное. Практически не выполняется солидная программа «Белорусы в мире», принятая на государственном уровне в 1993 г.

⁸ Галуза У. Беларусы Заходняй Сібіры: Гісторыя і сучаснасць // Кантакты і дыялогі. 1998. № 10–11. С. 8–14.

⁹ Украинцы России: мнения, ориентации, жизненные проблемы // Мы — граждане России: Материалы I конгресса украинцев в России (23–24 октября 1993 г.). М., 1994. С. 93.

В заключение напомним, что вместе с руководством Московского товарищества мы провели 27 марта 1999 г. съезд межрегионального объединения белоруссов России на принципах: белорусский язык, белорусская культура, Беларусь как Родина.

Алесь Карлюкевіч (Мінск)

РУСКІЯ ЛІТАРАТАРЫ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ ст. – УРАДЖЭНЦЫ СУЧАСНАЙ МАГІЛЁўСКОЙ ВОБЛАСЦІ

Беларуска-рускія літаратурныя сувязі настолькі шматгранныя, што да-следаванне іх уяўляе сабой, здаецца, працэс бясконцы. Магчыма, лагічным падаецца вывучэнне кантактаў, стасункаў праз рэгіянальна-краязнаўчыя аспекты. І ў дачыненні да беларуска-рускіх повязей можна на-гадаць сістэму, вядомую ў Расіі яшчэ з 1920-х гг. Даследчык М. Піксанаў заўважыў (папярэдне абазначыўшы пэўную тэрыторыю як «культурнае гняздо»): «Калі таленавіты гадаванец абласнога гнязда з’яўляецца ў сталічную культуру і набывае ў ёй вялікае значэнне, мы вывучаем яго творчасць па яе пладах, дрэнна адгадваючы карэнні і глебу. Толькі краязнавец растлумачыць нам паходжанне гэтага дзеяча і наможа выявіць у новым сталічным дзеячы адметныя асаблівасці, накладзеныя на яго паходжаннем. Не толькі асобны дзеяч, але цэлае культурнае гняздо ў сваім паходжанні, росквіце, заміранні, густах і тэндэнцыях будучь зразумелымі найбольш поўна і глыбока толькі ў святле сацыяльна-эканамічных вывучэнняў»¹.

У пэўнай ступені своеасаблівым «культурным гняздом» можна лічыць і Магілёў, яго ваколiцы. Значным кампанентам у змесце падобнага вызначэння ўяўляюцца факты, блізкія да гісторыі рускай літаратуры. У рускай літаратуры ХІХ ст. — таксама.

На некаторыя лёсы (або ўраджэнцаў, або тых літаратараў, хто меў з Магілёўшчынай сталыя стасункі) і хацелася б звярнуць увагу. 30 чэрвеня або 31 ліпеня (12 ліпеня ці 12 жніўня) 1842 г. у Магілёве нарадзіўся крытык і публіцыст Ігнацій Піяроўскі. Вывучэнне яго жыцця паграбуе асаблівай увагі да любой з драбніц. Пражыў пісьменнік меней 20-ці гадоў — памёр у Пецябургу 18(30) сакавіка 1862 г. Яго лёс нечым нагадвае яркія лёсы беларускіх талентаў-зорчак — Сяргея Палуяна, Міколы Дзяшкевіча, Ігара Хадановіча, жыццёвы шлях якіх таксама быў зусім кароткім. Біябібліяграфічны слоўнік «Рускія пісьменнікі. 1800–1917» падае наступныя звесткі пра

¹ Піксанов Н. К. Областные культурные гнезда. М.; Л., 1928. С. 69.

нарадженне І. Піятроўскага: «З дваран, верагодна, польскага паходжання (сям'я — каталіцкага веравызвання). Бацька П. служыў у Магілёўскай казённай палаце. Пасля яго ранняй смерці П. быў аддадзены ў Гатчынскі Мікалаеўскі сіроцкі інстытут (1853)...»². Інстытут малады чалавек скончыў у 1859 г. Вядома, што адным з настаўнікаў яго быў К. Ушыński (руская славеснасць, юрыдычныя дысцыпліны). Не выключана, што пасля Піятроўскі ў якасці вольнага слухача наведваў Пецяярбургскі ўніверсітэт. За ўдзел у студэнцкай дэманстрацыі перад ўніверсітэтам арыштаваны 12 кастрычніка 1861 г. Два месяцы правёў у турме. Дэбют І. Піятроўскага ў друку адносіцца да 1860 г. — гэта артыкул «Праявы грамадскай дзейнасці» ў часопісе «Русский педагогический вестник». Неўзабаве малады чалавек збліжаецца з М. Чарнышэўскім, М. Дабралюбавым. У красавіку-верасні 1861 г. становіцца адным з галоўных супрацоўнікаў часопіса «Современник». Праўда, пасля выхату з-пад арышту супрацоўніцтва сваё аднавіць не змог. М. Чарнышэўскі, будучы незадаволены шырынёй кругагляду свайго маладога калегі, параіў яму на некаторы час пакінуць літаратурную работу і заняцца самаадукацыяй. Піятроўскі вырашыў усё па-свойму, магчыма, адчуваючы, што часу яму адведзена няшмат. Крытык працягвае друкавацца, але ўжо ў часопісе «Северная пчела», газеце «Русский инвалид». У «Иллюстрациях» друкуе некралог «Н. А. Добролюбов»³. Піятроўскі лічыў сябе вучнем Чарнышэўскага і Дабралюбава, прапагандаваў неабходнасць хутчэйшай змены грамадска-палітычнага ладу. Мастацкую літаратуру разглядаў як матэрыял для сацыяльна-палітычных вывадаў крытыкі, лічыў недахопам твораў адлюстраванне непранааналізаваных пачуццяў. «Паэзія да таго часу паэзія, пакуль яна адпавядае свядомай рэчаіснасці, а значыць, не адрозніваецца ў поглядзе з навуковымі вывадамі»⁴.

Выйшаўшы з заключэння, І. Піятроўскі нарабіў даўгоў. Найперш — у М. Някрасава. Знаёмыя перасталі пазычаць яму літаратуру. Заблытаўшыся ў сваім матэрыяльным становішчы, ва ўзросце 19 гадоў ён скончыў жыццё самагубствам. У хатнім архіве нашага земляка была знойдзена амаль поўная калекцыя рэвалюцыйных пракламацый. Па сведчанню А. Панаевай, Някрасаў пахаваў Піятроўскага і аплациў усе яго даўгі. Сённяшняму чытачу спадчына крытыка невядома. У Беларусі варта было б камусьці заняцца выданнем яго кніжачкі...

Магілёў увайшоў у жыццёвы і творчы лёс публіцыста, празаіка, мемуарыста, выдаўца Станіслава Акрэйца (1836 – пасля 1921). У 1856 г. ён скончыў Віцебскую гімназію. Затым вучыўся ў Горы-Горацкім земляробчым вучылішчы. У 1859–1862 гг. служыў у Магілёўскай палаце дзяржаўнай маёмасці. З Магілёва Акрэйц дасылаў свае першыя артыкулы ў «Искру» і

² Русские писатели. 1800–1917. М.; СПб., 1999. С. 606.

³ Иллюстрации. 1862. 18 янв.

⁴ Современник. 1861. №8. С. 256.

«Экономический указатель». Першы яго раман прысвечаны падзеям у Заходнім краі напярэдадні паўстання 1863 г.

Калі зірнуць на літаратурную карту Магілёўшчыны, то Шклоў, Шклоўскі край — гэта творчыя і жыццёвыя лёсы беларускіх пісьменнікаў Анатоля Сербантовіча, Ніны Галіноўскай, Алеся Жыгунова, Міколы Жыгоцкага... А калі зірнуць далей, глыбей, напрыклад, у XIX ст., то можна пабачыць, што Шклоў — і асобная старонка ў гісторыі рускай літаратуры.

У 1793 г. у Волагдзе нарадзіўся Мікалай Коншын. Вучыўся ён там у гімназіі. З-за адсутнасці дакументаў аб дваранстве быў залічаны ў роту для разначынцаў (у Пецярбургу). Са снежня 1811 г. — прапаршчык 2-й запасной артылерыйскай брыгады. У 1812 г. знаходзіўся з 20-й коннай ротай пад Смаленскам, затым у Бранску. У 1814 г. удзельнічаў у паходзе пад Варшаву і Кракаў. Пасля службы ў Шклове. У адным з энцыклапедычных расійскіх даведнікаў чытаем: «... у Шклове [Коншын] знаёміцца з настаўнікам французскай мовы А. Старынкевічам, які аказаў на яго сур'ёзнае маральнае і інтэлектуальнае ўздзеянне». Мікалай Коншын працягваў у Шклове звычайнае афіцэрскае жыццё: таварыскія вечарыны, гульні, амурныя прыгоды. Але тут пачынаў афіцэр і сачыць за літаратурай, асабліва — за паэзіяй. Быў захоплены вершамі В. Жукоўскага. Сімпатыі зразумелыя: да таго часу Жукоўскі ўжо напісаў шмат выдатных вершаў. А многія свае радкі 1812 г. паэт напісаў у Беларусі.

У лютым 1818 г. М. Коншын выйшаў у адстаўку. Праўда, ужо ў сакавіку 1819 г. шклоўскі жыхар служыў зноў. На гэты раз — у Фінляндыі (з лютага 1821 г. — капітан), у адной роце з паэтам Яўгеніем Баратынскім. Першая публікацыя — пасланне «Баратынскаму». У 1820–1824 гг. друкуецца ў часопісах «Благонамеренный», «Соревнователь», «Новости литературы», у альманахах «Полярная звезда», «Мнемозина». Асобным выданнем выходзіць казка «Уладальнік чароўнага крышталіка». Широкую вядомасць атрымаў яго верш «Арыя» («Век юный, прелестный...»), пакладзены на музыку А. Гурылёвым. Знаёмы быў М. Коншын і з Аляксандрам Сяргеевічам Пушкіным. Мо нават расказваў яму пра Шклоў. Памёр Коншын у 1859 г. у Омску, куды паехаў, каб заняць пасаду галоўнага інспектара вучылішчаў Заходняй Сібіры.

Паэт і перакладчык Яфім Люцэнка нарадзіўся 23 кастрычніка 1776 г. у Чарнігаўскай губ. у сям'і святара. У 1791 г. вучыўся ў Чарнігаўскай духоўнай семінарыі, затым — у Высакародным вучылішчы ў Шклове. Які ж след пакінуў Люцэнка ў рускай літаратуры? У друку дэбютаваў у 1792 г. (у 16 ці нават 15 гадоў!) — у часопісе «Дело от безделья». Хутчэй за ўсё пісаў са Шклова. Бо толькі з 1793 г. Люцэнка знаходзіўся ў Маскве, у Маскоўскім універсітэце. У 1805 г. колішні шклоўскі вучань рэдагаваў «Журнал для пользы и удовольствия». Шмат часу адаваў перакладчыцкай працы. У 1811 г. выдаў «Поўную найноўшую французскую граматыку».

Яшчэ адна павязь са Шкловам — праз лёс Льва Неваховіча (1776–1831), публіцыста, драматурга, перакладчыка, яшчэ і камерсанта. У энцыклапедычным

даведніку чытаем: «Нарадзіўся ў габрэўскай сям’і. Магчыма, вучыўся ў Шклове, які быў у той час буйным габрэўскім адукацыйным цэнтрам. Акрамя іўрыта авалодаў асноўнымі еўрапейскімі мовамі, добра арыентаваўся ў еўрапейскай, асабліва нямецкай літаратуры і філасофіі...»

Удакладнім сувязі Л. Неваховіча са Шкловам. У 1803 г. у Пецярбургу выйшла яго публіцыстычная кніга «Лямант дочкі іудзейскай» — алегарычнае апавяданне пра становішча габрэяў у Расіі ў пачатку XIX ст. А ў 1804 г. кніга (у перапрацаваным і дапоўненым выглядзе) была выдадзена на іўрышце ў Шклове. Між іншым, гэта — першы твор расійскага габрэя, напісаны на рускай мове. І яшчэ — тут упершыню на рускай мове было пастаўлена пытанне пра абмежаванні правоў габрэяў. У тым жа 1804 г. Неваховіч выдаў у Санкт-Пецярбургу філасофскі трактат «Чалавек у прыродзе». З 1813 г. літаратар жыве ў Польшчы. З часам стаў адным з самых багатых людзей Царства Польскага. Але і зрабіўшыся буйным камерсантам, Неваховіч не пакідаў літаратурных заняткаў. У Расію пісьменнік вярнуўся ў 1830 г., памёр у 1831 г.

Такія вось мо і не кідкія, але, тым не менш, выразныя ў кантэксце агульнай гісторыі і значныя па-свойму шклоўскія фрагменты ў рускай літаратуры.

Магілёўшчына — гэта і лёсы дзекабрыста, аўтара запісак пра Айчынную вайну 1812 г. Васіля Горава (1793–1853), які служыў у Бабруйску, удзельнічаў у Бабруйскай змове; празаіка, урача Уладзіміра Касакова (1845–1911), што таксама служыў у Бабруйску, а пасля ў Мінску; паэта, драматурга, ваеннага дзеяча Уладзіміра Касінскага (1830–1889, у 1854 г. у чыне капітана ён быў прызначаны ў Магілёўскі пяхотны полк — згодна з даведнікам Ш. Бекцінева⁵, месцам дыслакацыі яго на той час з’яўляўся якраз Магілёў); публіцыста Льва Касуновіча (1864 – пасля 1920, верагодна, і нарадзіўся ў Магілёве), які вучыўся ў Магілёўскай гімназіі, служыў станавам прыставам у Мсціслаўскім павеце; мемуарыста Айнкрыга Ламачэўскага (1804–1884), гаспадара маёнтка ў Лапічах цяперашняга Асіповіцкага р-на (магчыма, у Лапічах і нарадзіўся), літаратара-самавука Андрэя Лоцманава (1807 – не раней 1836; знаходзіўся ў заключэнні ў Бабруйскай крэпасці ў 1824 г.).

Прыведзеныя і іншыя факты пераконваюць, што беларуска-рускія літаратурныя ўзаемасувязі на Магілёўшчыне — гэта вялікі даследчыцкі абсяг. Вынікам яго можа быць і такі плён: хрэстаматыя твораў рускіх пісьменнікаў, створаных імі ў час знаходжання ў Беларусі або маючых дачыненне да Беларусі.

Мы можам сцвярджаць, што ў XIX ст. Магілёўшчына шчодро аддавала свае таленты Расіі. Ужо тады мясцовыя ўраджэнцы пачыналі фарміраваць там своеасаблівую, няхай і неарганізаваную, хутчэй «зямляцкую», дыяспору, якая садзейнічала азнаямленню рускага грамадства з жыццём і культурай беларускіх зямель. Гэта быў пачатак няхай і не зусім усвядомлены, пазнейшага дыялогу.

⁵ Бектинев Ш. Формирования российской армии с белорусскими. Минск, 1999. С. 59.

Аляксей Каўка (Масква)

МІКАЛАЙ УЛАШЧЫК ЯК ПОСТАЦЬ БЕЛАРУСКАГА ЗАМЕЖЖА: СТАРОНКА З ГІСТОРЫ ДЫЯСПАРЫ Ё МАСКВЕ *

З магару за гістарычную праўду Беларусі» — гэтакія словы палымнелі на жалобным вянку, прывезеным з Бацькаўшчыны ў Маскву на апошняе развітанне з Мікалаем Мікалаевічам Улашчыкам 15 лістапада 1986 г. яго духоўнымі вучнямі Генадзем Каханоўскім, Міколам Купавай, Арсеном Лісам, Аляксеем Марачкіным, Міхасём Ткачовым, Вячаславам Чамярыцкім.

Ад тае смутнае падзеі прамінула ладнавата часу. Адбылося і працягваецца вяртанне на радзіму нязвыклага маскоўскага Беларуса. Вяртаюцца яго добрае імя, культурны набытак, а галоўнае — Улашчыкавы ідэі нескажонае гісторыі Беларусі. Аб уздзеянні яго творчае энергетыкі на сучасны нацыянальна-адраджэнчы рух у краіне сведчаць многія станоўчыя факты: Улашчыкавы чытанні з адпаведна выдадзенымі матэрыяламі, ажыўленне айчызнага краязнаўства, якое ўвесь час не пераставала клапаціць нашага гісторыка; пабачыла ўрэшце свет яго заповітная кніжачка пра родную Віцкаўшчыну (Была такая вёска... Мн., 1989). А нядаўна яшчэ адзін падарунак атрымаў беларускі чытач: Улашчыкавы каларытныя запісы пра студэнцкую малодасць, пазнавальныя адысеі па роднай Беларусі і шырэйшаму свету (Краязнаўства. Нататкі пра бадзянні ў 1924–1929 гады. Мн., 1999). Колькі ж сонечнага святла і цяпла расцярушана на эсэістычных старонках і гэтае невялічкае зграбнае кнігі пра нашае Палессе — Мазыршчыну, Тураўшчыну, пра старажытныя Мсціслаў і Полацк, Банцараўскае гарадзішча пад Мінскам, пра спакойную Свіслач, імклівы Днепр. І ў завяршальных радках — прытоены смутак ад прадчування навіслай бяды, што неўзабаве абрынецца на галоўнага героя гэтага ўзрушлівага аповяду, на яго універсітэцкіх сяброў (справа так званага «Саюза вызвалення Беларусі»).

Працягваецца выданне археаграфічных, эпістальных матэрыялаў вучонага (спецыяльны, «Улашчыкаў», выпуск «Беларускага гістарычнага агляду». 1996. Т. 3. Сш. 1.; Мемуары і дзённікі як крыніцы па гісторыі Беларусі. Мн., 2000). У працэсе гэтай, пераважна бескарыслівай, падзвіжніцкай працы вызначыліся імёны новых улашчыказнаўцаў — Уладзіміра Арлова, Яніны Кісялёвай, Віталія Скалабана, Генадзя Сагановіча...

Сапраўды, прыкметнасць Улашчыкавае постаці ў культуратворчай прасторы Беларусі ўзмацнілася пасля перанясення з Масквы на радзіму (1987) яго праху¹. Аднак варта памятаць і аддаць належнае тым нямногім упартым рыцарам Беларускай (часткова спомненым напачатку), хто і пры

* Па просьбе аўтара рэдкалегія пакідае яго адметны стыль.

¹ Сагановіч Г. «Я всё-таки что-то сделал» // Нёман. 2000. №4. С. 179.

жышці гісторыка шчыраваў над азнаямленнем суродзічаў з яго неардынарнай асобай, наватарскімі працамі. Згадайма хаця б грунтоўную, не менш узрушлівую гутарку з М. Улашчыкам Эрнеста Ялугіна ў «Нёмане» (1981. №4) — часопісе пад той час з унушальным, больш за сотнютысячным тыражом. Не заставаліся без грамадскага розгаласу і Улашчыкавы тэлевізійныя выступленні, што сталі магчымымі дзякуючы спрыянню тагачаснага гаспадара «тэле-радыё» Генадзя Бураўкіна, а найперш ініцыятывам Уладзіміра Содаля, Вольгі Іпатавай (студыі «Роднае слова», «Ліра») — пра пашану да роднае мовы, да нашае спадчыны.

На давяршэнне тэмы вяртання — яшчэ адзін, асабліва знамянальны факт. Ужо два гады як адліты бюст Мікалая Улашчыка (кіраўнік праекта Анатоля Бель, скульптар Уладзімір Шатэрнік) і дастаўлены на Койданаўшчыну — родныя абсягі славутага навукоўца. Мясцовыя ўлады, мабыць, мяркуюць, як найлепш адкрыць помнік. Будзем жа верыць, што ў горадзе з «жалезным» прозвішчам Дзяржынск, не распешчаным, як і кожнае беларускае места і мястэчка, рукатворнымі нацыянальнымі сімваламі, у недалёкім часе прывабіць пагляды тутэйшага люду бронзавая фігура з цёплым прозвішчам беларускім УЛАШЧЫК. Да таго ж і нагода спрыяе: 95-годдзе — 14 лютага 2001 г. — нашага славутага суайчынніка

Зразумела, «замежны» статус М. Улашчыка адносна Бацькаўшчыны вельмі ўмоўны. На пачатку 30-х ён прымутова быў выдалены з Беларусі, але да апошніх сваіх дзён жыў надзеяй вярнуцца на радзіму. Навуковая дзейнасць М. Улашчыка прайшла ў Маскве, у межах калісцы суцэльнае савецкае прасторы, уключна з тагачаснай БССР. Але — характар яго прац, даследчыцкай методыкі, не абцяжаранай партыйна-ідэалагічным дактрынёрствам, цалкам скіраваны на спасціжэнне ўласна беларускага сэнсу ў дэятворным працэсе. З гэтага гледзішча Улашчыкавы падыходы і распрацоўкі мінулага Беларусі прынцыпова розніліся ад афіцыйнае канцэпцыі з яе нацыянальным самапрыніжэннем, адмаўленнем многавекавых традыцый уласнае дзяржаўнасці, палітычна-суб'ектнае ролі беларусаў у гістарычным развіцці. «Гэта ж трэба гэтак сябе не паважаць! — не раз з горкім сарказмам каментываў гісторык падобнага кшталту публікацыі. — Скрозь, бачыце, нас, недарэкаў, няволілі польскія ды літоўскія феодалы, а маскоўскія — баранілі, вызвалялі. І на такой вось лухце, — не стрымліваў абурэння ў размовах, — узгадоўваюць школьнікаў, студэнтаў, будучых гісторыкаў».

Даследчыца гістарычнае думкі сярод беларускае эміграцыі на Захадзе слухна звяртае нашу ўвагу на яе альтэрнатыўнасць «бээсэсэраўскай» гістарыяграфіі — прыкладам, у пытаннях балцкага субстрата ў этнагенезе беларусаў, нацыянальна-беларускае адметнасці ВКЛ, дзяржаваўзнаўленчае ролі БНР, каланіяльнае палітыкі расійскага самадзяржаўя на Беларусі і г. д.²

² Сяргеева Г. Г. Гісторыя Беларусі ў даследаваннях нацыянальнай эміграцыі // Беларусіка = Albaruthenica. Мн., 1995. Кн. 5. С. 45 і інш.

Альтэрнатыўнымі ў сваёй аснове з'яўляюцца і працы Улашчыка — найперш дзякуючы пазітыўнай распрацоўцы многіх фальсіфікуемых або цалкам замочваемых праблем мінулага. Талент ад Бога, ад бацькоў, прафесіяналізм, сумленнасць у спалучэнні з грамадзянскай мужнасцю — вось якасці, што забяспечвалі яму ўнутраную незалежнасць пры татальным заложніцтве грамадскіх навук у адміністрацыйна-каманднай сістэме, грамадскае прызнанне яго працам.

Толькі пералік буйнейшых манаграфічных штудый гісторыка ўжо ўражвае сам па сабе: аб аграрных адносінах у Літве і Заходняй Беларусі напярэдні скасавання прыгону (1861); па археаграфіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі феадальнага перыяду; пра «Хроніку Быхаўца», наогул пра беларуска-літоўскія летапісы — уключна з двума асобнымі тамамі саміх летапісных крыніц; не кажучы пра шматлікія артыкулы, рэцэнзіі на малавывучаныя або цалкам не распрацаваныя, яшчэ горш, тэндэнцыйна інтэпрэтуемыя праблемы нацыянальнае гісторыі (беларускае тапанімікі, айчыннага кнігадруку, старажытнага адзнення, паўстанцкіх падзей 1863 г., спецыфікі мясцовае (аўтахтоннае) шляхты, стэрэатыпна ўважанай многімі даследчыкамі за наплывовую, польскую, стан пісьменнасці ў дарэвалюцыйнай Беларусі і г. д. Усё разам узятае³ нагадвае аб існаванні ў абсягах расійскай гістарычнай навукі беларускае школы Улашчыка, якая функцыянавала ў асабе аднаго-адзінага настаўніка. Уладныя начальнікі ад навукі ў самой Беларусі, захоплення шчыраваннем над гістарычнай місіяй КПСС у лёсе беларускага народа, пад той час ніколі не парупіліся аб напаўненні гэтае унікальнае школы дастойнымі вучнямі⁴. Тым не менш, школа здзейснілася, стаўшы годным працягам і абагачэннем беларусаведных традыцый расійскіх або расійска-беларускіх гісторыкаў К. Любаўскага, М. Доўнар-Запольскага, У. Пічэты і адначасова — аканчальным ачышчэннем гэтых традыцый ад налёту заходнерусізму — даніны свайму часу.

Улашчыкава самабытная і незалежная прысутнасць на расійскім навуковым палетку ніколі не ўшчупляе, хутчэй узбуіняе яго ўласна беларускі статус, замацаваны за ім у энцыклапедычных даведніках Беларусі — не толькі ў якасці гісторыка, але і этнографа, фалькларыста, бібліяграфа, урэшце — літаратара. Дарэчы, яго пісьменніцкі талент яркава пасведчаюць згаданыя на

³ Гл.: Улашчык М. М. Біябібліяграфічны паказальнік / Склад. Каўка А. К., Скалабан В. У., Чыгірова Р. М. Мн., 1996.

⁴ «Я на пенсіі, кансультант, — з сумам прызнаваўся М. Улашчык у лісце да латышкага гісторыка П. Строда 19 красавіка 1983 г. — На жаль, пасля сябе нікога не пакідаю. Тыя, хто ў нейкай меры займаюцца маімі праблемамі, — не тое: Беларусь для іх толькі прадмет вывучэння». Далей — пра свае няпростыя адносіны з гісторыкамі БДУ: «У мінулым годзе ўніверсітэт у Мінску выпусціў вучэбны дапаможнік для студэнтаў гуманітарных факультэтаў рэспублікі па гісторыі Беларусі дасавецкага перыяду. Такой макулатуры даўно не бачыў. Аблаяў кнігу, але далікатна, цяпер іначай нельга» (гл. рэц.: Улашчык М. «Гісторыя с... «Историей» // Нёман. 1983. № 3. С. 168–171).

пачатку кразнаўчыя нарысы і не менш выразна — успаміны, замалёўкі з перажытага пад сукупнай назвай «Хроніка». Многае з гэтага унікальнага набытку прадстаўлена, побач з навуковымі працамі, у адмысловым томе «Выбранных твораў» М. Улашчыка, прынятым да выдання ў пашанотнай серыі выдавецтва «Беларускі кнігазбор».

Адносна «маскоўскае прапіскі» нашага суродзіча напрошваецца адно абагульняючае меркаванне. І зместам сваіх прац, і лініяй, стылем паводзін — дастаткова таварыскім, камунікатыўным, але і няўступліва-ўпартым, калі тое выклікалася інтарэсамі навукі, М. Улашчык з сваім «тихим белорусским упрямством» (акад. М. Ціхаміраў) стаў у вачах расійскіх калег пэўным тыпалагічным увасабленнем беларускага чалавека. Асобай, аднолькава паважанай як за сваё яскравае нацыянальнае самавыяўленне, так і за шырокую ўспрымальнасць рускае, сусветнае культуры. Натуральна, што і магутны беларусазнаўчы патэнцыял нашага земляка-выгнанніка здзяйсняўся найчасцей у атмасферы разумення і падтрымкі з боку рускіх людзей, вядомых гісторыкаў М. Беражкова (навуковы кіраўнік Улашчыка-аспіранта), М. Дружынiна, названага М. Ціхамірава, М. Нечкінай, А. Зіміна, В. Пашуты. Падтрымкі не толькі яго навуковых пошукаў і адкрыццяў, але і чалавечае спагадлівасці да прыгожнае псіхічнае раны ў глыбінях душы гэтага прываблівага сваёй цягавітасцю, зазвычай немітуслівага маўчуна-беларуса. Пра гэтую таварыскую чуласць нядаўна нагадала нам у сваіх успамінах Г. Харашкевіч, якая добра ведала М. Улашчыка па супольнай рабоце ў Інстытуце гісторыі: «...вечным яго болем было тое, што ён не мог пераехаць у Мінск. «Мяне там не хочучь», — гаварыў нам. Ён расказваў, што прэзідэнт АН БССР вылучаў персанальную стаўку і нават, здаецца, кватэру, але непрыняцце свабодамыснага беларуса на яго радзіме было трывалым і ўпартым ды бясконца абражальным для сапраўднага патрыёта Беларусі. Мікалай Мікалаевіч належаў да пакалення, на долю якога выпалі незлічоныя пакуты, але ён змог вытрываць... І ў гэтым галоўны ўрок яго жыцця. Для ўсіх, хто ведаў яго, ён застанецца ўзорам прыстойнасці і сумленнасці — у жыцці і навуцы»⁵.

Не менш уражвае шчырае слова-ўспамін з таго самага пабрацімскага атачэння — В. Буганавы, кіраўніка аддзела крыніцзнаўства дакастрычніцкага перыяду, у якім і працаваў Улашчык: «... мы, калегі і сябры, любілі, шанавалі яго. Ён служыў нам узорам у навуцы, жыцці, ствараў сярод нас асаблівы маральны клімат, мяккі, добразычлівы, чалавечы... У дзень 80-годдзя ў інстытуце адбылося ўшанаванне М. М. Улашчыка. Прысутнічала даволі многа калег, сяброў, прыхільнікаў масцітага вучонага. Было шмат выступленняў са словамі ўдзячнасці слаўнаму сыну беларускага народа. Мы ўсе, і гэта адчувалася па атмасферы, што панавала ў зале, перажывалі пачуццё гонару за Мікалая Мікалаевіча і Беларусь, якая вылучыла такога

⁵ Беларускі гістарычны агляд. 1999. Т. 6. Сш. 1–2. Снеж. С. 247.

чудоўнага вучонага, чалавека, нашага пабраціма, асобу светлую і незабыўную»⁶.

А што наш юбіляр? Падзякаваўшы прысутным за давер, увагу, ён павёў кранальную размову пра бацькоўскі кут, пра трапяткія, не пабляклыя ў памяці юначыя перажыванні-ўражанні ад Скарыніцкага лесу па дарозе з Сенніцы на Віцкаўшчыну, перапоўненага залістым птушыным рознагалоссем. З непрытоеным сумаю канстатуючы, пад завяршэнне, няўхільнае, ад «прагрэсу», збядненне, асірачэнне прыроды і на радзіме, і тут, у ваколіцах агромністае Масквы. Гэты светла-шчымлівы, несціханы ў сэрцы покліч роднае зямлі скрозь чуцён у яго лістах на Бацькаўшчыну. Як вось у гэтым, адным з апошніх, пасланых да сястры Вольгі Мікалаеўны ў Мінск (май 1986 г.) з падмаскоўнага рэабілітацыйнага санаторыя «Успенскае»: «Учора я пайшоў, пайшоў, перабраўся праз мост на другі бераг [ракі]. Ішоў і зайздросціў. Людзі скрозь длубаюцца ў зямлі, кідаюць гной, робяць грады, у бліжніх агародах ужо падраслі пер'і цыбулі. Успомніў 1921 [г.], калі вясною пайшоў араць, як хораша было ісці за плугам і адчуваць холад, а ззаду гракі і гракі, а ўверсе сотні жаваранкаў. На Нарачы я чуў пару жаваранкаў, а ва ўсім Падмаскоўі — ні разу [не чуто снеўных птушак-вяснянак і значна далей, у разложыстых палях Тульшчыны, за Акой. — А. К.]. Трэба заносіць у Красную кнігу ці проста закупаць за граніцаю. Між іншым, у Васільева (надта цікавая кніга) прачытаў, што на Палессі ў разумнага старшыні калгаса, які забараніў хімікаты і карыстаецца толькі гноем, усе ваколічныя звяры і птушкі збегліся і зляцеліся ў гэты неатручаны аазіс»⁷.

Вяртаючыся да ўспрымання М. Улашчыка маскоўскім навуковым асяродзем, трэба таксама спаслацца на трапныя назіранні, роздумы над Улашчыкавай постаццю іншых вядомых расійскіх вучоных — археолага Л. Аляксеева⁸, гісторыкаў С. Шміта, У. Кучкіна, І. Касцюшкі⁹, доктара тэхнічных навук, спецыяліста па беларуска-літоўскай генеалогіі, прафесара А. Нарбута¹⁰, філолага Ю. Лабынцава.

У расійскім кантэксте нашага суайчынніка трэба, нарэшце, згадаць адну сапраўды лёсаносную падзею ў яго жыцці — сустрэчу ўлетку 1935-га, у Быхаве, на радзіме студэнцкага сябра Сяргея Шутава, з маладой ленынградкай Наталляй Маркаўнай Шамарынай (1907–1985), навукоўцам-фізіёлагам, адданай, да скону, абранніцы рыцара Беларусі і беларушчыны. Яе жаночая

⁶ Русь – Литва – Беларусь: Проблемы национального самопознания в историографии и культурологии: По материалам Международной научной конференции, посвященной 90-летию Н. Н. Улащика (Москва, 1 февраля 1996 г.). М., 1997. С. 21.

⁷ Ксеракопія ліста ў асабістым архіве аўтара артыкула (далей спасылкі на падобныя крыніцы па ходу тэксту пазначаны АК).

⁸ Беларускі гістарычны агляд. 1996. Т. 3. Сш. 1. Трав. С. 107–109.

⁹ Русь – Литва – Беларусь. С. 6–14, 35–49, 50–56.

¹⁰ Беларускі гістарычны агляд. 1996. Т. 3. Сш. 1–2. Трав. С. 128–131.

ахвярнасць, празорлівасць былі незаменнымі, часам проста ратавальнымі на цяжкім, пакутным шляху мужа. У многім дзякуючы жонцы, яе сяброўцы Надзеі Міхельсон, а праз іх — хадайніцтву акадэміка Л. Арбелі, віцэ-прэзідэнта АН СССР, М. Улашчыка, безнадзейна хворага, вычарпанага фізічна, асуджанага на скананне вязня ў канцы 1942 г. раптам дачасна вызваляюць з-за калючага дроту; годам пазней ён, з большага акрыялы, з рэкамендацыяй таго ж Арбелі падаецца ў Маскву для паступлення ў аспірантуру Інстытута гісторыі. Так распачаўся запознены шлях у навуку М. Улашчыка, пазней, у 1950-м, зноў, у чацвёрты раз, гвалтоўна абарваны, амаль на цэлую пяцігодку, гулагаўскім канвоем.

Такім чынам, расійскі раздзел у драматычным жыццярэйсе «свободолюбивого белоруса» ў многім павучальны, сімвалічны. Прынамсі, з агульнайшага бачання ўзаемаадносін і асобных людзей, і народаў-суседзяў. Калі яны, узаемадачынённы, вольныя ад вялікадзяржаўнае пыхі, ад усялякіх шавіністычных памкненняў, могуць быць сапраўды шчырымі, братэрскімі, здатнымі справай гарманізаваць і роднасць, і адрознасць, і раўнапраўе, і непадрубную прыязнь бакоў.

Істотная і наступная акалічнасць. Выйсце, узнанне Улашчыка у міжнародным навуковым свеце адбывалася з расійскага інфармацыйнага поля. Адсюль яго наватарскія працы пра Беларусь разыходзіліся па буйнейшых кнігасховішчах, даследчых асяродках тагачасных савецкіх рэспублік, а таксама Цэнтральна-Усходняй і Заходняй Еўропы, Паўночнай Амерыкі, выклікаючы немалы розгалас. Прыкладам, толькі «Нарысы па археаграфіі і крыніцазнаўству...» (1973) спарадзілі каля двух дзесяткаў рэцэнзій у рускім, беларускім, украінскім, літоўскім, польскім, чэшскім, англійскім, амерыканскім (ЗША) друку. Гэтае, на свой лад энцыклапедычная беларусазнаўчая праца ў значнай ступені спрычынілася і спрычыняецца да ўзнаўлення несказанага, аб'ектыўнага аблічча беларускае краіны, прыцягвання, праз доўгія сталецці, пылам тэндэнцыйных, а здаралася, проста фальсіфікуемых інтэрпрэтацый з боку сумежных, найчасцей расійскіх і польскіх, гісторыкаў і палітыкаў¹¹.

Наогул працы Улашчыка адкрывалі свету і саму Беларусь, і яе гістарычную панараму, багатую спадчыну, традыцыі развітой духоўнай і палітычнай культуры, вопыт яе адносін з іншымі краінамі і народамі, многавекавога змагання за сваю незалежнасць, а нярэдка — за нацыянальнае самавыжыванне як такое. Наш гістарыёграф-майстар крыніцазнаўчага аналізу разам з іншым пераканаўча адвёў як надуманыя, матываваныя палітыкай міфы аб

¹¹ М. Банкоўскі, беларусістка са Швейцарыі, вывучаючы тэму адлюстравання Беларусі ў маляваннях заходніх гісторыкаў і падарожных у XIX – пачатку XX ст., трапіла і дакладна зазначыла вострую праблему безыменнасці, «анамістычную мімікрыю» гэтае краіны, пераважна заслоненай у адпаведных публікацыях «імёнамі больш магутных суседзяў» // Кантакты і дыялогі. 2000. № 6. С. 34.

місійнай ролі царскай Расіі на беларускіх землях, агаляючы ісцінную, не раз трагічную цану, якую мусілі плаціць беларусы за прымусовае апякунства збоку.

Глыбокі знаўца свае справы, чалавек-легенда, Улашчык быў фігурай надзвычай прыцягальнай для многіх даследчыкаў, рупліўцаў беларускае думкі, асабліва для нацыянальна свядомай моладзі, якая ў глухія часы застою, асімілятарскага шалу ў БССР можна перахоўвала адраджэнскія сцяг, каб разгарнуць, высока ўзняць яго ў новым вызвольным паходзе. Да Улашчыкавае ідэальнае Беларусі былі працягнуты нябачныя жывыя ніці ад многіх калег-навукоўцаў, пісьменнікаў, мастакоў з розных куткоў планеты. Скажам — ад Янкі Запрудніка з Нью-Йорка, Аляксандры Бергман, Юркі Туронка з Варшавы, Антона Антановіча, Людвікі Сівіцкай (Зоські Верас) з Вільні, Сяргея Шутава, Валянціна Грыцкевіча з Ленінграда, Юзіка Бараноўскага з Казахстана, Льва Барага з Уфы, Янкі Бялькевіча з Мелітопаля. Хінуліся да яго мудрае і чулае істоты маскоўскія беларусы ўключна з імёнамі таксама значнымі на культурнай ніве Бацькаўшчыны, — Канстанціі Буйло, Міхайлы Грамыкі, Валянціны Шчадрыной. Нямала запамінальных сустрэч з Улашчыкам, Улашчыкавай Беларуссю пашчасціла перажыць і аўтару гэтых радкоў, а пазней пераказаць чытачам настрой і змест тых нязмушаных, даверлівых роздумаў магутнага віцкаўца пра нашае роднае, трывучае, неўміручае¹².

Калі ж казаць пра ўласна беларускі абшар, паштовая карэспандэнцыя склала некалькі дзесяткаў аб'ёмістых папак Улашчыкавай эпістальрыі, перададзенай яго сынам Аляксандрам, разам з усім бацькавым архівам, на захаванне ў Цэнтральную бібліятэку Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Нам ужо даводзілася закранаць, збольшага, эпістальярную частку творчай спадчыны Мікалая Мікалаевіча¹³. Прыкметную і бяспэчную нястрыманым, гарачым пульсаваннем на яе старонках шматмернае, невычэрпнае беларускае думкі, беларускае духоўнасці, разамкнутай як найшырэй у міжнароднай гісторыка-культурнай прасторы. Гэтым жа разам хацелася б падкрэсліць выключную чужасць, здзіўляючую абавязковасць вучонага ў абыходжанні са сваімі карэспандэнтамі. Практычна аніводзін сігнал з бацькаўшчыны не пакідаў ён без належнага водгуку.

Вось, прыкладам, спавядальны, ледзь не «аварыйны» сваім псіхілагічным напружаннем ліст М. Ткачова, выкладчыка-гісторыка Гродзенскага ўніверсітэта (былога педінстытута) ад 25 мая 1979 г.: «Мне няма больш да каго звярнуцца, акрамя Вас, за парадаю адносна таго, якія тэмы найбольш важныя для распрацоўкі нашай гісторыі, чым грунтоўна заняць студэнтаў, гадуючы з іх думачых людзей. Тую паклю, якой тут ім забіваюць галовы (а сярод іх ёсць талковыя), не ўспрымаю» (АК).

¹² Каўка А. Казаў Улашчык // Каўка А. Будама жыць! Мн., 1998.

¹³ Каўка А. Гісторык — мысляр — патрыёт... // Літ. і мастацтва. 1999. 16 ліп.

Рэакцыя з Масквы — неадкладная. Але замест дэталізацыі пытання (назвы канкрэтных тэмаў) вядомы крыніцазнаўца-фундаменталіст, ён жа даведчаны педагог-практык, робіць акцэнт на выйсцевым і, мабыць, галоўным пункце навучання будучых спецыялістаў-гісторыкаў, на фарміраванне ў іх зацікаўлення першакрыніцамі, што, у сваю чаргу, патрабуе належнае моўнае падрыхтоўкі: «Пра студэнтаў, якім абы скончыць, — гаварыць не будзем, а пра тых, з якіх нешта будзе, трэба клапаціцца... Дбайныя студэнты з першага ці другога курса бяруць тэмы, якія пазней робяцца курсавымі, а яшчэ пазней дыпломнымі, а пасля дысертацыямі. Добра, каб і ў Вас пайшо так. Якія варта даваць тэмы? Тут шмат што ўпіраецца ў польскую мову. Абавязкова трэба прымушаць перспектыўных студэнтаў вучыць польскую мову, бо без гэтага надта шмат крыніц нельга ім рэкамендаваць. Дарэчы, трэба ўвесь час тлумачыць, што вывучыць мову проста. Колькі ўжо чуў ды і на сабе выпрабаваў, што трэба пачынаць чытаць Сянкевіча, яго трылогію ў арыгінале, іншае прыкладзецца. Трэба рэкамендаваць: нямецкую, бо ў свой час у Каралеўцы (Кёнігсбергу) выйшла шмат каштоўных прац, якія нам трэба ведаць»¹⁴.

Не адзін з даследчыкаў, асабліва з ліку апанаваных новымі ідэямі, не раз «канфліктнымі» з традыцыйнымі трактоўкамі, імкнуўся ў сваіх пошуках заручыцца досведам, думкай Улашчыка. Так было і з наватарскай версіяй старажытнае Літвы Міколы Ермаловіча, якая прабівалася на Божы свет з немалымі перашкодамі і толькі праз трыццаць гадоў была абнародавана спецыяльнай брашурай. А між тым яшчэ ў студзені 1969 г. нястомны руплівец з Маладзечна паслаў вядомаму земляку ў Маскву свой рукапіс «Па слядах аднаго міфа» з просьбай выказаць адпаведнае меркаванне. Адначасова гэты ж зварот падтрымоўвае і акадэмік Пятро Глебка, зацікаўлены думкай Улашчыка — наколькі доказныя Ермаловічавы высновы і, адпаведна, «ці мэтазгодна іх ставіць на шырокае абмеркаванне» (АК). Улашчык увогуле падтрымаў неардынарнае памкненне малодшага калегі, хаця і не ўтаіў пэўнага сумневу наконт яго погляду на месцазнаходжанне летапіснае Літвы (Верхняе Беларускае Панямонне, XI–XIII стст.). Адных звестак старажытнарускіх, якімі пераважна абгрунтоўваў аўтар свае довады, было, на думку Улашчыка, замала. Паўставала патрэба, дзеля пераканаўчае доказнасці, глыбей скарыстаць даныя археалагічнае навукі, не выключваючы спецыяльных археалагічных раскопак на месцы пошукавае «Літвы», а таксама — у вывучэнні адпаведных лацінамоўных, старанямецкіх, старалітоўскіх крыніц. Свае развагі над узнятым пытаннем Мікалай Мікалаевіч і выказаў у грунтоўным лісце (люты 1969 г.): «Шаноўны Мікалай Іванавіч, узнятая Вамі праблема вельмі складаная. Па сутнасці, яна распадаецца на некалькі меншых, кожная з якіх вымагае спецыяльных даследаў. Як мне здаецца, цэнтральным з’яўляецца пытанне адносна тэрыторыі, на якой жыла тая Літва, што дала

¹⁴ Беларускі гістарычны агляд. 1996. Т. 3. Сш. 1. Трав. С. 83.

назву народу і дзяржаве. Па-другое, трэба больш-менш дакладна вызначыць час, калі балцкае насельніцтва гэтага раёна было асімілявана нашымі прыходамі. Калі гэта будзе зроблена, рэшту будзе вырашыць значна прасцей» (АК).

Затое адразу і безагаворачна абодва вучоныя сьшліся ў поглядзе на асноўную дзяржаватворчую ролю старажытнага Навагародка ў станаўленні Вялікага Княства Літоўскага. «Калі была каланізавана тэрыторыя Літвы? Крыніцы гавораць, што першаю сталіцаю Літвы быў Навагрудак (Навагрудчане завуць гэты горад Наваградак), але сучасная літоўская і польская гістарыяграфія адмаўляе гэта. Адмаўленне гэта ў вельмі значнай частцы мае «патрыятычны» характар, бо літоўцам здаецца абразлівай думка, што іх першая сталіца была заснавана не на літоўскай тэрыторыі. Я кепска ведаю археалогію Літвы на сённяшні дзень, але да нядаўняга яшчэ часу было вядома, што ў Жэмайці нават у сярэдзіне XVI ст. не было гарадоў у поўным сэнсе гэтага слова, [гэта значыць] паселішчаў, дзе б насельніцтва займалася галоўным чынам гандлем і рамяством. Зараз шмат капаюць у Вільні, але я таксама не ведаю, [ці] удакладнілі час, калі Вільня стала горадам. Магчыма, значна пазней, чым Навагрудак. А паколькі сталіцы засноўвалі ў найбольш эканамічна развітых гарадах, то пэўна можна заставацца пры старым поглядзе, што першаю сталіцаю такі быў Навагрудак» (АК).

Творчыя ўзаемадачыненні, не пазбаўленыя пэўнае палемічнасці, двух магутных гістарычных постацей — Улашчыка і Ермаловіча — заслугоўвалі б асобнага разгляду. Тут значным толькі, што Мікалай Мікалаевіч добра разумеў, нутрана падзяляў шляхетнае, дзёрзкае парыванне свайго суродзіча «паказаць усю безгрунтоўнасць міфа аб літоўскім заваяванні» Беларусі, высакароднасць яго выкліку, кінутага айчынай гістарыяграфіі: «Мы і так спазніліся. Чатырыста гадоў нас, беларусаў, водзяць за нос літоўскім заваяваннем і прадаўжаюць вадзіць, а мы не толькі не аспрэчваем гэтага, а самі паўтараем [заезджаныя?] байкі» (з ліста М. Ермаловіча да М. Улашчыка ад 6 сак. 1969 г. — АК).

Напэўна, несправядлівым, перабольшаным было падазрэнне Міколы Іванавіча наконт зайдрасці яго старэйшага таварыша па цэху гісторыкаў — маўляў, тое, што мог зрабіць ён, Улашчык, у адкрыцці старажытнае Літвы на ўласна беларускіх землях, адкрыта кімсьці іншым (з ліста да Міхала Белямука ад 15 крас. 1988 г.¹⁵). Хаця і аўтар «Старажытнае Беларусі» добра ўсведамляў і высока цаніў ролю і месца гэтай неардынарнай асобы ў беларускай навуцы. Пра тое найлепш сведчаць Ермаловічавы рэцэнзіі на Улашчыкавы працы аб летапісах, працулае слова на яго 70-годдзе ў часопісе «Беларусь» (1976. №3; нататка, на жаль, не адлюстравана ў біябібліяграфічным паказальніку М. Улашчыка), цёплыя лісты і паштоўкі на той самы маскоўскі адрас на працягу 70-х – пачатку 80-х гг. Як, урэшце, і гэты востры і

¹⁵ Полацак. 1991. №6–7. С. 37.

Ўдзячны водгук на Улашчыкаў крытычны разгляд універсітэцкага падручніка па гісторыі Беларусі (Нёман. 1983. № 3): «Добра, што ёсць каму схапіць фальсіфікатараў за руку»¹⁶.

Аднак пры ўсёй значнасці і неадкладнасці сцісла навуковых праблем, тыя не вычэрпвалі і не высушвалі жывога, дасціпнага розуму абаяльнага чалавека. Прываблівала таксама яшчэ адна якасць Улашчыкавае натуры — каларытнай спалучанасцю ў ёй высокага акадэмізму і практычнага жыццялюбнага, зноў жа гісторыкаацэнчнага стаўлення да навакольнага свету. У гэтых адносінах многа цікавага, непаўторнага нясуць у сабе Улашчыкавы краязнаўчыя працы, роздумы-меркаванні — шчодро расцярашаныя на аркушах яго перапіскі. «Пазнай свой край — любі свой край!» — пад гэтай ці падобнай незнарочыстай шапкай калісьці збяруцца і надрукуюцца яго думкі-іскрынікі — нахшталт тых, што выпраменьваюць з разваг над лістом школьніка-краязнаўцы Алеся Навіцкага са слынных Гудзевічаў на Мастоўшчыне: «Якія збіраць матэрыялы? У Вас, так разумею, сабраны экспанаты пра старую вёску, але міне 50 гадоў і ўсё, што мы бачым вакол сябе, стане мінулым і Вашы дзеці будуць слухаць Вашу гаворку як нешта амаль фантастычнае. Таму добра заставіць для будучых людзей як мага лепш арганізаваны паказ сённяшняга дня. Калісь я пісаў, што трэба як мага больш фатаграфавач хаты, аборы і г. д. на розных стадыях іх пабудовы. Трэба збіраць усякую дробязь (зараз дробязь), посуд, варта сабраць пугі, якія ёсць у пастухоў (дарэчы, даўно прабую дастаць троха пянькі, каб звіць адмысловую кручкаваную пугу і здаць у музей, але нідзе ні пянькі, ні нават ільну» (ліст датаваны 19 сак. 1986 г. — АК).

У такім двухіпастанна-цэльным стане даследчыка і творцы гісторыі яго і заспелі за рабочым сталом апошнія хвіліны жыцця. На валіку пішучае машынкi засталася незавершанай старонка пра Літоўскі статут 1529 г.¹⁷, побач, на падваконніку, — кавалачак пугі-навіванкі, плеченай вучоным з пянькі, дасланае гудзевіцкімі вучнямі. Падагульненні? Высновы? Магчыма, найлепшым развязаннем таго і другога будзе кніга ўспамінаў пра Мікалая Улашчыка, плануемая Нацыянальным навукова-асветным цэнтрам імя Ф. Скарыны. А пакуль што абмяжуемся невялічкай вытрымкай з будучага выдання: «Калі мне часам бывае цяжка, я кожны раз успамінаю пра тое, з якою сілаю Мікалай Мікалаевіч пераадольваў цяжкасці прымусовага адлучэння ад роднага краю, як ён апантана наганяў у працы тыя гады, якія ў яго адабралі. Адразу ў самога прыбывае моцы. Так, ён сапраўды быў і застаецца маяком для нас усіх, хто ведаў яго, прыкладам самаахвярнасці і мэтанакіраванасці»¹⁸.

¹⁶ Полацак. 1991. № 6–7. С. 39.

¹⁷ Артыкул надрукаваны пасля смерці аўтара: Беларускі гістарычны агляд. 1996. Т. 3. Сп. 1. Трав. С. 7–17.

¹⁸ Грыцкевіч В. Застаўся маяком // Тамсама. С. 120.

Цяжка, часам да безнадзейнасці распачна бывае і, пэўна, будзе не аднаму з нас — шукальнікаў Беларускае Праўды на ростанях зямных і касмічных (траплялі ж у космас і беларусы...). І тады ў самы раз азірнуцца на таго Чалавека, каму было намнога цяжэй, безвыходней. Які, аднак, вытрываў, выжыў, перамог — на цярыстым шляху да Бацькаўшчыны-Беларусі.

Андрэй Котлярчук (Бранск, Расія)

НА СУМЕЖЖЫ ТРОХ СЛАВЯНСКІХ КУЛЬТУР: БЕЛАРУСЫ БРАНСКАГА КРАЮ

ЭТНІЧНАЯ ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Як вядома, аўтахтоннай этнічнай групай паўночна-заходніх раёнаў Бранскай вобл. з’яўляюцца беларусы. Гэты факт адлюстраваны на ўсіх навуковых этнаграфічных картах XIX–XX стст. Напрыклад, «Дыялекталагічная карта рускай мовы ў Еўропе» (1964) выключае паўночна-заходнія раёны Браншчыны са сферы вялікарускіх гаворак¹.

Сучасная Бранская вобласць існуе толькі з 1944 г. Афіцыйны даведнік адзначае, што «да рэвалюцыі 1917 года Браншчына была падзелена паміж Арлоўскай і Чарнігаўскай губернямі»². І тут памыляецца. Невялікі куток на захадзе, а менавіта Стара-Юркавіцкая воласць, была ў складзе «беларускай» Магілёўскай губ., а да 1772 г. — у складзе Вялікага Княства Літоўскага³. Калі былыя паветы Арлоўшчыны (сучасныя Бранскі, Дзяцкаўскі, Карачэўскі, Камарыцкі, Брасаўскі, Сеўскі раёны) кампактна заселены вялікарусамі (рускімі), дык у паўночных паветах Чарнігаўшчыны і ўсходніх Магілёўшчыны назіраўся вельмі складаны этнічны малюнак. Дамінавалі тут беларусы, але побач жылі ўкраінцы, пераселеныя сюды ў час Гетманшчыны ў другой палове XVII–XVIII ст., рускія-стараабрадцы з Падмаскоўя, якія аселі ў канцы XVII ст., у мястэчках рысы аселасці традыцыйна жылі габрэі. Менавіта тут існаваў унікальны абшар сутыкнення і міксацыі трох усходнеславянскіх этнасаў. Першым аб гэтам падрабязна напісаў С. Максімаў. Ён жа адзначыў, што, жывучы побач, усе тры «рускія» народнасці захоўвалі свой этнонім і эксаэтнонім: «літвіны» (беларусы), «маскалі» (рускія) і «хахлы»

¹ Гл.: Русские / Под ред. В. А. Александрова, И. В. Власова, Н. С. Полищук. М., 1997. С. 94.

² Административно-территориальное деление Брянского края за 1916–1970 годы: Историко-географический справочник. Брянск, 1971. Т. 1. С. 3.

³ Карта Могилевской губернии / Сост. Н. Кудрявцев // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. СПб., 1896. Т. XIXа. С. 572.

(українцы)⁴. На сумежжы трох этнасаў натуральна ўзнікалі народныя жарты і кепкі з мовы і звычайў суседзяў. Вось як, напрыклад, казалі рускія аб беларусах:

— И мертвый литвин дзекнет;

— Литва — беспятая, лапотница, мезговники, мякинники, белошапники, магерки;

— Волынка да гудок, собери наш домок, соха да борона разорила наши дома.

У сваю чаргу беларусы адказвалі:

— Калі маскаль кажэ суха, то паднімайся да вуха, бо ён брэша;

— Ад чорта адхрысціся, а ад маскаля не адмоліся, ад маскаля палы урэзай ды хутчэй уцікай.

Этнічная прадгісторыя беларусаў Браншчыны звязана са старажытным племем радзімічаў, якое, згодна з летапіснымі і археалагічнымі дадзенымі, асела на рацэ Сож і ў міжрэччы Дняпра і Дзясны. Назва народнасці, як сведчаць летапісы, пайшла ад імя галавы роду Радзіма, з якім яны прыйшлі ад «ляхов». Апошнім разам радзімічы згадваюцца ў крыніцах каля 1169 г. Цікава, што ў першай палове XV ст. вялікі князь літоўскі Казімір пажалаваў свайму дзядзьку, прываслаўнаму князю Міхайлушку Жыгімонтавічу (сыну забітага вялікага князя Жыгімонта) Бранскія землі княства. А менавіта Бранск заходні (на р. Нурэц) і Бранск усходні (на р. Дзясна), Сураж на р. Нарэў і Сураж на р. Іпучь, а таксама Бельск і Старадуб. Магчыма, на той час прываслаўнае насельніцтва Падляшша і Паддзясення яшчэ падтрымлівала ранейшыя сувязі.

Да 1503 г. Бранскі край быў у складзе старабеларускага гаспадарства — Вялікага Княства Літоўскага. Потым — у складзе Расійскай дзяржавы. У 1619–1648 гг. паўночна-заходнія паветы Браншчыны (з гарадамі Старадуб, Почап, Трубчэўск, Мглін, Сураж) зноў увашлі ў склад ВКЛ. Дзеля «ордынацыі замков і вызначэння межы княства літовскаго» сюды прыбыла багата шляхты з-пад Вільні, Мазыра і з іншых месцаў. Гарады пачалі атрымліваць прывілеі на магдэбурскае права. У гарадах будаваліся касцёлы. Шмат беларускай шляхты з сялянамі аселі на малазаселеных землях Мгліна і Суража (сучасныя Мглінскі, Унечскі, Суражскі, Клятнянскі р-ны). Быў заснаваны новы гарадскі цэнтр — Пагар. Пасля Андрусаўскага перамір'я (1669) перасяленцы засталіся на Браншчыне, прымалі прываслаўе і прысягалі Расіі. Іх нашчадкі (Пагоцкія, Есімантоўскія, Гудовічы, Баршчэўскія, Жадкевічы, Карпінскія, Зубрыцкія, Лісоўскія, Мацкевічы, Яноўскія, Тамашэўскія, Якімовічы, Фалькоўскія, Шчэрбы, Адамовічы) дагэтуль жывуць на Браншчыне, некаторыя маюць старыя дакументы і радаводы. Доўгі час мястэчка Папова Гара (сёння Красная Гара) было асноўным

⁴ Максимов С. В. Белорусы Смоленщины с соседями // Живописная Россия: Литовское и Белорусское Полесье. СПб., 1882. Репринт. Минск. 1994.

уладаннем магілёўскіх праваслаўных уладк. У другой палове XVII ст. і да 1782 г. гэты рэгіён пераважна складаў вайскова-ўрадавую адзінку Малароссіі («Гетманшчыны») — Старадубскі казацкі полк. Цікава, што мовай канцылярыі і царкоўнага справаводства ўвесь гэты час з'яўлялася старабеларуская (стараўкраінская) мова, — факт, наогул не заўважаны сучаснымі беларускімі даследчыкамі.

У канцы XIX — першай палове XX ст. заходняя Браншчына дала некалькі вядомых постацей беларускага нацыянальна-культурнага руху — перш за ўсё Марыю Косіч, Мікалая Галадзеда, Паўла Растаргуева. Пасля 1917 г. (да 1926 г.) гэтыя землі ўваходзілі ў склад Гомельскай губ. РСФСР. На пачатку 30-х гг. у в. Антонаўка Краснагорскага р-на дзейнічала беларуская школка, якая ў сувязі з масавымі рэпрэсіямі супраць усяго беларускага не дала асаблівага плёну.

Складанасць палітычнай гісторыі прывяла да суіснавання некалькіх этнонімаў і экзаэтнонімаў беларусаў Браншчыны: халхы, кацапы, тутэйшыя, літвіны⁵. Этнонім беларусы народам не ўжываўся, бо тут у канцы XIX — пачатку XX ст. не было элітарнага нацыянальнага руху, а гэтыя землі ніколі не ўваходзілі ў склад БССР. Але аж да нашага часу сталыя жыхары ўсведамлялі сваю этнічную адметнасць. Вось што казала ў 1985 г. старая беларуска сяла Балыкіна Почапскага р-на: «Іны завуцца москалі, так іх прозванье, у іх свої завідэнкі... а ані нас кацапы, а мы іто не кацапы, мы не хохлы, не, мы толькі не ўкраінцы, не, мы пад шляхтай, вунь й лес панскій, і мы за панам, а на том дрэве панёнка павесілась...»⁶.

Сёння «беларушчына» Браншчыны — ужо гісторыя. Па дадзеных апошняга перапісу 1989 г. у Бранскай вобл. на амаль 1,5 мільёна чалавек жыло ўсяго 11 299 беларусаў (0,77% ад усяго насельніцтва). Усе яны — выхадцы з БССР. З іх роднай беларускую мову прызналі толькі 36,2%⁷. Колішнія беларускамоўныя жыхары паўночна-заходніх паветаў, зразумела, усведамляюць сябе рускімі. Асіміляцыя паскорылася яшчэ ў другой палове XIX ст., яна звязана з урбанізацыяй і будаўніцтвам Палескай (Бранска-Брэсцкай) чыгункі. У 1897 г. М. Косіч адзначыла, што мужчыны-літвіны пасля службы ў войску масава пераходзілі на рускую мову. Маладзіцы ўжо саромеліся спяваць па-беларуску. У гарадах месцічы пачалі глядзець на сялян з пагардай: «Мужыкі дзекаюць да цекаюць, а в нас в гораде гаворят па-благородному»⁸.

⁵ «Літвіны», жыхары Мглінскага, Унечскага, Суражскага раёнаў, верагодней за ўсё, — нашчадкі выхадцаў з ВКЛ у 1-й палове XVII ст.

⁶ Batožek N. Leksykalne i semantyczne aspekty analizy porównawczej blisko pokrewnych gwar. Olsztyn, 1988. S. 15.

⁷ Народы России: Энциклопедия. М., 1994. С. 436.

⁸ Косич М. Литвины-белорусы Черниговской губернии, их быт и песни. СПб., 1902. С. 106.

Трэба адзначыць, што этнаграфічнае вывучэнне беларусаў Бранскага краю добра распрацавана. Першая адпаведная манаграфія пабачыла свет нават на золку развіцця этнаграфічнай навукі ва Усходняй Еўропе. У 1846 г. у Санкт-Пецярбургу была выдадзена малавядомая цяпер кніга «Апісанне Суражскага павета Чарнігаўскай губерні» (сучаснага Суражскага р-на Бранскай вобл. Расіі). Яе аўтар — мясцовы шляхціц Г. Есімантоўскі, продкі якога аселі на суражскіх землях у пачатку XVII ст., калі гэты край зноў часова ўвайшоў у склад ВКЛ⁹. У гэтай працы ліберальны землеўладальнік шмат піша аб эканамічных шанцах роднага кута. У этнаграфічным раздзеле кнігі распавядалася аб мясцовых сялянах — «літвінах». Падкрэсліваліся этнічныя рысы адзення, якія відавочна адрознівалі літвінаў ад суседніх вялікарусаў. Гэта — жаночы галаўны ўбор намітка, мужчынскі — магерка. Сцвярджалася, што ў адрозненне ад «польскіх панюў» мясцовая шляхта размаўляла на мове сялян. Цікава, што тлумачачы незвычайную прывязанасць суражскай шляхты да родных маёнткаў, аўтар спасылаўся на выдатны помнік старабеларускага права Статут ВКЛ 1588 г. — яго артыкул 12 трэцяга раздзела¹⁰.

Наступную працу аб «тутэйшых» беларусах «Беларусы Смаленшчыны з суседзямі» выдаў у 1882 г. вядомы рускі этнограф С. Максімаў. На падставе ўласных палявых пошукаў аўтар, здаецца, упершыню даказаў унікальнасць паўночна-заходняга кутка сучаснай Браншчыны, дзе суіснавалі ўсе тры ўсходнеславянскія этнасы. Гаворачы аб беларусах, аўтар піша, што «паўночны кут Чарнігаўскай губерні (паветы Мглінскі і Суражскі) населены беларусамі чыстага бяспрыкладнага тыпу, якія аднак з афіцыйным этнонімам «беларусы» не знаёмы, а называюцца «літвінамі». Па словах этнографа, ужо ў Бранску на кірмашы дамінавала белая магерка і кароткая вузенькая світка, па якой заўсёды пазнаеш беларуса.

Безумоўна, найзначнейшым даследчыкам беларусаў Браншчыны з'яўляецца М. Косіч (1850, с. Расуха Мглінскага пав. Чарнігаўскай губ. — 28.3.1911, там жа; па бацьку — Уладзімірава, па маці — Сілевіч)¹¹. Яе постаць даўно ўжо патрабуе асобнай манаграфіі і, вядома ж, не месціцца ў межы нашага артыкула. Адзначым толькі некаторыя яе рысы. Як сцвярджалі сучаснікі, «штуршком да этнаграфічнага вывучэння беларусаў было ў М. Косіч, так сказаць, пакрыўджанае пачуццё народнасці». Звычайна адзначаюць, што на выбар шляху М. Косіч паўплываў украінскі этнограф А. Русаў, які жыў у сяле Олешня ва ўкраінскай частцы Чарнігаўскай губ. На нашу думку, магчымы таксама сувязі М. Косіч з паўстанцамі Кастуся Каліноўскага, з якім

⁹ Гл.: Лазаревский А. Описание старой Малороссии: Материалы для истории заселения земледелий и управления. Киев, 1888. Т. 1. Полк стародубский.

¹⁰ Гл.: Статут ВКЛ. Мн., 1989. С. 118.

¹¹ Сёння сяло Расуха знаходзіцца ва Унечскім раёне Бранскай вобл.

яна не магла не сустрэцца асабіста ў час вучобы ў Санкт-Пецярбургу. У 1870 г. побач з Косіч у суседнім Старадубе жыў і працаваў Францішак Багушэвіч. З другога боку, у с. Слабадзішча, стала пражываў Ігнат Гедройц. Усе працы М. Косіч праходзілі цэнзуру з вялікімі цяжкасцямі. Толькі з дапамогай расійскага акадэміка А. Шахматава, які, дарэчы, увогуле шмат зрабіў для беларусаў, у 1901 г. у часопісе «Живая старина» друкуецца манаграфія М. Косіч «Литвины-белорусы Черниговской губернии, их быт и песни». У 1902 г. яна выйшла асобным выданнем у сталіцы і адразу была ўзнагароджана высокай адзнакай — залатым медалём Рускага геаграфічнага таварыства. Сёння гэтую працу, якая лічыцца класічнай у беларускай этнаграфіі, энцыклапедыяй жыцця беларусаў Браншчыны пачатку ХХ ст., абавязкова грэба перавадаць у Мінску.

Значны ўклад у вывучэнне беларусаў Браншчыны зрабіў прафесар Санкт-Пецярбургскай кансерваторыі А. Рубец. Нарадзіўся ён на Украіне, але яго дзяцінства прайшло ў Старадубе, а прозвішча Рубец належыць стара-свецкаму роду мясцовых мяшчан. У 90-х гг. XIX ст. А. Рубец страціў зрок і вярнуўся ў Старадуб. Тут ён набіраў вялікую колькасць украінскіх і беларускіх народных спеваў (выдадзены былі толькі ўкраінскія). У 1911 г. у Старадубе была надрукавана кніга А. Рубца «Паданні, легенды і сказы Старадубскай сівой мінуўшчыны», сёння практычна забытая. У гэтым выданні змешчаны дзве унікальныя легенды аб «літвінах» Бранскага краю. Першая, запісаная ў сяле Мядзведкава, прысвечана абрадам і звычаям народа. Другая, запісаная у сяле Літоўск, уяўляе сабой рыцарскую легенду, у якой дзейнічаюць «літоўская каралева Ядвіга, мясцовая княжна Берута, яе дачка Радзіслаўна, князь Сянчыла, рыцар Врата-Смеладовіч з-пад Вільні».

Вялікае месца ў даследаваннях выбранай намі тэмы займаюць працы прафесара Паўла Растаргуева. Нарадзіўся ён у Старадубе 30 чэрвеня 1881 г. у заможнай мяшчанскай сям'і. Пасля заканчэння Маскоўскага ўніверсітэта застаўся там жа працаваць. Навуковыя інтарэсы П. Растаргуева былі цалкам засяроджаны на праблемах беларускага мовазнаўства. У 1918–1920 гг. ён чытаў курс па беларусазнаўству ў Беларускай народным універсітэце (Масква). У 1926 г. — асноўны дакладчык ад РСФСР у Мінску на славутай Акадэмічнай канферэнцыі па правапісу. У 20-я гг. П. Растаргуеў надрукаваў шэраг кніг і артыкулаў, прысвечаных беларускім гаворкам Браншчыны. Менавіта ён даў назву гэтым гаворкам: «северска-беларускія гаворкі»¹². У 1928 г. у Ленінградзе апублікаваны цікавы артыкул П. Растаргуева «Да характарыстыкі гаворкі Старабудскага палка ў 18 стагоддзі»¹³. У гэтай працы вырашаецца складанае мовазнаўчае пытанне: украінская ці

¹² Растаргуев П. В. Северско-белорусские говоры: исследования в области диалектологии и истории белорусских говоров. Л., 1927; ён жа: Говоры восточных уездов Гомельской губернии в их современном состоянии. Минск, 1926.

¹³ Сборник отдела русского языка и словесности АН СССР. Л., 1928. Т. 101. № 3.

беларуская гаворка гістарычна панавала ў Старадубе і наваколлі? Выкарыстоўваючы унікальныя матэрыялы — дакументы старадубскіх храмаў, мяшчанскіх родаў, казацкай старшыны, — аўтар робіць вывад на карысць беларускай мовы: «Пры наяўнасці у гэтай пісьмовай мове значнай колькасці ўкраінізмаў (казацкая старшыня была прышлая і ўжывала ўкраінскую мову). Мова насельніцтва ніколі не была ўкраінскай [...], а беларускай з некаторымі асаблівасцямі па свайму складу». Гаворка ідзе пра пісьмовую стараўкраінскую (старабеларускую) мову, якая была службовай мовай Старадубскага палка ў 1650–1782 гг. Больш таго, даследчык адзначае, што ў адрозненне ад кніг магістрата і палка метрычныя кнігі і царкоўныя акты пісаліся на аснове беларускага дыялекта і не заключаюць у сабе ўкраінізмаў. Як прыклад прыводзяцца словы: «Лявон, Адарка, Гарасім, унук, унука, удава, саракавуст».

Наступная важная для нас праца належыць вядомаму беларускаму этнографу Аляксандру Сержпутоўскаму. Летам 1926 года па заданню Інбелкульту ён адправіўся ў палявую экспедыцыю па ўсходніх паветах Гомельскай губ. РСФСР — сучасных Навазыбкаўскаму і Клінцоўскаму р-нах Расіі. Мэта падарожжа была такая: напярэдадні ўзбуйнення БССР даследаваць побыт і фальклор мясцовых беларусаў. Этнограф праехаў па шляху Мглін – Сураж – Клінцы – Добруш, наведаў шмат вёсак. Стацыянарныя росшукі былі зроблены ў вёсках Пісарэўка і Краславічы, дзе вучоны запісаў узоры мовы, песні і паданні, апісаў вопратку, працоўныя прылады, будынкі. Была адзначана хуткая асіміляцыя беларускага насельніцтва: «...моладзь і тыя, хто пабываў на вайскавай службе, а таксама гараджане гавораць на мяшанай беларуска-рускай гаворцы [...]». У Клінцах мяшанае насельніцтва: на першым месцы ідуць вялікаросы-стараабрадцы, потым габрэі і беларусы, але ў іх мове ўжо шмат рускіх слоў і зваротаў». Галоўныя вынікі А. Сержпутоўскага пацвярджаюць палажэнні працы філолага П. Растаргуева. На думку этнографа, нягледзячы на тое, што мясцовыя беларусы часцей называлі сабе «хахлямі», або «казакамі», нічога ўкраінскага ў іх мове і культуры не было і ўсе дамінанты народнай культуры тут — беларускія¹⁴.

Вынішчэнне беларускай гуманітарнай навукі ў сталінскія часы адмоўна адбілася і на даследах беларусаў Браншчыны. Яны амаль цалкам спыніліся. Напрыклад, П. Растаргуеў, апынуўшыся ў канцы 30-х гг. на сціплай пасадзе загадчыка кафедры правінцыйнага Навазыбкаўскага педінстытута, не надрукаваў аб тутэйшых беларусах пры жыцці больш ніводнай працы. Толькі пасля яго смерці (31 сакавіка 1959 г.) у Маскве і Мінску выйшлі яго асноўныя працы¹⁵.

¹⁴ Отчет о поездке в Гомельскую губернию в 1926 году. Минск, 1926; Касько У. К. Святло далёкае зоркі. Мн., 1997.

¹⁵ Растаргуев П. А. Говоры Смоленщины. М., 1960; ён жа: Словарь народных говоров Западной Брянщины. Мн., 1973.

У навейшы час (50–90-я гг.) вывучэннем беларусаў у Расіі (РСФСР) займаліся выключна філолагі. Паступова склаліся дзве навуковыя школы: «маскоўская» і «ленінградская». Прадстаўнікі першай школы (К. Захарова, В. Орлова), як і іх папярэднікі, адносілі паўночны захад Браншчыны да арэала беларускіх гаворак¹⁶. Ленінградская школа на чале з В. Чагішавай стварыла новую канцэпцыю, згодна з якой беларускія гаворкі Браншчыны — асобная група паўднёварасійскіх гаворак. Тое ж падкрэслівае польская калега В. Чагішавай, Н. Батожэк¹⁷. Ленінградскай школай падрыхтаваны вялікі слоўнік гаворак Браншчыны, але зыходны тэзіс істотна зменшыў, на нашу думку, яго навуковую каштоўнасць, таму што аўтары проста змяшалі вялікарускую, украінскую і беларускую лексіку Браншчыны ў адно¹⁸. Нарэшце, апошнім часам гісторыяй беларусаў Браншчыны зацікавіліся даследчыкі Беларусі. Унікальныя матэрыялы па старажытнай геральдыцы гарадоў Браншчыны апублікаваў А. Цігоў¹⁹. Шкада, што яны амаль не вядомы бранскім даследчыкам.

ПОМНІКІ КУЛЬТУРЫ

На паўночным захадзе Браншчыны паміж шматлікімі помнікамі рускай і ўкраінскай архітэктуры захавалася некалькі помнікаў беларускага дойлідства. Па-першае, гэта мураваныя касцёлы, узведзеныя ў 1618–1648 гг., калі захад Браншчыны зноў увайшоў у склад ВКЛ. На сённяшні дзень існуюць: моцна разбураная Праабражэнская царква («касцёл», як кажуць людзі) у Трубчэўску, пабудаваная ў 1640 г., аб чым сведчыў надпіс на муры; значна перабудаваная царква св. Ганны ў Пагары (пачатак XVI ст.), таксама былы касцёл. У Трубчэўску захавалася «камяніца» XVIII ст. — помнік свецкай архітэктуры, тыповы для тагачасных Беларусі і Украіны. Выразныя рысы беларускай готыкі і барока маюць некаторыя праваслаўныя мураваныя цэрквы XVIII ст.: царква Пакрава ў в. Вітаўка Почапскага р-на (апошняя трэць XVIII ст.); царква Дзмітрыя Салунскага ў в. Старое Задубенне Унечскага р-на (1780). Цікава, што ў XIX ст. на захадзе Браншчыны мясцовыя землеўласнікі ўзводзілі сядзібныя праваслаўныя цэрквы цалкам у «касцельным» (раманскім ці гатычным) стылі. Гэта, напрыклад, мураваная царква Міколы Цудатворца ў в. Смалевічы Клінцоўскага р-на (1858), царква Праабражэння ў в. Тварышычы Жырацінскага р-на (сярэдзіна XIX ст.). Параўнальна мала захавалася драўляных храмаў, пабудаваных у традыцыйна беларускага народнага дойлідства. Гэта Троіцкая царква ў в. Стары Крывец Навазыбкаўскага р-на (1795–1797), царква Пакрава ў в. Высакаселішча

¹⁶ Захарова К. Ф., Орлова В. Г. Диалектное членение русского языка. М., 1970. С. 34.

¹⁷ Batožek N. Leksykalne i semantyczne aspekty... S. 15.

¹⁸ Брянские говоры / Под ред. В. И. Чагишевой. Л., 1970–1975. Вып. 1–4.

¹⁹ Цігоў А. Геральдыка беларускіх местаў (XVI – пачатак XX ст.). Мн., 1998.

Суражскага р-на (1761), царква Успення ў в. Красны Рог (1777)— у маёнтку вядомага рускага пісьменніка А. К. Талстога. Узорны помнік беларускага тыпу знаходзіўся ў прадмесці Навазыбкава — царква ў Людкаве (1754), якая была нядаўна спалена.

У бліжэйшы час трэба, відаць, устанавіць памятныя дошкі на ўсіх помніках Беларускай архітэктуры (шмат якім патрэбна і рэстаўрацыя), тым больш што з іх беларускім паходжаннем пагаджаюцца і расійскія даследчыкі²⁰.

У зборах бранскіх музеяў захоўваецца нямала твораў беларускага іканапісу XVII–XVIII стст., народнай вопраткі, ручнікоў. Нядаўна на месцы партызанскай стаянкі быў знойдзены беларускі друкарскі шрыфт.

Беларускаму грамадству трэба ўвекавечыць памятнымі дошкамі мясціны Браншчыны, звязаныя з вядомымі постацамі нацыянальнага руху — ураджэнцамі тутэйшага краю. Маю на ўвазе М. Косіч (месца яе пахавання — разбураны Разрытаўскі манастыр у 6 км ад в. Расуха); П. Растаргуева (пахаванні ў Навазыбкаве), М. Галадзеда (нарадзіўся ў в. Стары Крывец). У Старадубе нейкі час працаваў Ф. Багушэвіч. Там жа, у Кацярынскай турме, у царскія часы адбываў пакаранне Язэп Лёсік. Зрабіўшы такую справу, беларусы споўняць свой гістарычны абавязак.

Алег Руданоў (Іркуцк, Расія)

БЕЛАРУСКАЯ ДЫЯСПАРА Ў ІРКУЦКАЙ ВОБЛАСЦІ: УЗРОЎНІ ЦІКАВАСЦІ ДА ПРАБЛЕМЫ АБ'ЯДНАННЯ

На сённяшні дзень аўтарытэт Іркуцкага таварыства беларускай культуры ў Іркуцку вельмі вялікі. Да мяне як да старшыні звяртаецца шэраг людзей па розных пытаннях. Напрыклад, не так даўно звярнулася рэдактар студыі «Губернія» Міхеева Людміла Іванаўна з прапановай: «Хацелася б зняць фільм аб беларусах Іркуцка і вобласці. Ці згодны Вы дапамагчы?» — «Безумоўна, згодзен, што дзеля гэтага трэба?» — «Ды дробязь: 1400 рублёў на адну хвіліну знятага фільма». І такія прапановы я атрымліваю амаль штогодзень.

Так, ІТБК зараз мае вялікі аўтарытэт у межах горада (у межах вобласці абставіны больш складаныя, бо аўтарытэт, як вядома, заваёўваецца справамі, якіх па вобласці з нашага боку пакуль не так ужо і багата. Аднак

²⁰ Свод памятников архитектуры и монументального искусства России: Брянская область. М., 1998. С. 17–18.

можна запытацца: «А ці павялічвае гэта цікавасць да ІТБК саміх беларусаў?» Вось тут і ўзнікае цэлы шэраг праблем.

Здаецца, ёсць і станоўчае. З таго моманту, як у нас з'явілася свая сядзіба ў цэнтры горада, усё больш людзей беларускага паходжання прыходзіць да нас. Але трэба ўлічваць, што нават па афіцыйных звестках на 1989 г., згодна з перапісам насельніцтва ў Іркуцкай вобл., беларусамі назваліся каля 25,7 тыс. чалавек, — гэта пятае месца пасля рускіх (2 499,5 тыс. чал.), украінцаў (97,4 тыс. чал.), буратаў (77,3 тыс. чал.) і татараў (39,6 тыс. чал.). Дарэчы, усе яны афіцыйна ўваходзяць у большасць насельніцтва (у нас ёсць такая прымаўка, што тытульная нацыя складаецца з пяці народаў), бо астатнія ўжо займаюць вельмі сціплыя пазіцыі. Напрыклад, налікаў налічваецца ўсяго толькі 3000 чалавек, а інгерманландскіх фінаў — 700 чалавек. Гэтае параўнанне я зрабіў, каб паказаць, што беларусаў нават па састарэлых звестках зафіксавана вельмі шмат. Але за чатыры гады існавання колькасць сяброў ІТБК павялічылася не намнога. На 28 лістапада 2000 г. сябрамі ІТБК з'яўляюцца 67 чалавек (апошнім часам шэраг актыўных сяброў з'ехала з Іркуцка, дарэчы, ніхто з іх не выехаў у Беларусь). У нашых дадатковых спісах налічваецца яшчэ 86 чалавек. Гэтыя людзі часам актыўна ўдзельнічаюць у справах ІТБК, аднак пакуль не спяшаюцца ўступаць у таварыства.

Магчыма, іх стрымлівае неабходнасць рабіць грашовыя складкі на грамадскую дзейнасць. Але ж мы не Камуністычная партыя Савецкага Саюза, таму не маем, згодна са Статутам, сяброўскіх складак, бо не ўсе нашы сябры могуць іх уносіць. З другога боку, апошнім часам мы прапаноўваем нашым сябрам рабіць самаахвярныя ўзносы, бо нам патрэбны вялікія грошы на рамонт сядзібы, устаноўку тэлефона і г. д. Ніхто не робіць гэта пад прымусам, але беларусы — народ сарамлівы і мяркуюць, што раз просяць зрабіць складкі, то, значыць, трэба іх рабіць або — не ўступаць у таварыства. Але я лічу гэтую прычыну не асноўнай.

Дык чаму ж шэрагі ІТБК даволі сціплыя ў параўнанні з колькасцю жыхароў беларускага паходжання? На мой погляд прычын некалькі. І вось асноўныя:

1. Недадатковая самаідэнфікацыя (не ўсе беларусы ўсведамляюць, што яны беларусы);
2. Самаізаляцыя (я беларус, але пра гэта лепш не згадваць);
3. Сарамлівасць (я беларус, але мая мова і культура недадаткова вартасныя, ды і жыву я ў Расіі);
4. Недасведчанасць (я беларус, мова і культура мае нечага вартыя, але асабіста я нічога пра гэта не ведаю);
5. Савецкая інтэрнацыянальная (прарасійская) адукацыя (мы, можа, і беларусы, аднак наш народ рускі);
6. Хатні кансерватызм (я беларус, я ганаруся гэтым, але мне і адасобленаму добра ў сваёй хаце);

7. Недадатковая прысутнасць (найперш у свядомасці) бацькаўшчыны (я беларус, але каму я патрэбен);
8. Кепская работа актыву ІТБК з магчымымі сябрамі таварыства (гэта не значыць, што мы кепскія, але ніхто з нас не займае вызваленнай пасады, што замінае штодзённай рабоце на карысць ІТБК).

Вось, здаецца, усе асноўныя прычыны, якія я ўбачыў за чатыры гады практычнай дзейнасці па аб'яднанню беларусаў у адну грамаду. Але, магчыма, існуюць яшчэ іншыя прычыны, пра якія я не ведаю.

Паспрабуем жа цяпер больш падрабязна разгледзець усе аспекты праблемы.

1. САМАІДЭНТЫФІКАЦЫЯ

Я ўпэўнены, што колькасць беларусаў на самай справе яшчэ большая, чым 25,7 тыс. чал. Яскравы прыклад — мікрараён Зялёны, дзе ў кожным доме жыве па 5–6 сем'яў беларусаў. Гэты мікрараён раней быў закрытым вайсковым гарадком, дзе весці перапіс насельніцтва забаранялася. Таму амаль увесь першапачатковы актыў сённяшняга таварыства не быў уключаны ў лік беларусаў Іркуцкай вобл. (у тым ліку і я сам).

Другі яскравы прыклад. Я сустрэўся ў в. Тарнопаль, якая ўзнікла ў 1937 г., з Еўдакіяй Заікінай, якой болей за 60 гадоў. Яна сказала:

— У нас цяпер ужо пашці ўсе рускія, вось сястра мая — дык яна была беларуска, а я і то ўжо руская.

— Дык яна што, не родная вам сястра? — пытаюся я.

— Не, радная.

— Дык як тады атрымалася: ваша родная сястра беларуска, а вы не?

— Ну, яна ж нарадзілася яшчэ ў Беларусі, у Калядзічах, дзе-та, Кажуць, пад Гомляй, а я ж ужо нарадзілася тут, у Сібіры.

— Але па крыві вы ж, мусіць, таксама беларуска?

— Па крыві, можа, і беларуска, але ж у пашпарце запісана, што руская. Я ж тут нарадзілася.

І такіх прызнанняў я чуў вельмі шмат. Прычым Е. Заікіна ўвесь час дэманстравала добрае валоданне беларускай мовай, што прыводзіла мяне ў захваленне. І ўсё ж яна ўпарта не называла сябе беларускай. Галоўны яе доказ: яна ніколі не была ў Беларусі ды ў пашпарце ж напісана, хто яна такая. Запісвалі ж «граматныя людзі». Што ж тады казаць пра моладзь. Дарэчы, у гэтай вёсцы вельмі шмат моладзі. І калі я прыйшоў ў вясковы клуб вечарам, то «прачытаў» лекцыю мясцовым хлопцам і дзяўчатам пра іх паходжанне. Яны, з вялікім здзіўленнем, нарэшце зразумелі, чаму іх гаворка так адрозніваецца ад «навакольнай» мовы. І ўсё ж мясцовыя хлопцы мяне называлі беларусам, а сябе прынцыпова сібіракамі.

Трэці яскравы прыклад — з в. Тургенеўка Баяндаеўскага р-на. Жыхары вёскі ведалі, што заснавалі яе беларусы з Гродзенскай губерні ў 1909 г. Аднак іх гаворка была выразна паляшуккай. І таму ўсе навакольныя звалі

іх «хахлямі», з чым яны і пагадзіліся. І толькі пасля некалькіх маіх прыездаў у гэтую вёску і цэлага шэрага мерапрыемстваў, праведзеных сумесна, тургенеўцы цяпер упэўнены, што яны беларусы, ды не проста беларусы, а заходнія палешукі, і са студзеня 2000 г. свой фальклорны гурт яны назвалі Беларускім народным хорам вёскі Тургенеўка.

Дык колькі ж на самой справе жыве беларусаў у Іркуцкай вобласці? На мой погляд, можна смела казаць, што болей за 50 тыс. чалавек.

За цяжкія гады калектывізацыі, культуры асобы, ваеннай ліхаманкі, рускага прынцыповага «інтэрнацыяналізму» (лепш, праўда, казаць шавінізму) шмат хто з беларусаў забыў пра сваю кроўную прыналежнасць. Аказваць супраціў сістэме цяжка, лепш хутчэй стаць «сваім», рускім сібіраком. А тое, што трохі гаворка не тая, дык можна спісаць на неадукаванасць. Сяляне, маўляў, што з іх узяць. Дарэчы, пляменнік Е. Заікайнай, які ўжо стала жыве ў Іркуцку (праз яго я і выйшаў на гэтую вёску), так і казаў мне: «Они там на безобразном языке говорят». А калі я прыехаў у Тарнопаль, дзе і ён быў у гэты час, дык пачуў ад яго: «Я думал, ты прыедзіш, будем на нормальном языке хоць с тобой говорить, а ты туда же — на дзэревенский перешел». Да таго ж, цікава, што калі я з ім пазнаёміўся, ён быў упэўнены, што паходзіць з... палякаў, бо яго сваякі трохі «па-польску» кажуць. І толькі калі ён сказаў: «Сейчас бульбачки паедзим», — я зразумеў, што нешта тут не так. Адсюль і пайшло маё знаёмства з гэтай вёскай.

Таму зразумела, чаму да нас так неахвотна ідуць беларусы. Яны, асабліва вясковыя людзі, не ўпэнены ў тым, што яны беларусы, бо хтосьці скажа, што яны «хахль», хтосьці, што палякі, хтосьці даводзіць, што ўсе мы сібіракі, і «нечэго тут национализм разводить». Але мой вопыт падказвае, што не ўсё тут безнадзейна. У вёску толькі трэба даехаць, паразмаўляць, падтрымаць, растлумачыць і — можна арганізоўваць суполку ІТБК.

2. САМАІЗАЛЯЦЫЯ

У тым жа самым мікрараёне Зялёны, дзе і мой дом, жыве вельмі шмат беларусаў. Як я ужо казаў, у кожным доме сама менш па 5–6 беларускіх сем'яў (а дамоў у нас 40). На гэта таксама ёсць аб'ектыўная прычына. Пасля таго, як ракетныя войскі пакінулі Беларусь, шмат хто з афіцэраў-беларусаў згадзіўся выехаць хоць і ў Сібір — абы толькі даслужыць да пенсіі. Аднак, даслужыўшыся да мінімальнай пенсіі (ваенным пенсіянерам можна стаць нават у 32 гады), шмат хто з беларусаў звольніўся з арміі і застаўся ў Іркуцку. Прычына таксама відавочная: тут далі кватэру ды і эканамічна лягчэй, на сённяшні момант, жыць у Іркуцку, чым у Беларусі. Здавалася б, гэтым беларусам, якія яшчэ 5–7 гадоў назад жылі ў Беларусі, трэба было б хутчэй за ўсіх аб'яднацца ў нашу грамаду. Тым больш што, можа, толькі адзінкі з іх не ведаюць, што існуе ІТБК. Аднак якраз «ззялёнаўцы», хоць і складаюць пакуль што большую

частку актыву нашага таварыства, не надта спяшаюцца ўступаць у ІТБК. Больш таго, некаторыя беларусы нават не жадаюць згадаць, што яны беларусы, хоць шмат хто з іх дагэтуль размаўляе з заўважным акцэнтам. Пры сустрэчы шмат хто з такіх беларусаў з задавальненнем гамоніць пра родныя мясціны. Доўгі час я не мог зразумець, у чым тут прычына. Аднак сёе-тое паступова стала зразумелым. І тут не абысціся без разгляду наступнай прычыны.

3. САРАМЛІВАСЦЬ

Асабіста я ганаруся сваёй нацыянальнасцю. У мяне на любой вопратцы ёсць якія-небудзь знакі, што падкрэсліваюць маю прыналежнасць да беларускага этнасу: значок на кашулі, шўрон на куртцы і г. д. Рускія або бураты нават не звяртаюць на гэта ўвагі. Некаторыя цікавяцца, але іх задавальняе любое тлумачэнне. Але зусім іншая рэакцыя нашых беларусаў. Дагэтуль адна наша вельмі актыўная сяброўка рады не-не ды і ўстаўляе сваё «набалелае»: «Ну калі ты ўжо здыміш свае значкі? Жывеш жа ў Расіі, дык чаго ты ўжо гэта паказываеш, што не рускі?» Раней я ёй тлумачыў штосьці, цяпер проста кажу: «Мне гэта падабаецца».

Сарамлівасць за сваю нацыю вельмі моцна ўелася ў наш розум. Ад той жа самай жанчыны я чуў такі расповед: «Калі я жыла ў Беларусі, была ў дзяўчынах, дык нават глядзець не хацела на тых, хто па-беларуску казаў. Бо нам здавалася, што гэта нейкая некультурная мова». Дый і сам я прайшоў такую ж практыку. Калі пачаў займацца валејболам і ездзіць у горад на трэніроўкі, то з маёй «дзеравенскай» гаворкі дужа смяяліся. Гарадскія хлопцы размаўлялі на маскоўскі манер. Гэта лічылася «крута».

У Іркуцку некаторыя «сарамлівыя» беларусы наогул хочуць паказаць сябе больш рускімі, чымся самі рускія. І калі чуюць, як размаўляюць паміж сабой хоць бы і ўкраінцы, то гучна абураюцца: «Што гэта ім тут не падабаецца, бач ты, яшчэ і па-свойму тут калякаюць». Могуць яшчэ дадаць: «Па-наехалі да нас у Расію розныя чуркі». Мне даводзілася быць сведкам такіх выказванняў. І калі я іншым разам даводзіў, што, здаецца ж, і яны таксама не рускія, а беларусы, то чуў у адказ: «Так, я беларус, але жыву я ў Расіі, дык што тут ужо... Да таго ж, мы амаль аднолькавыя. А вось хахлы, якія «западэнцы», дык тыя супраць нашых». Безумоўна, такія людзі таксама не адчуваюць патрэбнасці ў ІТБК.

Аднак і тут ёсць бачныя зрухі. Напрыклад, адзін мой былы таварыш па службе ў арміі па прозвішчу Лецка ўвесь час мяне дапякаў: «Навошта ты стварыў беларускае таварыства, табе што, не падабаецца жыць у Расіі, ты што — нацыяналіст? [Беларусы, дарэчы вельмі баяцца гэтага слова. — *А. Р.*]. Ты яшчэ і грошы з казны вобласці на мерапрыемства просіш?» Але не так даўно я зноў сустрэўся з ім. Сустрэча была больш сяброўскай. Лецка казаў, што некалькі разоў бачыў мяне па тэлевізары, як мы «сваёй грамадой

розных мерапрыемствы праводзім. «Ну, малайцы! А ты ведаеш, я ж таксама па дзеду беларус, у мяне таксама душа іншым разам «шчыміць», хочацца дакрануцца да чагосьці роднага...»

На людзей такога кшталту («сарамлівых») вельмі дзейнічае, калі раптам афіцыйныя сродкі масавай інфармацыі безумоўна, лепш расійскія, ухваляць іх нацыю, вось тады і яны згадваюць, што нейкім бокам маюць дачыненне да Беларусі.

4. НЕДАСВЕДЧАНАСЦЬ

Вельмі шмат у Іркуцку беларусаў, якія лічаць, што іх мова і культура маюць вялікі аўтарытэт і значэнне, бо, як казаў А. Міцкевіч, гэта — «адна з найбольш старажытных і добра распрацаваных славянскіх моваў». Але самі яны, на жаль, у свой час не змаглі ёю авалодаць, дык «цяпер ўжо і позна яе вучыць і згадваць». Дарэчы, «недасведчаня» беларусы недалёка адышлі ад «сарамлівых», толькі яны саромеюцца не сваёй мовы, а таго, што самі не надта добра яе ведаюць. Шмат хто з такіх беларусаў нават не жадае паспрабаваць штосьці даведацца аб сваёй мове ці гісторыі, выказваючы думку, што «нам ужо позна, вось каб хто ўзяўся нашых дзяцей вучыць, то гэта было б вельмі добра, а нас, на жаль, нашы бацькі не прымушалі вучыць беларускую мову». Такім людзям я заўжды даводжу, што трэба толькі пачаць размаўляць на беларускай мове, што яе вывучыць не цяжэй, чым, напрыклад, англійскую ці якую іншую. Дый і вучыцца ніколі не позна. Аднак беларусы ўпартыя, калі вырашылі што не — дык не зрушыш.

І ўсё ж наш актыў вырашыў працаваць і з такімі. Мы нават пастанавілі, што наша арганізацыя будзе называцца не Цэнтр беларускай культуры, бо слова «цэнтр» як-быццам бы звужае магчымасць удзелу «недасведчаных», а назва «таварыства», здаецца, мае больш шырокае значэнне. Яно мае на ўвазе адкрытую арганізацыю, дзе ўсё пабудавана на сяброўскіх узаемаадносінах. Сябрамі ІТБК могуць быць грамадзяне незалежна ад нацыянальнасці, незалежна ад ступені валодання беларускай мовай. Галоўнае патрабаванне — жаданне працаваць на карысць нашай грамады.

Быў момант, што некаторыя нашы сябры прапаноўвалі на пасяджэннях рады размаўляць толькі на беларускай мове. Аднак такая пастаноўка пытання ва ўмовах Іркуцка не спрыяе ўмацаванню нашых шэрагаў. Мы прынялі рашэнне, што працоўнай мовай застаецца руская. Але ўсе святы мы праводзім менавіта на беларускай мове, і ў падрыхтоўцы да любога мерапрыемства, нягледзячы на тое, дзе і з кім мы яго праводзім, выкарыстоўваецца толькі наша гаворка.

Прывяду цікавыя прыклады.

Аднаго разу мы праводзілі «гуканне вясны» сумесна з дзяўчатамі з педкаледжа № 1 (гэта было іх жаданне: больш даведацца пра старажытныя этнаграфічныя святы беларусаў). Дык з гэтымі дзяўчатамі я правёў некалькі заняткаў, каб навучыць іх беларускай мове для ўдзелу ў карагодах і абрадавых дзях.

Другі выпадак здарыўся летась на Купалле. Адна жанчына раней актыўна ўдзельнічала ў нашых мерапрыемствах, але потым неяк адышла. Аднак вырашыла са сваімі сябрамі правесці Купалле. Яна прыйшла да мяне і папрасіла... перакласці на рускую мову словы «Купалінкі», бо ў свяце будуць удзельнічаць у асноўным рускія. Ёй хацелася, каб яны лепш зразумелі сэнс свята, і таму трэба спяваць на рускай мове. Безумоўна, я не толькі не задаволіў яе просьбу, але пераканаў яе, што словы «Купалінкі» маюць магічныя асаблівасці і таму яны павінны гучаць на той мове, як у старажытныя часы.

Паступова беларусы нават «недасведчаныя», калі толькі ўдаецца зацікавіць іх нашымі мерапрыемствамі, пачынаюць больш ведаць і... карыстацца патроху беларускімі словамі. Ну, напрыклад, ужо амаль усе мае знаёмцы, нават рускія, частуюць мяне «гарбатай», а не «чаем», калі я заходжу да іх. Шмат хто пераняў маю звычку адказваць па тэлефоне: «Слухаю» і г. д.

5. САВЕЦКАЯ ІНТЭРНАЦЫЯНАЛЬНАЯ (ПРАРАСІЙСКАЯ) АДУКАЦЫЯ

У тым, што беларусам «пашанцавала» болей за ўсіх у плане савецкага «выхавання», здаецца, нікога пераконваць не трэба. Праўда, на адным з пасяджэнняў секцыі «Нацыянальныя адносіны» губернскага сходу Іркуцкай вобласці (дзе я быў абраны ў якасці эксперта) выступаў прадстаўнік Бурацкага цэнтра і таксама абураўся прарасійскай адукацыяй свайго этнасу. Маўляў, «амаль ніхто з буратаў не хоча размаўляць на сваёй роднай мове». Аднак бураты хоць могуць сябе адрозніваць па знешніх прыкметах. А што рабіць беларусам? На вялікі жаль, можна пачуць ад цэлага шэрага нашых суродзічаў дзікае выказванне: «Мы, можа, і беларусы, аднак народ наш рускі».

Я дагэтуль памятаю такі выпадак. Яшчэ на пачатку нашай дзейнасці мне падказалі адрас адной «беларускі», якая дужа «прыкметная». Я асмеліўся і пайшоў да яе ў госці, каб расказаць пра нашы задумкі. Сапраўды, дзверы мне адчыніла тыповая беларуска, нават знешне. А калі загаварыла, дык я адчуў яе традыцыйны беларускі акцэнт. Аднак калі я сказаў, што адна з нашых мэтаў — вывучэнне беларускай мовы, яна нечакана заявіла: «Тут бы сваю мову вывучыць, а вы кажаце пра беларускую...» Мяне гэта моцна ўразіла. Жанчына не толькі не жадала вывучаць беларускую мову, не толькі не жадала ўступаць у ІТБК, але і не лічыла сваёй мовай беларускую.

Прарасійская адукацыя і савецкая прапаганда нарабіла шмат шкоды для нашага народа. Мы не толькі сталі цурацца сваёй мовы, але і сказалі нашу гісторыю, прынізілі нашу славу, нашы сімвалы. У першыя гады дзейнасці нашага таварыства дый і цяпер часам кажуць: «А чаму ў нас літоўскі герб на эмблеме?»

Але бывае і горш. Аднаго разу на імпрэзе мяне пазнаёмілі з дэпутатам Заканадаўчага сходу Іркуцкай вобласці па прозвішчу Турык. Гэты чалавек

спачатку сказаў, што яго продкі паходзяць з вядомага на Беларусі горада Турава і тут жа дадаў: «Ну, усім вядома, што такога народа, як беларусы, ніколі не існавала. Гэта бальшавікі ў 1919 годзе яго прыдумалі...» І такое кажа чалавек, які лічыць сябе адукаваным. Але, на самой справе, нават сёння мала што змянілася у расійскай гістарыяграфіі. Я вучуся на 6 курсе гістарычнага факультэта Іркуцкага дзяржаўнага ўніверсітэта. І адчуваю, што «спецыялістаў» па гісторыі ў расійскіх ВНУ добра навучаюць гісторыі Расіі, гісторыі паўднёвых і заходніх славян (мы павінны ведаць ледзь не ўсіх балгарскіх або сербскіх князёў), аднак не чуваць аніводнага слова пра гісторыю бліжэйшых народаў-«братаў» — беларускага і ўкраінскага. Што гэта — неабачлівасць ці свядомая тактыка? Маўляў, «кі сапраўды не было ніколі такіх народаў, усё бальшавікі напрыдумалі, каб у ААН лягчэй праводзіць пасяджэнні».

Затое ў Іркуцку вельмі добра ўладкаваліся палякі. З імі яшчэ з савецкага часу заігрываюць дый шчыра сябруюць. Праўда, і самі палякі не спяць у шапку. І каталіцкі касцёл, і консульства адчынілі, і навукоўцаў заахвочваюць працы пісаць, і дзяцей штогод у Польшчу возяць адпачываць за кошт дзяржавы, і моладзь адпраўляюць вучыцца ў польскія ВНУ. Але, самае галоўнае, гісторыю Каралеўства Польскага ў ІДУ выкладае шчыры паляк — доктар гістарычных навук Баляслаў Сяргеевіч Шастаковіч*, які ўсіх студэнтаў робіць трохі «палякамі». Тут хочаш ці не хочаш, а пашукаеш польскія карані... Але гэта так, да слова. Дзеля параўнання. Мне здаецца, што каб была большая зацікаўленасць у пашырэнні нацыянальнай ідэі ў Рэспубліцы Беларусь, то і з прарасійскай адукацыяй у нас у Іркуцку было б вырашана пытанне. Але... пра гэта трохі ніжэй.

6. ХАТНІ КАНСЕРВАТЫЗМ

Беларусы — даволі кансерватыўная нацыя. Я назваў бы гэта «хатнім кансерватызмам». Чаму? Нашы беларусы любяць сядзець у сваёй хаце. У мяне тое-сёе ёсць і... добра. А што там навокал, дык гэта не мая справа. Тое ж і ў дачыненні да сваёй нацыянальнай прыналежнасці, грамадскай актыўнасці. Я ведаю многіх суродзічаў, якія ганарацца сваім беларускім паходжаннем не горш за мяне дый і беларускую мову добра ведаюць. Аднак ім зусім не трэба кудысьці ісці. Навошта? У сваёй хаце можна пасядзець. Ну, магчыма, да суседа схадзіць, які таксама беларус. Пагаманіць з ім, чарку перакуліць, дый і досыць.

Але, калі б у нас не было катастрафічнага становішча з нацыянальнай культурай, то можна было б, магчыма, і пагадзіцца з такой пазіцыяй. Аднак цяпер нам трэба як мага больш збіраць у свае шэрагі сяброў, тым больш свядомых беларусаў.

* Шастаковічы — родам з Беларусі, з палітычных пасяленцаў XIX ст. — *Рэдкал.*

7. НЕДАСТАТКОВАЯ ПРЫСУТНАСЦЬ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ

Адна з асноўных прычын пасіўнасці мясцовых беларусаў — гэта адсутнасць у іх свядомасці бацькаўшчыны. Дакладней, яна прысутнічае, але вельмі цьмяна, неакрэслена.

З аднаго боку, ёсць край, дзе нарадзіліся нашы продкі, а хтосьці нарадзіўся і сам. Але, з другога, гэты край паводзіць сябе ў адносінах да нас не зусім па-бацькоўску. У яго няма асаблівага жадання падтрымліваць развіццё беларускіх суполак у Расіі, прынамсі, некаторых. Беларусь іграе тут у палітычныя гульні. Але пры чым тут палітыка? Нам патрэбна радзіма, у якой ёсць цэласная сістэма па захаванню і развіццю беларускай мовы і культуры. Навошта мы аб'ядналіся? Каб не забыць свае карані, сваю мову, гісторыю, ганарыцца сваім паходжаннем! Але як ставіцца да ўсяго гэтага наша краіна? Даволі абыякава! Ёй усё роўна, ці захаваемца наша мова, ці будзем мы помніць свае карані, ці будзем мы ганарыцца сваім паходжаннем. Здаецца, нават наадварот — іншым разам узнікае нейкае здзіўленне. Нас у сваёй краіне называюць «нацыяналістамі», прычым гучыць гэта амаль як «нацысты». Але пачакайце: калі мы не будзем «нацыяналістамі», дык нам і зусім няма патрэбы аб'ядноўвацца ў адну грамаду. Навошта тады ўсе гэтыя гульні «мы — беларусы»? Якія ж мы беларусы, калі нават на дзяржаўным узроўні мову сваю не шануем? Таму і раблю я вывад: нам, як тым габрэям у пачатку стагоддзя, трэба шукаць бацькаўшчыну. Калі гаварыць сур'ёзна, то трэба нам навучыцца «выжываць» ва ўмовах яе недастатковай прысутнасці. Мне ўсё болей і болей сяброў кажуць: «А навошта мы збіраемся ды беларускую мову вучым, дзе мы на ёй размаўляць будзем?» Я ўсім кажу: «Знойдзем, дзе і калі». Дарэчы, вялікім стымулам для нашых сяброў стаў прыезд гісторыка Алега Латышонка з Беластока, які завітаў у грамаду. Упершыню яны пачулі добрую, чыстую беларускую гаворку не ад мяне, а ад зусім новага чалавека. Я доўгі час гэта выкарыстоўваў, даказваючы: «Бачыце, не адзін я на ўсім свеце на беларускай мове размаўляю. Бачыце, яшчэ ёсць жывая патрэба ў нашай мове».

8. КЕПСКАЯ РАБОТА АКТИВУ ІТБК

Што датычыцца апошняй праблемы, то яна мае як суб'ектыўныя прычыны, так і аб'ектыўныя. Я, можа, не стаў бы і называць іх у сёняшніх умовах. Тое, што мы ёсць, гэта ўжо вялікі крок наперад. Але каб працаваць больш актыўна, трэба мець нам больш часу. Бо ўсе мы дзесьці працуем, усе маем сем'і. Рознага клопату як заўжды хапае. Але толькі праводзіць святы — асабіста мяне гэта ўжо не задавальняе. Я хацеў бы стала, прафесійна працаваць на карысць нашай нацыі. Мне здаецца, што менавіта цяпер, калі мы атрымалі сваю сядзібу, нам Бог дае шанц актывізаваць сваю дзейнасць, і калі мы яго не выкарастаем, то... не апраўдаем давер Бога.

Я ўпэнены — хто змагаецца, той і перамагае! Беларусь — гэта святое! Таму — жыве Беларусь!

БЕЛОРУСЫ В ДОВОЕННОМ ПЕТЕРБУРГЕ

Петербург стоит у истоков формирования белорусского национального самосознания — именно здесь с середины XIX в. работали многие видные белорусские ученые-фольклористы, положившие начало изучению народной культуры Беларуси. В 1870-е гг. И. Носович издал в Петербурге «Словарь белорусского наречия», «Белорусские песни», сборник белорусских пословиц¹. С 1880-х гг. создаются и кружки белорусской учащейся молодежи. Первым был «Гоман» (1881–1885) под руководством А. Марченко и Х. Ратнера. В 1890-х гг. в организацию студентов Технологического института — «Кружок польской, литовской, белорусской и малороссийской молодежи» (Koło młodzieży polskiej) — входил поэт Адам Гуринович — один из зачинателей белорусской литературы. В 1902 г. было основано Петроградское общество народного просвещения, предпринимавшее попытки создать национальную белорусскую школу².

После революции 1905 г. начинается подъем собственно белорусского национального движения. В 1906 г. возник, а в 1912 г. был зарегистрирован Белорусский литературно-научный кружок студентов Санкт-Петербургского университета (руководитель — доцент А. Розенфельд), просуществовавший до 1916 г. Огромную роль в деятельности этого кружка сыграл профессор университета, известный белорусский ученый Б. Эпимах-Шыпилло. В 1906 г. в Петербурге было основано белорусское книжное издательство «Загляне сонца і ў нашэ ваконцэ», выпустившее букварь «Беларускі лемантар, або Першая навука чытання», книгу для детей «Першае чытанне для дзетак беларусаў» А. Тётки, «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» Я. Коласа, произведения Я. Купалы, В. Дунина-Марцинкевича, Ф. Богушевича и др. Последней публикацией стала «Дудка беларуская» Ф. Богушевича (4-е изд.) в 1914 г. В 1912–1913 гг. в Петербурге вышли 3 номера альманаха «Маладая Беларусь». Студенческое культурно-просветительное общество «Круг беларускай прасветы» стало инициатором уникального издания произведения белорусского классика Я. Лучины, нескольких хрестоматий по истории и культуре Беларуси и др.³.

Белорусская диаспора Петербурга формируется со второй половины XIX в. и быстро растет — с 3 тыс. чел. в 1869 г. до 7 тыс. в 1881, 13 тыс. —

¹ Юхнева Н. В. Этнический состав и этносоциальная структура населения Петербурга: Вторая половина XIX – начало XX века. Л., 1984. С. 39–40.

² Чырвоны шлях (Пг.). 1918. №3–4. С. 18.

³ Михайленко В. В., Романова Н. М., Смирнова Т. М. Культура многонационального Петербурга: Культурно-просветительная работа среди национальных меньшинств. СПб., 1992. Вып. 2. С. 13; Чырвоны шлях. 1918. №3–4. С. 18.; Семашкевич Р. М. Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе (канец XIX – пачатак XXст.). Мн., 1971. С. 24, 39.

в 1890-м, затем стремительный рост до 42 тыс. в 1900-м и 70 тыс. — в 1910-х гг. В процентном отношении эти данные соответствуют: 0,4% от всего населения города в 1869 г., 2,9% — в 1900-м, 3,7% — в 1910 г. Таким образом, в начале XX в. белорусы были второй по численности (после русских) национальностью Петербурга и самой большой национальной диаспорой города. В период Первой мировой войны в Петрограде и Петроградской губ. оказались десятки тысяч беженцев из западных губерний России, а также военнопленных различных национальностей, так что население города в 1917 г. достигло 2,3 млн. чел.⁴. В Петрограде в это время работали белорусские беженские организации — Белорусское общество в Петрограде по оказанию помощи пострадавшим от войны (1915–1917), Союз граждан Гродненской губернии и Гродненский центральный комитет объединенных общественных организаций (1915–1918) и др., занимающиеся также просветительской работой среди белорусов⁵.

С 1918 г. население Петрограда начинает уменьшаться, прежде всего за счет отъезда иностранцев, отправки эшелонов беженцев и военнопленных на родину, формирования воинских подразделений в ходе гражданской войны, голода, а несколько позже — оптации частью граждан бывшей Российской империи гражданства иностранных государств. Но 1918 г. вызвал еще одну беженско-эмигрантскую волну в Петроград в результате подписания Брестского мира. Население города тогда составляло около 2 млн. чел., причем каждый четвертый житель был нерусским⁶. Точных данных по национальному составу населения в этот период нет, однако известно, что в Петроградской организации РКП(б) в сентябре 1918 г. состояло 3,7% белорусов⁷. На учредительном собрании Белорусского волевого экономического общества (октябрь 1918 г.) один из докладчиков, юрист Д. Соболевский, назвал предполагаемую численность белорусов в Петрограде в этот период до 300 тыс. чел., а в Северной области — до 500 тыс.⁸. Даже учтя вероятное преувеличение численности белорусов в Петрограде и на северо-западе РСФСР, можно определить масштаб явления. Но к концу года в Петрограде проживало 1 469 тыс. чел., в 1919-м — 800 тыс., в 1920-м — 722 тыс.⁹.

Городская перепись 28 августа 1920 г. чрезвычайно подробно представляет национальный состав населения. В Петрограде в это время проживали

⁴ См.: Петербуржцы (этнонациональные аспекты массового сознания): Социологические очерки. СПб., 1995. С. 9.

⁵ Михайленко В. В., Романова Н. М., Смирнова Т. М. Указ. соч. С. 13.

⁶ Центральный государственный архив историко-политических документов Санкт-Петербурга (далее — ЦГАИПД СПб.). Ф. 16, оп. 11, д. 10620, л. 20, 89.

⁷ Струмилин С. Состав партии коммунистов в Петрограде в конце 1918 г. // Статистика труда. 1919. № 1–4. С. 115.

⁸ Чырвоны шлях. 1918. № 7–8. С. 30.

⁹ См.: Петербуржцы... С. 9.

всего 3 766 белорусов, то есть, в 18,6 раза меньше, чем в 1910 г. По численности они уступали, кроме русских (601,5 тыс.), евреям, полякам, эстонцам, латышам, немцам, финнам и составляли 0,5% всего населения, или 3% населения национальных меньшинств Петрограда. Интересно распределение белорусов по районам города: больше всего их проживало в Нарвско-Петергофском районе — 812 чел., затем шли два центральных района — 1 и 2 городские — 565 и 563 чел., Московско-Заставский — 515 чел., Василеостровский (312) и Выборгский (310), Петроградский (275), Смольнинский (188), Невский (179) и, наконец, самый малочисленный — Пороховской, где белорусов насчитывалось всего 45 чел. В поездах и на судах были зарегистрированы еще 2 белоруса¹⁰. В то же время губернская перепись не разделяет великорусов и белорусов и дает их в одной графе «русские»¹¹. Однако в справочнике «Северо-Западная область» (1926) имеется относительная цифра численности белорусов в Петроградском губ. (без Петрограда) в 1920 г. — 0,1% всего населения¹².

Городская перепись населения 15 марта 1923 г. Петрограда зафиксировала среди 1 071 103 чел. населения 3 482 белорусов, что составило 0,3% всего населения города, или 2,26% нерусских жителей (154,2 тыс. чел.)¹³.

По данным первой Всесоюзной переписи населения 17 декабря 1926 г. в Ленинграде проживало около 1 600 тыс. чел., из них русских — 1 367,5 тыс., белорусов — 14,6 тыс. чел., что составляло 0,9% всего населения, или 6,5% населения национальных меньшинств¹⁴. Таким образом, за три года численность белорусов в городе выросла более чем в 4 раза, а в относительных цифрах — в 2,9 раза. Белорусская диаспора Ленинграда по численности уступала еврейской, польской, немецкой и эстонской, но опережала латышскую, украинскую, татарскую, финскую, литовскую и др. Но у сохранивших свое национальное самосознание белорусов очень плохо обстояли дела с родным языком: всего 13% из них назвали родным белорусский язык¹⁵.

¹⁰ Население Петрограда по переписи 28 августа 1920 г.: Распределение населения по национальности, районам и полу // Материалы по статистике Петрограда и Петроградской губернии. Пг., 1921. Вып. 5. С. 64–65.

¹¹ См.: Северо-Западная область. Ленинградская губерния: Сводные таблицы по данным переписи 1920 г. Распределение по национальности // Золотарев Д. А. Этнический состав населения Северо-Западной области и Карельской АССР: Этнографические карты. Л., 1927. С. 23–24, 32–33.

¹² Северо-Западная область / Сост. М. Б. Вольф и Г. А. Мебус. Сер. Экономич. география СССР. Л., 1926. С. 21.

¹³ См.: Население Ленинграда по переписи 15 марта 1923 г. Табл. 42: Национальный состав населения // Материалы по статистике Ленинграда и Ленинградской губернии. Л., 1925. Вып. 6. С. 236.

¹⁴ Общая сводка статистических данных о национальном составе населения Ленинградской области // Национальные меньшинства Ленинградской области: Сб. материалов / Сост. П. Янсон. Л., 1929. С. 100–101.

¹⁵ Мы живем на одной земле: Население Петербурга и Ленинградской области. СПб., 1992. С. 18.

В Ленинградской губернии в середине 20-х гг. проживало около 1,5 тыс. белорусов, что составляло 0,18% от всего населения (около 791 тыс.), или 0,75% от нерусских жителей губернии (194 тыс. чел.)¹⁶.

1 августа 1927 г. была образована Ленинградская область в составе бывших Ленинградской, Псковской, Новгородской, Череповецкой и Мурманской губерний. К моменту образования области на ее территории проживало около 6400 тыс. чел., из них русских почти 5800 тыс., а 605 тыс. чел. составляли представители более 30 различных нерусских национальностей. В границах Ленинградской области насчитывалось 52 тыс. белорусов, в том числе жители Ленинграда (0,8% всего населения, или 8,6% совокупной численности национальных меньшинств). Абсолютное большинство белорусского населения области — 33,6 тыс. чел., или 64,6% — проживало в Великолуцком (Великолуцком) округе, уже в 1929 г. отошедшем к Западной области. Таким образом, в Ленинградской области вне Ленинграда к началу 30-х гг. насчитывалось всего 3,8 тыс. белорусов¹⁷.

Следующая Всесоюзная перепись населения была проведена 6 января 1937 г., однако ее результаты были признаны дефектными и остались необнародованными. Основной причиной такого вывода стало явное несоответствие реальной демографической ситуации прогнозируемым, исчисленным по данным переписи 1926 г., результатам, что связано с последствиями форсированной индустриализации и сплошной коллективизации, а также начавшимися массовыми репрессиями. Так, по г. Ленинграду население должно было составить, в исчисленных данных на 1 января 1937 г., 2800 тыс. чел., из них русских — 2403,6 тыс., белорусов — 28 тыс. чел.¹⁸. Результаты же переписи были иными, кроме того, они разнятся в зависимости от того, в каких источниках приведены. Так, по архивным данным Ленинградского обкома ВКП(б) все население города составило 2826 тыс. чел., из них русских — 2435,5 тыс. чел., то есть на 22 тыс. больше, а белорусов — 26,3 тыс., или на 1,7 тыс. чел. меньше, чем предполагалось¹⁹. В то же время в сводных итогах переписи по стране в целом указано, что в Ленинграде проживало всего 2762,5 тыс. чел., из которых русские составляли 2379,5 тыс., а белорусы — 25,5 тыс. чел. В Ленинградской обл. (без Ленинграда) эти цифры составляют соответственно 3434,4 тыс., в том числе 3074 тыс. русских, а белорусское население отнесено в графу «прочие» и отдельно не указано²⁰. Таким образом, реальная численность белорусов в Ленинграде составляла чуть более 1% от всего состава населения и 6,66% — от совокупного количества национальных меньшинств города (383 тыс. чел.).

¹⁶ Национальные меньшинства Ленинградской области. С. 100–101.

¹⁷ Там же.

¹⁸ ЦГАИПД СПб. Ф.25, оп.8, д.77, л.1.

¹⁹ Там же. Д.76, л.15.

²⁰ Всесоюзная перепись населения 1937 г.: Краткие итоги. М., 1991. С.89.

Последняя довоенная перепись была проведена 17 января 1939 г. По ее результатам, в Ленинграде проживало 3 191,3 тыс. чел., из них русских — 2 776 тыс., белорусов — около 32,4 тыс. чел., или 1% всего населения (7,8% от национальных меньшинств). Белорусское население Ленинграда составляло третью по численности нерусскую национальную группу — после евреев и украинцев. В Ленинградской обл., население которой достигало почти 3 241 тыс. чел., русских проживало 2 935,3 тыс., белорусов — 13,2 тыс. чел., или 0,4% всего населения, что составляло в то же время 4,3% от нерусского населения области. На территории области более многочисленными, чем белорусы, были финны-ингерманландцы, эстонцы, украинцы, евреи и вепсы²¹. В целом по Ленинградской обл., включая Ленинград, проживало накануне войны 45,6 тыс. белорусов, то есть 0,7% от численности всего населения области, или 6,3% совокупной численности национальных меньшинств.

Социальный состав белорусского населения Ленинграда в начале 30-х гг. известен лишь частично. Областной Совет профсоюзов в докладной записке в обком ВКП(б) сообщает данные по рабочим — представителям национальных меньшинств города и области за 1932–1933 гг. На предприятиях Ленинграда в этот период работали более 838 тыс. чел., из них представителей различных нерусских национальностей — 251,3 тыс., или 30%. В Ленинградской области рабочих насчитывалось более 279,6 тыс. чел., в том числе 72,6 тыс. чел. национальных меньшинств (26%). Таким образом, в целом по области, включая Ленинград, численность рабочего класса составляла около 1 118 тыс. чел., из которых почти 324 тыс., или 29%, составляли национальные кадры. Белорусов среди рабочих области насчитывалось 6 253 чел. (в том числе 933 женщины), что составляло 0,56% от общей численности рабочего класса и 1,9% — от состава наименее рабочих Ленинградской обл.²²

На 1 октября 1932 г. численность белорусов по отдельным ленинградским заводам и предприятиям составляла: на «Красном путиловце» — 450 чел., в торговом порту — 1,5 тыс., на «Красном треугольнике» — 720 чел.²³. По двум профсоюзам мы имеем возможность сравнить данные 1931 и 1933 гг. На 1 апреля 1931 г. по союзу общего машиностроения белорусов насчитывалось 109 чел., по союзу печатников — всего 16 чел. На 1 января 1933 г. цифры составили, соответственно, 7 915 чел. и 50 чел.²⁴. Таким образом, рост наблюдается в обоих профсоюзах, но в союзе машиностроителей он просто огромен — более чем в 72 раза! Следовательно, можно сделать вывод, что значительный прирост белорусского населения Ленинграда и

²¹ См.: Всесоюзная перепись населения 1939 года: Основные итоги. Табл. 14. М., 1992. С. 62–63.

²² ЦГАИПД СПб. Ф. 24, оп. 10, д. 85, л. 5.

²³ Там же. Л. 7 – 7 об.

²⁴ Там же. Л. 6.

в меньшей степени области был вызван процессами индустриализации, требующими усиленного притока рабочей силы с периферии в индустриальные центры.

Национальная культура народов России после Октябрьской революции 1917 г. получила равные права с русской, а также реальные возможности для развития в рамках государственной, именованной пролетарской (или коммунистической), идеологии. Для работы с национальными меньшинствами была создана система партийных и советских учреждений и организаций, постепенно монополизировавших всю культурно-национальную просветительную работу. Но наряду с ними существовали и самостоятельные, общественные организации, а также организации, соединяющие общественную инициативу и государственное регулирование. Так, в 1918 г. в Петрограде были образованы два новых белорусских культурных общества: Общество любителей белорусского народного искусства и Общество любителей белорусского народного пения, просуществовавшие до конца 20-х гг.²⁵. 13 октября 1918 г. состоялось первое заседание Белорусского вольного экономического общества в Петрограде с участием 27 человек. Общество создавалось по инициативе и при активном участии Белорусского отдела Комнаца СКСО. На собрании выступили с докладами заведующий отдела Г. Ковшилло, сотрудники отдела Е. Канчер, А. Вазилло, профессор П. Жукович, И. Овсяный, Д. Соболевский²⁶. Учредительное собрание избрало правление общества в составе агронома Е. Канчера, инженера И. Овсяного, сотрудника белорусского комиссариата А. Вазилло, ветврача Миклашевского, юриста Д. Соболевского и заведующего культурно-просветительным отделом белорусского комиссариата М. Соболевского, профессоров Е. Карского и П. Жуковича, а также П. Бывалькевича (без указания профессии) и восемь кандидатов в члены правления²⁷. Одним из направлений деятельности общества должна была стать разработка орфографии и грамматики белорусского языка²⁸. Однако условия деятельности государственных и самостоятельных организаций были заведомо неравными, и можно говорить о практически полной этатизации культурной жизни национальных меньшинств в РСФСР.

Национальная политика, в том числе и по отношению к национальным меньшинствам, определялась коммунистической партией, она же осуществляла идеологическое кураторство всех организаций национальных меньшинств. В Петроградском комитете РКП(б) в 1918–1919 гг. среди нескольких национальных секций работала и белорусская. В дальнейшем работа с белорусским населением направлялась через «идеологические» отделы

²⁵ Михайленко В. В., Романова Н. М., Смирнова Т. М. Указ. соч. С. 13.

²⁶ Чырвоны шлях. 1918. № 7–8. С. 26.

²⁷ Там же. С. 32.

²⁸ Чырвоны шлях. № 9–10. С. 26.

губкома, обкома и горкома РКП(б) – ВКП(б). Основной советской организацией по работе с национальными меньшинствами был Народный комиссариат по делам национальностей (Наркомнац), его национальные и местные подразделения. В Наркомнаце функционировал Белорусский комиссариат, а в Комиссариате по делам национальностей (Комнац) Петроградской трудовой коммуны, затем Союза коммун Северной области (СКСО)— белорусский отдел, называемый также комиссариатом (заведующий И. Лагун, затем Г. Ковшилло)²⁹. Беженскими делами занимался в основном Комиссариат по делам пленных и беженцев, но Комнац, в том числе и белорусский отдел, также принимал участие в формировании эшелонов репатриантов, открывал общежития для неимущих беженцев. Белорусский отдел Комнаца участвовал и в формировании белорусского коммунистического отряда при белорусской секции Петроградской организации РКП(б)³⁰.

Особое внимание уделялось национальным обществам и организациям, в обязательном порядке проходившим регистрацию в комиссариате. В 1918 г. были зарегистрированы Общество любителей белорусского искусства, Белорусский рабочий политический клуб, Народный дом «Беларуская хатка», Белорусское вольно-экономическое общество, Комитет белорусов-моряков Балтийского флота. Даже белорусская секция РКП прошла регистрацию в комиссариате. До лета 1918 г. в Петрограде действовали также некоммунистические политические организации — так, политико-правовой отдел Комнаца СКСО зарегистрировал Белорусскую социалистическую громаду. Одновременно комиссариат ликвидировал все организации, которые решали правовые и благотворительные вопросы — Гродненский комитет объединенных организаций, Гродненский гражданский союз, Общество оказания помощи беженцам-белорусам, Белорусский областной комитет³¹.

Школами и другими образовательными учреждениями для национальных меньшинств ведал как Наркомнац, так и Народный комиссариат по просвещению (Наркомпрос), но с января 1919 г. вся школьная работа была сосредоточена в Наркомпросе и его местных подразделениях. В 1921 г. был создан Совет по просвещению национальных меньшинств (Совнацмен) при Наркомпросе, в ведении которого был широкий круг культурно-просветительной работы. Хотя при Петроградском совнацмене не было специальной белорусской секции, но он курировал также просветительную работу среди белорусов Петрограда-Ленинграда и губернии (области). После ликвидации Наркомнаца его функции передавались руководящим органам местных советов, а также вводились должности уполномоченных по работе среди национальных меньшинств. В Ленинградском

²⁹ Центральный государственный архив Санкт-Петербурга (далее — ЦГА СПб.). Ф. 143, оп. 4, д. 8, л. 46–49.

³⁰ Жизнь национальностей. 1918. 29 дек.

³¹ ЦГАИПД СПб. Ф. 16, оп. 11, д. 10632, л. 22.

облисполкоме был создан специальный отдел национальных меньшинств под руководством П. Янсона.

После Октября 1917 г. самой распространенной и поддерживаемой властями формой организации национальной культурно-просветительной работы стали клубы. Новые клубы были не только местом, где культура потреблялась (как в дореволюционный период, когда клубы были преимущественно местом проведения досуга), но призваны были стать центрами ее воспроизводства.

Начинается настоящий бум создания новых клубов — за редчайшим исключением сплошь рабочих, партийных, политических. 10 октября 1918 г. открылся и первый в Петрограде Белорусский культурно-просветительный клуб «Беларуская хатка», организованный белорусским отделом Комнаца СКСО. Именовался он также Белорусским пролеткультом и Белорусским народным домом. Клуб ставил перед собой трудную задачу — подготовку кадров специалистов (культработников, врачей, агрономов, строителей, лесоводов, специалистов торговли и т. п.), стоящих на платформе советской власти, для будущей работы в Белоруссии «по возрождению экономико-хозяйственной и культурно-правовой жизни». На собрании представителей белорусской диаспоры по случаю открытия клуба 19 октября 1918 г. было решено «записывать в члены клуба преимущественно людей, известных своими политическими воззрениями и могущих работать на пользу белорусского трудового народа, каковыми являются члены Коммунистической партии». Остальные могут быть «соревнователями» (кандидатами), а если покажут себя по-настоящему преданными делу пролетариата, то смогут стать действительными членами³². В декабре 1918 г. началась организация белорусского политического клуба в Кронштадте³³.

В 1918–1920 гг. все клубы национальных меньшинств находились на государственном финансировании, но с переходом к нэпу этот, хотя и достаточно обильный, источник иссяк. К началу 20-х гг. изменился также демографический состав населения Северо-Запада в результате репатриации беженцев, военнопленных, оптации гражданства других государств. Значительно сократился белорусский контингент Петрограда, и были ликвидированы специальные белорусские партийно-советские подразделения. Все это в комплексе привело к закрытию единственного в Петрограде белорусского клуба «Беларуская хатка» в 1923 г. В Кронштадте во второй половине 20-х гг. был создан общий для всех национальных меньшинств города клуб, в работе которого участвовали и белорусы.

Рост белорусского населения региона во второй половине 20-х гг. требовал к себе особого внимания как в плане политико-, так и культурно-

³² ЦГА СПб. Ф. 143, оп. 4, д. 8, л. 16, 27; Петроградская правда. 1918. 6 окт.; Чырвоны шлях. 1918. № 7–8. С. 33–34.

³³ Жизнь национальностей. 1918. 29 дек.

просветительной работы. В 20-е гг. в стране проводилась политика «коренизации» национальной культуры, что в первую очередь выражалось в просветительной деятельности на родном языке и в учете национальных особенностей тех или иных нерусских национальностей. В конце 20-х гг. в Ленинградской области работало пять белорусских красных уголков и девять изб-читален³⁴.

В Ленинграде с середины 20-х гг. набирает силу особый вид клубов для национальных меньшинств — национальные Дома просвещения (Домпросветы, или ДПР). К концу 20-х гг. они полностью заменили все ранее действовавшие национальные клубы. При этом несколько клубов той или иной национальности (или группы национальностей) объединялись в один Дом просвещения, — таким образом, создавался один крупный очаг культурной жизни. Домпросветы являлись опорными базовыми политпросветучреждениями для обслуживания рабочих и других трудящихся национальных меньшинств в городе и области. Стационары — ДПР — должны были широко развернуть систему передвижных методов и форм работы, консультаций всех видов и заочного образования. Национальные Домпросветы также являлись базой художественной самодеятельности и «художественного обслуживания» нацменьшинств на родном языке, для чего необходимо было создавать «постоянные художественные организации» — театры, ансамбли, коллективы, кружки и т. п.³⁵. Ни одно направление работы ДПР не было свободное от идеологического компонента.

В соответствии с этой государственной линией в Ленинграде осенью 1928 г. был открыт Белорусский дом просвещения — национальное клубное учреждение высшего уровня. Белорусский домпросвет располагался в одном помещении с литовским. Для организации работы ДПР в декабре 1928 г. было избрано правление и организованы несколько комиссий: массовая, кооперативная, библиотечная, юношеская, но художественная комиссия первоначально создана не была, что было подвергнуто критике со стороны общественности города. При Домпросвете сразу начали работать драматический и фото-кинокружки³⁶. В здании имелся театрально-концертный зал на 400 мест, использовавшийся обоими Домпросветами³⁷.

У славянских национальностей — белорусов, украинцев и поляков, подверженных быстрой русскоязычной ассимиляции, массовая работа в их национальных учреждениях велась в основном на русском языке, но художественная — на родном. Кроме того, библиотеки располагали значительным

³⁴ Янсон П. М. Работа среди национальных меньшинств // Ленинградская область. 1929. № 5. С. 57; Национальные меньшинства Ленинградской области. С. 51.

³⁵ Материалы по вопросам второй культурной пятилетки 1933–1937 по г. Ленинграду. Л., 1932. С. 52, 74–75.

³⁶ Рабочий и театр. 1929. 17 февр.

³⁷ Спутник по ленинградским театрам. Сезон 1931 г. Л., 1931. С. 57.

книжным фондом на родном языке. Таким образом, несмотря на определенную унификацию работы, национальный Белорусский дом просвещения был важным культурным очагом для ленинградской белорусской диаспоры.

В 1932 г. Белорусский дом просвещения был переведен на ул. Рубинштейна (Троицкую), 13, где еще с 1928 г. находился Украинский ДПР. Здесь был зал на 500 чел., но условия работы Белорусского ДПР вряд ли улучшились, так как на базе Украинского домпросвета постоянно работали профессиональные национальные театры, ведущие активную творческую жизнь. Но еще более сложным стало положение с 1935 г., когда Белорусский домпросвет оказался на ул. Некрасова, 10, где вместе с ним располагались украинский, финский, еврейский, латышский, литовский, венгерский и польский ДПР, и для каждого были отведены одна-две комнаты. Зрительный зал на 370 мест не мог решить проблему массовой работы для всех восьми домпросветов, а сверх того, на его базе еще работали три национальных театра (финский, латышский и еврейская студия). Поистине удивительно, как в этих условиях могла существовать культурная жизнь.

Каждый национальный ДПР был центром библиотечной работы для своей национальности. Библиотеки комплектовались литературой на родном и на русском языках. В библиотеке Белорусского ДПР в 1936 г. насчитывалось 4682 книги, из них на родном языке — 2250, или 48% фонда, а 2432 (52%) — на русском языке. Постоянных читателей в библиотеке в это время было 519 чел., из них белорусов — 358, преимущественно студентов (230 чел.). Около 60% книговыдач (большой частью художественной литературы) составляли книги на родном языке. С середины 30-х гг. усилился идеологический контроль за деятельностью национальных организаций, особенно тщательно проверялись книжные фонды. В 1935–1936 гг. библиотеку Белорусского ДПР проверяли на «идеологическую чистоту» четыре раза, причем было изъято 100 «политически вредных» книг. Условия работы библиотеки были крайне неудовлетворительными: она располагалась в одной комнате с библиотекой Еврейского ДПР, книги хранились в незакрытых шкафах, так что случались частые пропажи³⁸.

Культурно-просветительная работа Белорусского ДПР велась не только на стационаре, но и на «точках» — предприятиях со значительным количеством работающих там белорусов. Весной 1936 г. таких «точек» было шесть: четыре рабочих жилгородка «Экспортлеса», Кирстрой (строительство ГРЭС им. Кирова в Невдубстрое) и завод «Варз». Здесь работали политшколы и школы для малограмотных, а также регулярно читались лекции и доклады. Всего же у Белорусского ДПР была связь более чем с 20 предприятиями, среди которых — Кировский завод, «Русский дизель», заводы ГОМЗ, им. Марти, им. Сталина, им. Ворошилова, «Красный треугольник», торговый порт и др.³⁹

³⁸ ЦГАИПД СПб. Ф. 25, оп. 8, д. 48, л. 101.

³⁹ Там же. Л. 99–100.

В середине 30-х гг. в Белорусском доме просвещения работали четыре кружка художественной самодеятельности: хоровой (руководитель И. Смолин, сотрудник ТЮЗа), драматический (руководитель А. Дашковский, студент театрального техникума), музыкальный струнный (народных инструментов) и ансамбль цимбалистов, которыми руководил Ф. Меркушкин⁴⁰.

Лекторами, докладчиками и беседчиками в Белорусском ДПР в 1936 г. числились 10 чел.: члены ВКП (б) Л. Бенде — писатель, научный работник АН СССР; И. Барашко — писатель, служащий фабрики «Белгоскино», находившейся в Ленинграде; А. Блиндеро — студент института им. Н. К. Крупской; студенты-комсомольцы З. Бондарина (Академия художеств), И. Прокоччик (Горный ин-т), П. Ярец (Индустриальный ин-т), А. Залманов (торфяной техникум), И. Хромченко и В. Косяков (ЛИФЛИ), Я. Бабченко (Пединститут им. Бубнова). Вечера и доклады Белорусского ДПР регулярно проводились также в городских домах культуры — Выборгском, Кировском и Василеостровском⁴¹.

Отчитываясь за работу домпросвета, его заведующий Семкин привел подробные цифры проведенных мероприятий. Так, за 1935 г. было организовано 73 разных вечера и два детских утренника, прочитано 213 лекций и докладов, проведено 19 экскурсий и 13 культпоходов, а также 29 «прочих» мероприятий. Всеми этими формами работы были охвачены 85 164 чел. в целом. Первый квартал 1936 г. оказался куда менее насыщенным массовой работой: докладов и лекций — 16, вечеров — 10, две экскурсии и один культпоход, но появились новые формы — конференции читателей библиотеки и совещания актива ДПР (было проведено по два таких мероприятия). Участников всех мероприятий Белорусского ДПР в этот период насчитывалось 10 336 чел.⁴².

Ослабление работы Белорусского дома просвещения в 1936 г. связано с ухудшившимся материальным положением (концентрация восьми домпросветов по одному адресу, снижение финансирования) и позицией горкома ВКП(б), занесшего Белорусский ДПР в список бесперспективных. В ходе следовавших одна за другой проверок у руководства культурно-просветительной работой среди национальных меньшинств города оформилось мнение об «отсутствии необходимости» дальнейшего существования в Ленинграде ряда ДПР — венгерского, литовского, еврейского, белорусского «как несоответствующих своему назначению как массовые культурно-просветительные организации»⁴³. Эта формулировка из проекта решения секретариата горкома ВКП(б) является еще достаточно сдержанной по сравнению с выводами из докладной записки отдела массовой политико-культурпросвет-

⁴⁰ ЦГАИПД СПб. Ф. 25, оп. 8, д. 48, л. 100.

⁴¹ Там же. Л. 98–99.

⁴² Там же. Л. 101–102.

⁴³ Там же. Л. 79.

работы Ленсовета: «Трудящиеся-белорусы не интересуются своим национальным языком и вообще домпросветом, ибо в Ленинграде имеются культурные учреждения более высокого качества работы, поэтому они считают ненужным существование этого домпросвета, тем более что под видом национальной по форме работы в Белорусском домпросвете создается возможность группирования национально-шовинистических элементов как белорусов, так и украинцев»⁴⁴.

3 августа 1936 г. заводделом культпросветработы горкома ВКП(б) направляет очередную докладную записку «О национальных Домах просвещения» секретарям обкома и горкома ВКП(б) А. Жданову и А. Угарову. В этой записке национальные ДПР называются не просто бесполезными, но уже «по существу являются средоточием враждебных нам групп и представляют удобные условия для работы националистических элементов», а руководство домпросветов прямо называется «враждебными нам людьми», частично уже «разоблаченными» (к этому времени было осуждено «за контрреволюционную деятельность» девять человек из немецкого, финского, литовского и белорусского ДПР). В силу этого, часть ленинградских национальных домпросветов подлежали безусловному закрытию⁴⁵.

Очень кстати подоспело принятое летом 1936 г. постановление бюро ЦК КП(б) Белоруссии о «нецелесообразном, ничем не вызываемом существовании белклубов и землячеств в Москве и Ленинграде», тем более что в них на протяжении ряда лет работали «националистические элементы, изгнанные в свое время из пределов Белоруссии». Постановление называет их «осколками разгромленного белорусского национал-демократизма», что в условиях «обострения классово-борьбы по мере продвижения к социализму» было политическим приговором. В силу всего перечисленного перед соответствующими горкомами ставился вопрос о ликвидации белорусских организаций⁴⁶.

13 ноября 1936 г. секретариат Ленинградского горкома ВКП(б) заслушал вопрос о национальных домпросветах, поручив отделу культпросветработы представить на утверждение бюро конкретные предложения «о целесообразности дальнейшего существования некоторых национальных Домов просвещения и их работе»⁴⁷. В конце 1936 г. Белорусский дом просвещения в Ленинграде был ликвидирован⁴⁸. Оставшиеся ленинградские национальные ДПР были закрыты в течение 1937 г. – января 1938 г.

⁴⁴ ЦГАИПД СПб. Ф. 25, оп. 8, д. 48, л. 70. Специальное выделение в данном контексте украинцев связано с тем, что еще в 1935 г. первым из национальных Домов просвещения был закрыт украинский.

⁴⁵ Там же. Ф. 24, оп. 2 «в», д. 1611, л. 5–9.

⁴⁶ Там же. Л. 6–7; Ф. 25, оп. 8, д. 48, л. 70.

⁴⁷ Там же. Оп. 2, д. 88, л. 69.

⁴⁸ Там же. Оп. 8, д. 76, л. 1.

Школы для белорусского населения РСФСР создавались с первых шагов становления советского просвещения. За 1918 г. Комнац СКСО открыл четыре школы I ступени и 10 школ II ступени, в том числе по одной белорусской школе каждой ступени⁴⁹. Белорусская школа II ступени (белорусская гимназия) открылась 6 октября 1918 г. в составе четырех классов, с преподаванием на русском языке по программе «правительственных гимназий» (то есть единой трудовой школы II ступени), с обращением особого внимания на изучение истории, географии и этнографии Беларуси, а также белорусского языка. Школа находилась в здании Общества любителей белорусского народного искусства (Петергофское шоссе, 26). По этому же адресу и в то же время анонсировалось открытие белорусской рабочей школы «низшей ступени» с тремя группами (в зависимости от подготовки учащихся) и пятью классами. Группы распределялись следующим образом: первая — для неграмотных, вторая — для малограмотных, третья — для учащихся «с познаниями начальной школы». Занятия предполагалось проводить в дневное и вечернее время, а контингент учащихся — и взрослые, и дети. Программа рабочей школы включала предметы общеобразовательные, профессиональные (сельское хозяйство и ремесла), искусства (пение и музыка) и физическое развитие, а для учащихся старшей (третьей) группы — еще и ораторское искусство⁵⁰. Таким образом, создавался центр белорусской культуры в Петрограде, объединявший культурно-просветительное общество и две школы — общеобразовательную и дополнительного образования. Белорусский отдел Комнаца в отчете о работе за 1918 г. указывал также курсы по «социально-общественным и хозяйственно-экономическим наукам» для взрослых, «высшие курсы по белорусоведению», две фундаментальные библиотеки и даже белорусский народный театр⁵¹.

Однако уже на 1 января 1920 г. белорусские школы в перечне национальных школ Петрограда не числились, в 1920 г. отмечена одна белорусская школа в Петроградской губ., а затем, в связи с изменением демографической ситуации, закрывается и она⁵². Но в 1927 г. в состав Ленинградской обл. входят территории, населенные белорусами, в том числе западный Великолуцкий округ. Здесь проживали 33,6 тыс. белорусов, для которых были созданы 25 национальных школ I ступени (при общем количестве школ для национальных меньшинств в округе — 46)⁵³. В 1928 г. в г. Невеле состоялся Первый окружной съезд просвещенцев-белорусов,

⁴⁹ ЦГАИПД СПб. Ф. 16, оп. 11, д. 10632, л. 12.

⁵⁰ Чырвоны шлях. 1918. № 5–6. С. 26, 31.

⁵¹ ЦГАИПД СПб. Ф. 16, оп. 11, д. 10632, л. 12–13.

⁵² Материалы по статистике Петрограда. Пг., 1920. Вып. 2. С. 86; Статистический сборник по Петрограду и Петроградской губернии. Пг., 1922. С. 295.

⁵³ Линнама Э. О нацменработе в Великолуцком округе // Просвещение (Л.). 1929. № 5–6. С. 50.

на котором присутствовали 25 белорусских учителей, избачей и красно-угольцев⁵⁴.

Серьезной проблемой для коренизации просвещения национальных меньшинств был перевод школ на родной язык — не было или не хватало кадров и учебников на родном языке, не были разработаны методология и методика обучения, терминология на родном языке. С другой стороны, приходилось преодолевать нежелание детей обучаться, а их родителей — отправлять детей в школу с обучением на национальном языке при высокой степени владения ими русского языка и невозможности продолжать образование на родном языке. В случае с белорусской школой последнее особенно весомо — ведь по данным 1926 г. только 13% белорусов Ленинграда назвали родным белорусский язык. Конечно, на западе Ленинградской обл., в Великолуцком округе, граничащем с Беларусью, этот процент был значительно выше, но население считало его «мужицким», грубым, и приходилось специально работать по внедрению белорусского языка в школьную практику⁵⁵. Подобное отношение к белорусскому языку было распространено среди белорусов на территории РСФСР в целом. Об этом свидетельствуют специально принятые документы: постановление Президиума ВЦИК РСФСР от 14 марта 1927 г. и, в исполнение его, постановление коллегии Наркомпроса (март 1927 г.) о плановом переводе просветительных учреждений, обслуживающих белорусов, на белорусский язык. В сентябре того же года Наркомпрос разработал инструкцию по переводу белорусских школ на родной язык, а в сентябре провел конференцию-совещание по белорусизации⁵⁶. В 1928 г. национальный инспектор Ленинградского облоно докладывал в центральном Совнацмене об успехах национального просвещения в области и среди достижений назвал следующее: «Побороли ненависть к белорусскому языку (а это наша основная цель)...»⁵⁷ При Невельском педагогическом техникуме в 1928 г. было открыто белорусское отделение для подготовки учителей для белорусских школ⁵⁸. Но с 1929 г., в связи с переводом Великолуцкого округа в состав Западной области, белорусские школы в Ленинградской области отсутствуют.

В середине 20-х гг. уровень грамотности среди белорусского населения (на родном или русском языке) составлял: в целом по РСФСР — 54,7%, а в границах будущей Ленинградской обл. — 57,2%, при этом среди белорусов-горожан области грамотных было 77,4%, а среди сельских жителей —

⁵⁴ Просвещение. 1928. № 4. С. 99.

⁵⁵ Линнама Э. Указ. соч. С. 53.

⁵⁶ Скачков И. Просвещение среди белорусов в РСФСР // Просвещение национальностей. 1931. № 3. С. 75.

⁵⁷ Гасилов Г. В. Социальное воспитание среди нацмен (по материалам обследований) // Просвещение среди нацменьшинств в РСФСР. М., 1928. С. 120.

⁵⁸ Просвещение. 1928. № 9. С. 109.

только 42,4%⁵⁹. Белорусские дети учились все же преимущественно в русских школах. Уже в октябре 1930 г. 99,5% ленинградских детей всех национальностей школьного возраста были охвачены школой, а с 1932 г. в Ленинграде был введен всеобщ для детей и подростков до 17 лет, что включало и всех детей нацменьшинств⁶⁰. Вопросы ликвидации неграмотности и малограмотности среди белорусского населения решались и в дальнейшем. Уделялось внимание и повышению образования взрослых — так, на начало 1937/38 учебного года в границах Ленинградской обл. работали 148 школ для взрослых повышенного типа (неполных и полных средних) с числом учащихся в целом 11,5 тыс. чел., из которых 104 — белорусы⁶¹.

Важную роль в развитии национальной культуры играла пресса на родных языках национальных меньшинств. Белорусская печать в Петербурге-Петрограде имела уже традиции — в 1910-е гг. выходили художественный альманах «Маладая Беларусь» и газеты «Дзянніца» и «Swietač».

Непродолжительное время, с марта 1918 по январь 1919 г., Петроград стал важным центром белорусской советской печати. 1 марта 1918 г. вышел первый номер газеты на белорусском языке «Дзянніца» (орган Белнацкома), которая с 3 декабря 1918 г. была вестником Белнацкома и Московской белорусской секции РКП(б). Этот периодический орган повторяет название дореволюционной ежедневной газеты, которая издавалась в Петрограде в 1916 г. (вышло 7 номеров). Но и новая «Дзянніца» оказалась недолговечной — в Петрограде увидели свет всего пять номеров газеты (№ 5 — 23 марта), после чего издание было перенесено в новую столицу — Москву, где выходило до 24 февраля 1919 г.

Однако многочисленное в тот период белорусское население Петрограда (постоянное и временное) нуждалось в печати на родном языке, и в июле 1918 г. появился журнал «Чырвоны шлях», посвященный политической, общественной и литературной жизни белорусов, орган Белорусского отдела Комнаца СКСО. Журнал был двуязычным — тексты публиковались частично на русском, частично на белорусском языках, а название — только на белорусском. «Чырвоны шлях» выходил два раза в месяц, периодичность выхода почти не нарушалась, и до конца года вышло 10 номеров, но в основном сдвоенных (№ 9–10 — 31 декабря 1918 г.).

Несмотря на регулярный выход и широкую тематику журнала «Чырвоны шлях», в 1918 г. появились и другие издания для белорусов. Это журнал «Кругіса» («Крыніца») на белорусском языке в латинской транскрипции и почти одноименный журнал «Белорусская криница» (редактор И. Баранкевич)

⁵⁹ В борьбе за культурную революцию: Культурное строительство в Ленинградской области в 1930–1931 году. Л., 1931. С. 88.

⁶⁰ Народное образование в Ленинграде и Ленинградской области к четвертому году пятилетки. М.: Л., 1932. С. 4. 11, 59.

⁶¹ ЦГАИПД СПб. Ф. 24, оп. 8, д. 418, л. 29.

на русском языке. «Белорусская криница», орган белорусского отдела Комнаца СКСО, был посвящен экономико-хозяйственным вопросам Беларуси, а не проблемам белорусского национального меньшинства Северо-Запада. Всего вышло два сдвоенных номера «Белорусской криницы» — в ноябре 1918 г. и в январе 1919 г.

В журналах «Чырвоны шлях» и «Белорусская криница» дважды, в ноябре 1918 г. и в январе 1919 г., был помещен анонс о скором выходе нового научного и литературного журнала культурно-просветительского подотдела белорусского отдела Комнаца СКСО «Белоруссия». В новом журнале предполагалось участие академиков Карского, Соболевского, Лаппо-Данилевского, Шахматова, Ольденбурга, профессоров Лосского, Любавского, Дьяконова, Котляревского, Брауна, Погодина, Бенешевича, Жуковича, Волосовича, Брайцева, Пичеты, литераторов Славинского, Канчера, Вазилло, Янки Купалы, Баранкевича и др.⁶².

Создание в январе 1919 г. белорусской государственности вызвало естественный приток культурных сил на территорию новой советской республики, и печатные органы для белорусов на Северо-Западе Российской Федерации прекратили свое существование.

Национальные секции РКП(б) и национальные отделы Комнаца СКСО издавали также брошюры и книги. В Петрограде в 1919 г. была напечатана биография В. Ленина, написанная И. Баранкевичем (Белорусом). Белорусский отдел Комнаца СКСО в 1918 г. выпустил «Этнографическую карту Белорусского племени», составленную акад. Е. Карским, в двух вариантах — с пояснительным текстом и без него⁶³.

Отдельный сюжет — деятельность государственной киностудии Беларуси «Белдзяржкіно» в Ленинграде в 20–30-е гг.

Таким образом, Петроград-Ленинград в советский довоенный период был одним из значительных центров белорусской национальной жизни в РСФСР, чем продолжил традиции культуры белорусской диаспоры и внес определенный вклад в формирование белорусской культуры в целом. Прерванная в конце 30-х гг. традиция возрождается в современном Санкт-Петербурге.

⁶² Белорусская криница. 1918. № 1–2. С. 14.

⁶³ Чырвоны шлях. 1918. № 5–6. С. 29.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДИАСПОР

В своем выступлении я хотел бы ознакомить вас с деятельностью Национально-культурной автономии «Беларусь» в Республике Коми. Хочу также поделиться результатами проведенных мной исследований деятельности различных диаспор с целью выявления факторов, влияющих на их низкую (высокую) активность. И, конечно же, поскольку в нашей автономии я отвечаю за экономический блок вопросов, я хотел бы акцентировать ваше внимание на финансовой составляющей в деятельности диаспор. В Республике Коми проживает 27 000 белорусов.

История пребывания белорусов в Коми не столь богатая, как в Сибири или Крыму и в основном уместается в период, начинающийся с 20-х гг. XX в. На сегодняшний день ее можно распределить на три этапа: первый этап приходится на 20–30-е гг. и является следствием репрессий со стороны пришедших к власти большевиков. Тогда в республику были привезены и брошены, в прямом смысле на снег, раскулаченные крестьяне и «политические». Второй этап пришелся на 50–60-е гг. В это время на Север потянулись «добровольцы», подгоняемые пропагандой, желанием заработать или сбегающие из колхозов, умудрившиеся получить паспорта. В их число также входили и подросшие дети репрессированных. Третий — с 60–80-х гг., белорусы ехали сюда по распределению вузов, на строительство нефте- и газопроводов. Со второй половины 80-х гг. в связи с перестройкой и особенно после выхода Беларуси из состава СССР, в начале 90-х гг., проявилась и нарастала тенденция к оттоку этнических белорусов на свою историческую родину. Этот процесс был замечен до середины 90-х гг. Затем, во второй половине десятилетия, отток заметно сократился. Надо сказать, что Республика Коми — регион наиболее благополучный в экономическом отношении в сравнении с другими российскими регионами. И наблюдая за миграционными явлениями, можно определить, за что на самом деле «голосуют» люди: за независимое будущее своей родины или за более спокойное проживание, пусть даже в неблагоприятных климатических условиях.

В последний период проявилась особая потребность в общении с земляками. На это время приходится и образование в 1997 г. нашей Национально-культурной автономии (НКА). Надо отметить, что первый всплеск национального самосознания пришелся здесь на начало 90-х гг., явившись следствием получения Беларусью статуса независимого государства. Тогда было создано первое белорусское общество в г. Сосногорске. Возглавил его Георгий Устиловский, бывший работник лесной отрасли, затем журналист, репрессированный в свое время вместе с родителями. Но через некоторое время активность организации снизилась. И когда в 1997 г. в г. Сыктывкаре создавалась Национально-культурная автономия, организаторы ее даже не

знали о существовании сосногорской организации. Возглавил НКА Аркадий Крупенько, человек с большим опытом организаторской работы, бывший 15 лет министром местной промышленности и до выхода на пенсию четыре года — заместителем министра труда Республики Коми. Под его руководством автономия получила офис в центре города, был создан хор. Используя свой опыт и хорошие отношения с властями, А. Крупенько получил 10 комплектов костюмов для хора от МАЗа. Организовано получение газет, журналов через посольство и т. д. Кстати, по данным студентов Сыктывкарского госуниверситета, пишущих дипломные работы об общественных объединениях, организованность в белорусской автономии гораздо выше, чем во всех остальных.

На первый взгляд, у нас все хорошо. Но, присмотревшись внимательно, заметим некоторые важные детали. Во-первых, возрастная планка не только нашего актива, но и членов организации достаточно высока. В основном это пенсионеры или люди предпенсионного возраста. Во-вторых, все отмечаемые события или праздники ничего общего с национальными, культурными традициями не имеют. История этих дат коротка и легко вписывается в рамки советского периода. На родном языке никто раньше не общался, и его изучение не считалось необходимым.

Занимаясь поиском и анализом причин, влияющих на активность организации, я пришел к выводу о необходимости классификации национальных объединений по их фактически сложившемуся статусу. Так, изучив подробнее деятельность нашего общества, я отнес его к категории ностальгических землячеств. Характерной чертой такой организации является отсутствие объединяющей идеи. В такие общества приходят люди примерно одного возраста, объединенные преимущественно воспоминаниями о тех или иных событиях, происходивших на родине в период их детства, юности. Они читают газеты, поступающие по линии посольства («Голас Радзімы», «Советская Белоруссия» и др.), отмечают праздники советской эпохи. Основная цель — реализация потребности в общении.

Для сравнения, из такой же категории — азербайджанское землячество. Вот его характерные черты: отсутствие идеологии, низкая общественная активность, предмет общения — воспоминания и рассказы о событиях, свидетелями которых они являлись, основная объединяющая причина — получение возможности и защищенности в условиях рыночной торговли.

Таким образом, можно выделить два основных вида землячеств: а) ностальгические; б) идейные. Целью вторых является возрождение исторических и культурных традиций, национальных обычаев, символики, языка и т. д. Как правило, идейное землячество потенциально более активно (если к тому же разумно создавать экономические основы его существования) и сплочено общей идеей. Но в то же время его конструкция более хрупкая, так как оно может быть использовано (а иногда и создавалось) как инструмент достижения определенных целей его лидером (лидерами). В связи с

этим нам необходимо учитывать, что идейные землячества могут быть мнимые и действительные. В зависимости от целей (явных, декларируемых или тайных, истинных) их лидеров.

Установив для себя относительные особенности общего на первый взгляд процесса, я подверг анализу деятельность еще четырех национально-культурных автономий. Это был поиск ответов на следующие вопросы: а) степень активности той или иной диаспоры; б) является ли высокая (или низкая) активность следствием высокого (низкого) уровня самосознания определенной нации; в) если нет, то что лежит в основе мотивации деятельности данной организации; г) и, наконец, главной целью было определить, как на этом фоне выглядит белорусская диаспора.

Не буду подробно останавливаться на самом процессе исследования, обозначу лишь выводы, к которым я пришел в результате. Первый: степень активности той или иной диаспоры зависит от личных качеств их лидеров, их умения воодушевить людей, вооружить идеей, показать правильность и необходимость их участия в деятельности организации. Второй: основным, доминирующим, мотивом, побуждающим участников обществ к деятельности, за редким исключением, является ожидание возможности удовлетворить свои личные (материальные, бытовые и т. д.) потребности. Например, пик активности в деятельности немецкой диаспоры совпал с бурным обсуждением темы финансовой поддержки российских немцев правительством Германии в СМИ, потенциальной возможностью этнических немцев выехать в Германию. Примерно такая же ситуация прослеживалась и в еврейской диаспоре. Участники украинского общества взяли на вооружение идею строительства жилья на Украине для северян. Это позволило мобилизовать значительную часть украинцев. Но сам проект не получил реальной поддержки госструктур, и активность общества пошла на убыль. Нечто похожее происходило и в татарско-башкирском землячестве. Под все эти планы удавалось организовать поступление финансовых средств, которыми, по сути, не смогли правильно распорядиться, что повлекло за собой некоторое разочарование участников, а нередко и их недовольство.

Указанные черты характерны для диаспор на постсоветском пространстве, т. е. в странах с кризисной экономикой, нестабильностью, слабой социальной защищенностью людей. Часть людей перестала принимать участие в работе обществ. Одно из них раскололось на два — со взаимными претензиями друг к другу. Некоторые представители другого вступили в белорусское общество, считая его более реальным, отношения более порядочными, а общение более искренним и легким.

Белорусское же общество, созданное во второй половине 90-х гг., лишенное финансовой поддержки со стороны Беларуси, с самого начала не питало никаких иллюзий. Поэтому было менее известным в начале своего существования, но в итоге воспринимается всеми как более конкретная, прагматичная и последовательная организация.

Я думаю, здесь надо раз и навсегда прекратить полемику о некоем низком уровне национального самосознания белорусов. Избавиться от комплексов, которые усиленно и умело пытались в нас сформировать.

Дело в том, что белорусский народ, наверное, более других народов подвергся мощному и длительному прессингу в целях ассимиляции со стороны Российской империи. В течение двух веков белорусов пытались убедить в неполноценности, когда силой оружия, когда мощной пропагандой или сказками о родстве двух братских народов. Главная причина, по моему мнению, состоит в том, что, ассимилировав белорусов, Россия могла бы отодвинуть, не прибегая к очередной войне, свои западные границы далее от Москвы, и таким образом получить статус европейской державы. Но, как показало время и подтверждают справочники статистической отчетности, такой прессинг ожидаемых результатов не дал. Беларусь осталась мононациональным государством. Примерно 83–85 процентов ее граждан считают себя белорусами. Это очень высокий показатель. К примеру, в Латвии он равен 45 процентам.

А теперь ответим на вопрос: почему не удалось ассимилировать белорусов? Ведь немало народов, подвергшись такому прессингу, уже исчезли или постепенно исчезают, подгоняемые сформировавшимся комплексом неполноценности, записываются по паспорту русскими и т. д. Главная причина в том, что невозможно ассимилировать народ, культурные и трудовые традиции, национальные обычаи которого, как мне кажется, более развиты, исторически раньше сформировались и сильнее, чем у страны-ассимилятора. Это еще раз подтверждает необходимость прекратить полемику о незрелости национального самосознания, начать конкретные, масштабные действия по возрождению народных традиций, грамотной пропаганде и стимулированию развития национальной культуры и языка. Это необходимо также и для эффективного развития личности, ибо никогда человек, отказавшийся от своей национальной принадлежности, не сможет (за исключением разве «технарей») добиться значимых успехов и максимально самореализоваться. Скрывая свою национальность, человек развивает в себе комплекс неполноценности. А с таким тяжким багажом невозможно эффективно реализовать свои возможности.

Итак, повторюсь еще раз: а) землячества могут быть идейными и ностальгическими, б) активность деятельности землячества во многом определяется степенью активности его лидеров, в) одним из основных движущих мотивов для участников землячества является возможность удовлетворения своих потребностей (культурных и др.). Исходя из этого, сделаем вывод: успешная деятельность той или иной организации зиждется на идейном обосновании и материальной поддержке, скрепленных личными качествами руководителя — при методологической помощи со стороны соответствующих организаций на родине.

Наконец, я хочу указать три основных способа формирования финансовых источников, т. е. экономических основ деятельности организации, отметить их плюсы и минусы.

Первый способ — организация спонсорских поступлений. Как правило, он не долговременен, эффективен только в начальной стадии. Его плюсы: при удачном поиске и переговорах со спонсорами есть возможность быстро получить средства, за использование которых можно потом не отчитываться. Минусы: его не долговременность, постоянные потери времени на поиски новых спонсоров. Поскольку поступления средств непостоянны и нестабильны, невозможно планировать мероприятия на перспективу.

Я думаю, что первый способ наверняка всеми опробован и что всем известны его слабые стороны. Поэтому я предлагаю осваивать такую схему, когда из потенциальных спонсоров и вообще людей влиятельных в вашем регионе создается Попечительский совет. Его председателем выбирается наиболее влиятельный, с большими потенциальными возможностями человек. Вы, таким образом, втягиваете своих спонсоров в постоянный процесс участия в деятельности вашей организации. Ну, а так как за все придется платить, вы поступаете частью своей свободой: планы деятельности организации, проведения различных мероприятий и определение источников финансирования должны утверждаться Попечительским советом. Совету вы также обязаны отчитываться о результатах работы и расходовании средств. Плюсы этого способа: а) ваши спонсоры, вошедшие в ПС, получают моральное удовлетворение, имеют рычаги влияния на использование выделенных средств и к тому же знают, что их помощь действует конкретно; б) контроль со стороны Попечительского совета способствует повышению ответственности, самодисциплине лидера организации; в) возрастает роль землячества в жизни вашего города, области и т. д. Минусы: необходимы тщательное обоснование и защита своих проектов в совете, затраты времени и т. д. Но в итоге и этот минус обернется для вас плюсом (т. к. это способствует росту вашего профессионализма). Я думаю, сегодня это самый эффективный способ формирования экономических основ деятельности организации. Нам необходимо отработать приемы и способы и сделать их доступными.

Третий способ вообще идеальный — «высший пилотаж» в вашей управленческой деятельности. На базе окрепшей и получившей авторитет и среди членов общества и общественности вашего региона. Вы формируете группу людей, склонных к предпринимательской, финансовой и иной деятельности. Помогаете им организовать собственное дело, возглавить некоторые проекты и т. д., а взамен получите отчисления от деятельности этих проектов, поставляя им кадры из состава членов общества. Это будет непрерывный процесс подготовки, при котором все осознают, что реально реализоваться в жизни, построить перспективы можно только через общество.

Так мы добрались до реализации возможностей удовлетворения личных потребностей человека (карьера, зарплата). При таком раскладе вам

можно будет забыть о своих агитационных способностях. Вы будете всего лишь объявлять правила (язык, культура, история и др.), а каждый новый участник будет их с удовлетворением воспринимать. К сожалению, в рамках доклада невозможно более подробно остановиться на механизмах действия и приемах реализации этих способов. Поэтому я готов ответить на вопросы тех, кто заинтересовался данной темой, подробно изложить механизмы действия каждого способа. Мой электронный адрес:

duna2000@online.ru

Тамара Фадзеева (Яраслаўль, Расія)

РОЛЯ БЕЛАРУСАЎ ЯРАСЛАЎСКОЙ ВОБЛАСЦІ Ў РАЗВІЦЦІ І ЎМАЦАВАННІ МІЖНАЦЫЯНАЛЬНЫХ АДНОСІН

Дзве радзімы у сэрцы маім:
Па радзіме заўсёды сумую,
І тую, і другую люблю,
І адна не заменіць другую...

Для мяне вялікі гонар прадстаўляць беларускую дыяспару Яраслаўля і Яраслаўскай вобласці на кангрэсе такога высокага ўзроўню. Я хачу выказаць вялікую ўдзячнасць арганізатарам за запрашэнне да ўдзелу.

«Горад белакаменны, вясёлы, прыгожы, з садамі, са старажытнымі цудоўнымі цэрквамі, вежамі і варотамі: горад з фізіяноміяй», — так пісаў пра Яраслаўль вядомы рускі публіцыст І. Аксакаў. Горад з тысячагадовай гісторыяй, ён захоўвае і сёння свой непаўторны каларыт. З даўніх стагоддзяў, размешчаны ў цэнтры Расіі, на берагах вялікай Волгі, ён гасцінна прымаў усіх, хто прыходзіў ці прыежджаў з адкрытым сэрцам і добрай душой. Людзі розных нацыянальнасцей і веравызнанняў тут дружна жылі, працавалі, гадавалі дзяцей, разам адпачывалі. Гэтыя традыцыі захаваліся і ў нашы дні. У апошнія гады Адміністрацыяй вобласці многае зроблена ў развіцці і ўмацаванні міжнацыянальных адносін: у Яраслаўлі і гарадах вобласці адкрыты культурныя цэнтры, заснаваныя прадстаўнікамі розных дыяспар, акрамя праваслаўных храмаў адроджаны і дзейнічаюць мячэць, сінагога, лютэранская кірха.

Беларуская дыспара ў нашым рэгіёне нешматлікая. Цяпер тут пражывае каля 13 000 беларусаў. Але яна мае вялікі навуковы і культурны патэнцыял. Беларусы ўзначальваюць прамысловыя прадпрыемствы: АТ «Нафтахімбуд», завод паліўнай апаратуры, тытунёвую фабрыку, маторны завод, выкладаюць у Яраслаўскім універсітэце, тэхнікумах, школах.

У 1995 г. на базе музея беларускага паэта Максіма Багдановіча, жыццё і творчасць якога цесна звязаны з Яраслаўскім краем, быў створаны Цэнтр беларускай культуры, перад якім узвышаецца помнік аўтару «Вянка». Больш актыўна мы пачалі працаваць з 1998 г., калі была зарэгістравана Яраслаўская рэгіянальная беларуская грамадская арганізацыя «Сяброўства». У лістападзе 2000 г. створана маладзёжная арганізацыя «Выток».

Галоўныя задачы, якія мы паставілі перад сабой, гэта — аб'яднанне беларусаў Яраслаўскай вобласці, садзейнічанне ўмацаванню культурных, навуковых і эканамічных сувязей Беларусі і Расіі, вывучэнне і захаванне беларускай духоўнай спадчыны, прапаганда беларускай культуры ў Яраслаўлі і вобласці. Цяпер намі распрацоўваюцца многія цікавыя культурныя і эканамічныя праекты, звязаныя з Беларуссю. Дарэчы, Яраслаўская вобласць займае адно з вядучых месц сярод рэгіёнаў Расійскай Федэрацыі ў сферы эканамічнага супрацоўніцтва з рэгіёнамі Рэспублікі Беларусь, а надаўна тут пад кіраўніцтвам члена нашай арганізацыі быў адкрыты Гандлёвы дом «Беларусь». Па нашаму гораду курсіруюць аўтобусы, якія сумесна вырабляюцца заводамі Мінска і Яраслаўля.

У яраслаўскіх ВНУ паспяхова атрымліваюць адукацыю моладзь з Беларусі. Абітурыентаў прымаюць наш універсітэт, медычная акадэмія, ваенна-фінансавы эканамічны універсітэт і інш. Беларускія студэнты актыўна ўдзельнічаюць у нашых мерапрыемствах.

Беларусы Яраслаўля адзначаюць свае нацыянальныя святы, актыўна займаюцца пошукамі архіўных матэрыялаў пра беларусаў у нашай вобласці. Беларускі студэнцкі клуб працуе ў асноўным з моладдзю, арганізуе турыстычныя паездкі на Беларусь, выстаўкі народных рамёстваў і традыцыйнага побыту. Узятая шэфства над беларусамі — удзельнікамі Вялікай Айчыннай вайны.

У верасні 1999 г. у Яраслаўлі з вялікім поспехам прайшлі Дні культуры Рэспублікі Беларусь, актыўны ўдзел у мерапрыемствах прымалі беларускія арганізацыі. Яны ж штогод удзельнічаюць у правядзенні традыцыйных музычных фестываляў «Яраслаўскія гулянні», у аснове якіх — выступленні культурных супольнасцей нацыянальных дыяспар. У 2000 г. у рамках фестывалю былі арганізаваны мастацкія выстаўкі, «круглыя сталы», паэтычныя вечары. Беларусы, як заўсёды, былі прадстаўлены на фестывалі на самым высокім узроўні.

У пачатку 2001 г. у Яраслаўлі пачне працаваць беларуская нядзельная школа.

Сваёй дзейнасцю беларусы ўносяць вялікі ўклад у адраджэнне духоўнасці і культуры г. Яраслаўля, садзейнічаюць захаванню грамадзянскай згоды і ўмацаванню дружбы паміж прадстаўнікамі народаў, якія жывуць у нашым рэгіёне. І трэба адзначыць, што да беларусаў у нас адносяцца з вялікай пашанай. Нашы мерапрыемствы актыўна падтрымліваюцца Адміністрацыяй Яраслаўскай вобласці і асабіста губернатарам А. Лісіцыным. Тут

добра разумеюць, што нацыянальная самабытнасць — не супрацьстаянне ці супрацьпастаўленне ў грамадстве, а ўзаемадапаўненне і аснова для ўзаемнай павагі.

Лёс распарадзіўся так, што мы жывём не на сваёй роднай зямлі. Нашы беларускія карані моцна ўраслі ў Яраслаўшчыну, тут жывуць нашы дзеці, унукі. Але мы заўсёды будзем памятаць, хто мы і адкуль.

Пераклад з рускай Ніны Петуховай

КАМУНІКАТ.ORG